

Labris – Organizacija za lezbejska ljudska prava

tel: +381 11 3227 480, +381 64 700 8293

e-mail: labris@labris.org.rs

web: www.labris.org.rs

Naslov publikacije:

PREDLOZI JAVNIH POLITIKA
u oblasti zaštite prava i poboljšanja kvaliteta života LGBT osoba u Srbiji

Autori:

Tijana Vojinović
Slobodan Stojanović
Marko Ilić
Marko Milenković
Jelena Ćurčić
Jelena Vidić
Jovana Stopić
Dragana Todorović

Prelom i dizajn:

Irena Košničarević

Prevod:

Dragana Todorović

Štampa:

Standard 2, Beograd

Tiraž:

500

Beograd, 2015

Ova publikacija je pripremljena uz finansijsku podršku fondacije “Remembrance, Responsibility and Future”, nemačke Federalne kancelarije za spoljne poslove i Ambasade Kraljevine Norveške u Beogradu.

Auswärtiges Amt

NORWEGIAN EMBASSY

This publication has been prepared with the financial support from Foundation “Remembrance, Responsibility and Future”, German Federal Foreign Office and Royal Norwegian Embassy in Belgrade

SADRŽAJ

<i>Uvod</i>	4
<i>Introduction</i>	5
<i>Ocena stanja</i>	6
<i>Assessment</i>	13
<i>Preporuke</i>	20
<i>Recommendations</i>	23
<i>Pristup pravdi i vladavina prava</i>	26
<i>Pristup pravdi i vladavina prava</i>	40
<i>Bezbednost, zaštita od nasilja i borba protiv nasilja</i>	51
<i>Zabrana diskriminacije</i>	66
<i>Socio-ekonomska stabilnost: obrazovanje, porodični život, rad i zapošljavanje</i>	101
<i>Socio-ekonomska stabilnost: zdravlje</i>	119
<i>LGBT kultura i identiteti</i>	133
<i>Položaj i status trans* osoba</i>	146

UVOD

Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, u saradnji sa Forumom za etničke odnose i Savetom Evrope – LGBT jedinicom, tokom 2013. godine sprovela je projekat podrške inicijalnom formiranju javnih politika iz oblasti zaštite prava i poboljšanju kvaliteta života LGBT građana. Tokom tog perioda sprovedene su pripremne konsultacije sa organizacijama civilnog društva i njihovim predstavnicima/cama u cilju inicijalne identifikacije ključnih problema i potreba LGBT zajednice, koji bi tokom daljih projektnih ciklusa i dodatnih konsultacija, prerastao u sektorske predloge javne politike, jasno artikulirajući ono što u ograničenom obliku možemo okarakterisati kao potrebe i interese LGBT zajednice.

Tokom ovog inicijalnog perioda projektni tim je realizovao preko 40 konsultacija sa više od 20 organizacija iz korpusa organizacija za zaštitu ljudskih prava gde je na osnovu prikupljenih informacija definisano pet i socio-ekonomska stabilnost; 5. LGBT kultura i identiteti.

Na osnovu rezultata prvog projektnog ciklusa, kao i dodatnim konsultacijama sa nevladinim organizacijama i relevantnim državnim institucijama, pristupilo se drugoj projektnoj fazi u 2014. godini. Ova faza je podrazumevala izradu sveobuhvatnih predloga javnih politika u pomenutih pet prioritetnih oblasti. Predstavnici i predstavnice osam nevladinih organizacija sa ekspertizom u pomenutim oblastima, izradile su predloge sektoralnih javnih politika koje su svoj konačan oblik dobile nakon 3 javna predstavljanja u Narodnom Parlamentu.

Organizacije koje su učestvovala u izradi predloga javnih politika su:

Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava

YUCOM – komitet prvanika za ljudska prava

Beogradski centar za ljudska prava

Inicijativa mladih za ljudska prava

Centar za evroatlantske studije – CEAS

Siguran puls mladih – SPY

Queeria centar

Gayten - LGBT

Ovaj poduhvat, koji je od pionirske i suštinske važnosti za unapređenje položaja LGBT osoba u Republici Srbiji, ne bi bio moguć bez finansijske i moralne podrške fondacije “Remembrance, Responsibility and Future”, nemačke Federalne kancelarije za spoljne poslove i Ambasade Kraljevine Norveške u Beogradu, kao i naših prijatelja i kolega iz Lezbejske i gej federacije u Nemačkoj.

INTRODUCTION

Labris – Lesbian Human Rights Organization, in cooperation with Forum for Ethnic Relations, and the Council of Europe - LGBT unit, has implemented a project to support the initial formation of public policies for protection of rights and improvement of quality of life of LGBT citizens in 2013. During this period preparatory consultations were conducted with civil society organizations and their representatives for the purpose of initial identification of key issues and needs of the LGBT community, which would, in further project cycles and after additional consultations become sectoral public policy proposals, clearly articulating what in a limited form can be characterized as needs and interests of the LGBT community.

The project team has completed over 40 consultations with more than 20 organizations from the corps of organizations for the protection of human rights and, based on information gathered, defined five priorities for the formation of public policy proposals as follows: 1. Access to justice and the rule of law; 2. Safety, violence prevention and combating violence; 3. Prohibition of discrimination; 4. Education and socio-economic stability; 5. LGBT culture and identity.

Based on the results of the first project cycle, as well as additional consultations with civil society organizations and relevant state institutions, the second project cycle has started in 2014. This phase has included drafting of comprehensive sectoral public policy proposals, within the five priority areas mentioned above. Representatives of civil society organizations, with expertise in those fields, have drafted sectoral public policy proposals, which have been finalized after three public hearings in the National Parliament of the Republic of Serbia.

The following organizations have participated in drafting public policy proposals:

Labris – Lesbian Human Rights Organization

YUCOM – Committee of Lawyers for Human Rights

Belgrade Centre for Human Rights

Youth Initiative for Human Rights

Centre for Euro-Atlantic Studies - CEAS

Safe Puls of Youth – SPY

Queeria Center

Gayten - LGBT

This endeavour, of crucial and pioneering importance for the improvement of the position of LGBT persons in the Republic of Serbia, would not have been possible without the financial and moral support of the Foundation “Remembrance, Responsibility and Future”, the German Federal Foreign Office and the Royal Norwegian Embassy in Belgrade, as well as our friends and colleagues from the Lesbian and Gay Federation in Germany.

OCENA STANJA

1. Republika Srbija je potpisnica niza univerzalnih i regionalnih međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava koji nedvosmisleno zabranjuju diskriminaciju LGBT osoba i nameću državi kako negativne tako i pozitivne obaveze u cilju osiguravanja nesmetanog uživanja prava LGBT osoba. Republika Srbija je u obavezi da podnosi periodične izveštaje ugovorenim telima UN gde, nažalost, podnošenje izveštaja kasni i to po više godina, kao što je slučaj sa podnošenjem izveštaja Komitetu Ujedinjenih Nacija za ekonomska, socijalna i kulturna prava. Takođe, nastavlja se negativna praksa neobjavlivanja državnih izveštaja koji se podnose međunarodnim telima. Nacionalni pozitivni propisi u dobroj meri omogućavaju primenu prakse Evropskog suda za ljudska prava ali ostaje nerešeno pitanje ispunjavanja odluka ugovornih tela UN pošto se ove odluke ne pominju u zakonima kao osnov za ponavljanje postupka ili podnošenja vanrednih pravnih lekova.

2. Ustavni sud Srbije postaje efikasan mehanizam za zaštitu ljudskih prava gde je do sada rešeno preko 7000 predmeta, dok broj žalbi pred Ustavnim sudom predstavlja ozbiljnu poteškoću u njegovom efektivnom funkcionisanju. Tokom 2012. godine, Ustavni sud Srbije se izjasnio o *de facto* zabrani Parade ponosa 2009. godine, našavši povredu prava na okupljanje i prava na efikasan pravni lek. Međutim, Ustavni sud Srbije je odlučio prevashodno na osnovu tehničkih zakonskih pretpostavki, a ne zato što je smatrao da je *de facto* zabrana bila nepotrebna i neproporcionalna u demokratskom društvu. Pored toga, Ustavni sud Srbije je odbio da utvrdi da li su organizatori Parade bili diskriminisani zbog svoje seksualne orijentacije. Pored ovoga, 2011. godine, Ustavni sud Srbije je doneo odluku kojom je usvojio ustavnu žalbu podnosioca X i utvrdio da je Opštinska uprava Y, donošenjem zaključka o stvarnoj nenadležnosti, propustila da odluči o zahtevu podnosioca ustavne žalbe za promenu podataka o polu i time povredila njegovo pravo na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti zajemčeno članom 23. Ustava, kao i pravo na poštovanje privatnog života zajemčeno članom 8. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ustavni sud je u konkretnom slučaju utvrdio da se podnosilac ustavne žalbe, koji je u matične knjige po rođenju upisan kao žena, podvrgao operaciji prilagođavanja pola, te da danas u društvu živi kao muškarac, ali se u pravnom smislu i dalje tretira kao žena, te da nesumnjivo postojeći nesklad između faktičkog i pravnog stanja stvari utiče na život podnosioca ustavne žalbe,

naročito na njegovo ljudsko dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, ali i na situacije kada je u pravnom smislu pol bitan, odnosno kada se u pogledu ostvarivanja nekih prava, pravi razlika između muškarca i žene.

3. Nezavisne institucije (Zaštitnik građana, Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Poverenik za informacije od javnog značaja) uživaju sve veće poverenje građana/ki i igraju sve veću ulogu u rešavanju problema LGBT građana/ki, čemu svedoči konstantan porast broja pritužbi. Pored rastućeg poverenja, nezavisne institucije su i dalje suočene za nizom problema, od manjka kapaciteta i kadrova preko sprovođenja i nadzora nad izvršenjem preporuka do jasne potrebe za zakonskim izmenama koje regulišu ovu oblast. Vlada Republike Srbije je u februaru 2012. godine, utvrdila Predlog zakona o izmenama i dopunama Zakona o Zaštitniku građana i uputila ga Narodnoj Skupštini Republike Srbije na usvajanje. Izmenama se predlaže promena već postojećih rešenja i uvode nova ovlašćenja Zaštitnika građana. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti je efikasna institucija za šire zagovaranje zabrane diskriminacije i promociju tolerancije ali su podnosioci pritužbi (građani, NVO) ograničeni naizgled jednom tehničkom preprekom kao što je navođenje adrese počinioca diskriminacije u samoj pritužbi. Adresa je, ukoliko nije reč o pravnom licu, nedostupna javnosti, a pritužba zbog odsustva adrese se tretira nepotpunom i kao takva biva odbačena.

4. Normativni okvir za zaštitu ravnopravnosti pripadnika LGBT populacije je uglavnom zadovoljavajući, ali se odredbe važećih zakona, strategija i podzakonska akta kojima se zabranjuje diskriminacija, ne sprovode dosledno. Do skora je najveći nedostatak zakonskog okvira za zaštitu neheteroseksualne populacije u Srbiji bilo nepostojanje „zločina iz mržnje“. Uvođenjem člana 54a u Krivični zakonik (KZ) uveden je zločin iz mržnje kao posebna, otežavajuća okolnost u odmeravanju kazne za dela učinjena iz mržnje na osnovu rase, veroispovesti, nacionalne i etičke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Ovo predstavlja veliki iskorak u zaštiti ljudskih prava marginalizovanih grupa ali ostaje da se vidi kako i u kojoj meri će odredbe člana 54a Krivičnog zakonika biti primenjivane.

5. Pripadnici LGBT populacije su naročito izloženi riziku od diskriminacije jer je u Srbiji društvena distanca u odnosu na LGBT populaciju najizraženija. Čak 30,2 % građana/ki bi bilo protiv toga da im LGBT osoba bude komšija; 32,5 % ne želi LGBT osobu za kolegu/inicu, protiv LGBT šefa je njih 40,6 % dok na mestu državnika LGBT osobu ne želi 48,4 %. Osim ovoga 46,2 % ne želi LGBT osobu za prijatelja/icu, 58,8 % ne želi da LGBT osoba bude vaspitač/ica, dok čak 79,5 % ne želi LGBT osobe u svojoj porodici. Kada je reč o stavovima mladih, ogromna većina srednjoškolaca/ki – 80 % podržava neki oblik diskriminacije prema LGBT osobama, dok 38 % mladića uzrasta od 14 do 19 godina opravdava nasilje nad LGBT osobama.

6. Istopolnim partnerima se ne priznaje pravo na vanbračnu zajednicu ili bilo koji drugi oblik pravne zaštite u ovoj oblasti, te su diskriminirani pri ostvarivanju niza prava (pravo na izdržavanje, na sticanje zajedničke imovine, na posebnu zaštitu od nasilja u porodici, na nastavljanje korišćenja zakupljenog stana posle smrti partnera/ke - zakupca, na oslobađanje od dužnosti svedočenja, na zakonsko nasleđivanje, na porodičnu penziju, pravo na posete u bolnici i dr.). Ustavni sud Srbije je zauzeo stav da je na posredan način, kroz određivanje pojma braka, ustavotvorac odredio i pojam vanbračne zajednice. Kako Ustav kao jedan od konstitutivnih elemenata za zaključenje braka utvrđuje i različitost polova lica koja daju pristanak, to se, po oceni Ustavnog suda, ovaj uslov odnosi i na lica u vanbračnoj zajednici. Međutim, čak iako se stabilna istopolna partnerstva ne smatraju vanbračnim zajednicama u našem pravu, ovakve zajednice života osoba istog pola obuhvaćene su pojmom „porodičnog života“ kao i heteroseksualne zajednice, i osnov su za nastanak međusobnih prava i obaveza, kao što su na primer nasledna prava, pravo na izdržavanje ili zaštita od nasilja u porodici, te ih hitno treba urediti zakonom.

7. Organizovanje Parade ponosa je četiri puta bilo zabranjeno zbog bezbednosnih razloga odnosno zbog pretnji organizatorima/kama i učesnicima/cama. Ovakva praksa ukazuje na sistemsku prirodu kršenja prava LGBT osoba i propuštanje države da im obezbedi odgovarajuću zaštitu. Nadležni državni organi nisu učinili sve što je bilo u njihovoj moći da spreče diskriminaciju protiv učesnika/ca parade ponosa od strane trećih lica, a diskriminatorna pasivnost nadležnih državnih institucija i diskriminatorne izjave političkih

lidera omogućavaju stvaranje klime koja podstiče na nasilje prema pripadnicima/cama LGBT zajednice.

8. Bezbednost i sigurnost LGBT osoba kao i problem nasilja prema njima i dalje je gorući. Tokom 2012. je zabeleženo i dokumentovano 13 fizičkih napada zbog stvarne i/ili pretpostavljene seksualne orijentacije dok su ostalo pretnje, govor mržnje i diskriminacija. Zabrinjavajuće je nepostojanje zvaničnih objedinjenih podataka o broju krivičnih dela učinjenih prema LGBT osobama, odnosno za ona dela koja su bila motivisana mržnjom prema LGBT osobama. U slučajevima pretnji LGBT aktivistima/kinjama upućenim putem telefona ili SMS-om, policija neadekvatno reaguje, odnosno odbija preduzimanje bilo kakvih radnji „dok se nešto ne desi“, što je u nekim slučajevima za posledicu imalo nanošenje teških telesnih povreda, kao npr. u slučaju jednog od organizatora parade ponosa 2010. i 2011. godine.

9. Mali napredak je uočljiv po pitanju sudskih postupaka relevantnih za zaštitu prava LGBT osoba. Apelacioni sud u Beogradu potvrdio je prvostepenu presudu Višeg suda u Beogradu u postupku koji je GSA (Gej strejt alijansa) pokrenula protiv dnevnih novina Press kojom je utvrđeno da tekstovi – komentari čitalaca objavljeni 2. jula 2009. godine na Internet sajtu Press online, predstavljaju govor mržnje prema LGBT populaciji, kao i da je Press dopuštanjem i omogućavanjem da se navedeni komentari postave na sajt diskriminatorски postupao prema LGBT populaciji.

Pravosnažnom presudom Prvog osnovnog suda u Beogradu utvrđeno je da je Nebojša Bakarec, funkcioner Demokratske stranke Srbije (DSS) i gradski odbornik u Skupštini grada Beograda, izvršio težak oblik diskriminacije LGBT populacije, na osnovu članova 11, 12, 13 i 21 Zakona o zabrani diskriminacije. Čak i pored malog napretka u pogledu procesuiranja povreda prava LGBT osoba najveći broj oblika diskriminacije i nasilja biva neprijavljeno, a samo pojedini slučajevi dobiju svoj sudski epilog.

10. Transseksualne osobe su izložene visokom stepenu diskriminacije pri ostvarivanju osnovnih ljudskih prava. Transrodne osobe koje su nakon završetka studije izvršile promenu

pola i dobile pravno priznanje, odnosno dokumenta s novim imenom, imale su teškoće prilikom dobijanja diplome koja glasi na novo ime. Kada je u pitanju zapošljavanje, postoji očigledna nesrazmera između nivoa obrazovanja i poslova koje transrodne osobe obavljaju, najčeće se radi o jednokratnim poslovima, i „radu na crno“ do dobijanja novih dokumenata čime im je dodatno ugrožena egzistencija. Transrodne osobe koje su teže pogođene siromaštvom bivaju prinuđene da se bave seksualnim radom, čime je njihova bezbednost dodatno ugrožena i izložene su višestrukoj diskriminaciji. Transseksualne osobe su apsolutno nevidljive.

11. LGBT osobe u školama i na fakultetima su suočene sa frapantnim stepenom homofobije gde 80 % srednjoškolaca podržava diskriminaciju nad LGBT osobama a samo 16 % njih smatra da bi LGBT osobe trebalo da imaju ista prava kao i drugi. Sadržaji postojećih udžbenika su i dalje diskriminatorni i sadrže činjenice o LGBT osobama koje nisu naučno potvrđene. Pravo na obrazovanje mora se efektivno uživati bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Jedna od preporuka Poverenice za zaštitu ravnopravnosti upućena Ministarstvu prosvete i nauke Republike Srbije, Nacionalnom prosvetnom savetu i Zavodu za unapređenje kvaliteta vaspitanja i obrazovanja se odnosila na preduzimanje neophodnih mera kako bi se obezbedilo uvođenje afirmativnih i tačnih prikaza istopolne seksualno-emotivne orijentacije, transrodnosti, transpolnosti i interseksualnosti u sve udžbenike (kako prirodnih, tako i društvenih nauka), uključujući i primere LGBT pojedinaca/ki kao deo istorijskih, ali i savremenih demokratskih društava. Ova preporuka do danas nije izvršena.

12. LGBT kulturu je nemoguće jasno locirati u društvenom diskursu. Nema podataka o broju podržanih projekata od strane nadležnih organa koji se direktno ili indirektno bave LGBT kulturom i identitetom. Takođe nema podataka niti se može pretpostaviti udeo LGBT tematike u emitovanom sadržaju nacionalne televizije i radija. LGBT zajednica se ne posmatra kao manjina u konvencionalnom značenju, tačnije, ne pridodaju joj se subjektivne i objektivne karakteristike koje koriste kao osnovna determinata kod određivanja drugih manjinskih grupa. Projekti orijentisani ka podršci i jačanju LGBT zajednice i kulture dolazi isključivo od institucija civilnog društva i to u malom broju i sa vrlo organičenim trajanjem i dometom. Čini se da je LGBT kultura u velikoj meri tajna, getoizirana i odstranjena iz

multikulturalnog sastava našeg društva. Uzeto u obzir da je stepen kulture ljudskih prava na niskom nivou a vidljivost LGBT kulture skoro nepostojeći, pojedincima ostaje da formiraju svoju percepciju LGBT osoba isključivo na osnovu mitova i stereotipa, što dovodi do stvaranja velike socijalne distance i nerazumevanja. Kvir kultura nailazi na osudu tradicionalnih struktura vlasti.

13. Govor mržnje prema LGBT populaciji je i dalje veoma zastupljen u javnom diskursu i često se može čuti od strane visokih državnih zvaničnika. Gotovo uvek prolazi nekažnjeno. Izuzetak od ove prakse predstavlja presuda protiv funkcionera DSS-a. Tokom 2012. doneta je presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu kojom je utvrđeno diskriminatorско ponašanje i težak oblik diskriminacije LGBT populacije od strane Nebojše Bakareca, funkcionera Demokratske stranke Srbije (DSS) i gradskog odbornika u Skupštini grada Beograda. Presuda je doneta na osnovu članova 11, 12, 13 i 21 Zakona o zabrani diskriminacije. Ovom presudom je takođe Nebojši Bakarecu zabranjeno da ponavlja izvršenu diskriminaciju. Postupak zbog govora mržnje vođen je i protiv Dragana Markovića, narodnog poslanika i predsednika Jedinственe Srbije ali je u septembru 2012. Apelacioni sud ukinuo presudu za tešku diskriminaciju LGBT osoba i vratio postupak na ponovno suđenje. Korišćenju eksplicitnog govora mržnje je pribegao i sam premijer Srbije i Ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije, Ivica Dačić, zbog čega je podneta združena pritužba Poverenici za zaštitu ravnopravnosti.

14. Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o radu zabranjuju diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, iako ovi zakoni po sebi nisu efikasni i adekvatno primenjeni. Ipak, znak koji ukazuje da je učinjen napredak u pogledu efikasne implementacije zakona je prva pravosnažna presuda za težak oblik diskriminacije na radnom mestu na osnovu seksualne orijentacije, a na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije, u oktobru 2012. godine. Ne postoje mere niti politike koje bi promovisale različitost u oblasti zapošljavanja i obeshrobile diskriminaciju, uznemiravanje i viktimizaciju, na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Ne postoje kodeksi ponašanja, programi za podizanje svesti ili podrška za zaposlene koji su deo LGBT zajednice. Zbog ovoga, zaposleni najčešće osećaju strah i veoma retko se odlučuju da saopšte svoju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet. Naročito je teško transrodnim osobama jer njihov rodni identitet i proces promene pola ponekad nije moguće

sakriti. Takođe, zbog različitih prepreka u pronalaženju i zadržavanju zaposlenja, transrodne osobe često moraju da se bave seksualnim radom. Ne postoje nikakve mere koje bi u ovom pogledu zaštitile transrodne osobe.

15. LGBT osobe nemaju pristup jednakom nivou zdravstvene zaštite dok su informacije o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu nedovoljno uključene u medicinske udžbenike i priručnike. Pojedini medicinski udžbenici i dalje predstavljaju homoseksualnost kao bolest. Zbog toga, zdravstveni radnici nisu pripremljeni da na adekvatan način odgovore na zdravstvene potrebe LGBT osoba, bilo fizičke bilo psihičke prirode. Zbog straha od toga da će im biti uskraćena adekvatna zdravstvena zaštita, LGBT osobe se često odlučuju da ne govore o svojoj seksualnoj orijentaciji i/ili rodnom identitetu, čak i onda kada bi to bilo medicinski relevantno. LGBT pacijentima je uskraćena mogućnost da svoje partnere/ke identifikuju kao članove porodice, koji bi na osnovu toga imali pravo na posetu u bolnici i pristup medicinskim podacima pacijenta. Takođe, postoje podaci koji ukazuju na to da pojedini zdravstveni radnici i dalje smatraju homoseksualnost bolešću, i pokušavaju da je leče, naročito u manjim sredinama.

16. Ne postoje zvanični statistički podaci o slučajevima diskriminacije i nasilja na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Osim ovoga, državne institucije vrlo retko sprovode ankete i istraživanja koja se tiču seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Preovlađujući izvori informacija o pitanjima koji se tiču LGBT osoba su izveštaji organizacija civilnog društva.

ASSESSMENT

1. The Republic of Serbia is a signatory to a number of universal and regional international instruments for the protection of human rights, which clearly prohibit discrimination against LGBT persons and impose on the state both negative and positive obligations to ensure undisturbed enjoyment of rights by LGBT persons. The Republic of Serbia is under obligation to submit periodic reports to respective UN bodies. Unfortunately, the fulfillment of this obligation has fallen behind by several years, as is the case with submission of the report to the United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Also, the negative practice of non-disclosure of state reports submitted to international bodies is ongoing. Positive national regulations enable the implementation of policies of the European Court of Human Rights to a great extent, but there is still a question of implementation of decisions of UN treaty bodies, since these decisions are not mentioned in the legislature as the basis for a retrial or application of legal remedies.

2. The Constitutional Court of Serbia is becoming an effective mechanism for the protection of human rights, solving over 7,000 cases so far, while on the other hand the number of complaints to the Constitutional Court presents a serious obstacle to its effective functioning. During 2012 the Constitutional Court of Serbia reviewed the appeal of the *de facto* ban of the 2009 Pride Parade and found violations of the right to assembly and the right to an effective legal remedy. However, the Constitutional Court of Serbia has decided primarily on the basis of technical legal conditions, and not because it thought that the *de facto* ban was disproportionate and unnecessary in a democratic society. In addition, the Constitutional Court of Serbia refused to establish that the organizers of the Pride Parade had been discriminated against on grounds of their sexual orientation. Also, in 2011 the Constitutional Court of Serbia ruled to adopt a constitutional complaint by complainant X and found that the Municipal Authority Y, by declining to exercise jurisdiction, failed to decide on the complainant's request to change gender data and thereby violated his right to human dignity and free development of personality as guaranteed by Article 23 of the Constitution, as well as the right to respect for private life guaranteed under Article 8 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The Constitutional Court

found that the complainant, who had been registered as a woman in the birth register after the birth, underwent sex reassignment procedure, and is now living as a male, is still being treated as a woman in the legal sense, and that it is evident that the existing discrepancy between the factual and legal situation has an impact on the life of the complainant, particularly in terms of his dignity and free development of personality, as well as on situations when the question of gender is legally important or when a distinction between men and women is relevant for exercising certain rights.

3. Independent institutions (Protector of Citizens (Ombudsman), Commissioner for the Protection of Equality, Commissioner for Information of Public Importance) enjoy a growing confidence of citizens and have an increasing role in solving the problems of LGBT persons, as evidenced by a steady increase in the number of complaints. Apart from increasing confidence, independent institutions are still facing many problems, from lack of capacities and staff to implementation and monitoring of implementation of recommendations to the evident need for legislative changes governing this area. In February 2012, the Government of the Republic of Serbia put forward a bill on Amendments to the Law on Protector of Citizens and sent it to the National Assembly of the Republic of Serbia for adoption. Amendments propose changes to the existing solutions and introduce new authorities of the Ombudsman. Commissioner for the Protection of Equality is an effective institution for a broader advocacy of non-discrimination and promotion of tolerance, but the complainants (citizens, NGOs) are restricted by a seemingly technical obstacle such as putting the address of the perpetrator of discrimination in the complaint. Unless the perpetrator is a legal entity, the address is not public information, and due to lack of address information complaints are treated as incomplete and rejected as such.

4. The normative framework for the protection of equality of LGBT population is generally satisfactory, but provisions of applicable laws, strategies and bylaws prohibiting discrimination are not consistently enforced. Until recently, the main drawback of the legal framework for the protection of non-heterosexual population in Serbia was the fact that it did not recognize "hate crime". The introduction of Article 54a of the Penal Code (PC) introduced a hate crime as a special aggravating circumstance in sentencing for offenses committed out of hatred based on race, religion, national or ethnic origin, gender, sexual

orientation and gender identity. This represents a major step forward in the protection of human rights of marginalized groups, but it remains to be seen how and to what extent the provisions of Article 54a of the Penal Code will be enforced.

5. LGBT citizens are particularly at risk of discrimination because social distances toward LGBT population in Serbia are strongly apparent. As high as 30.2 % of the population would be opposed to having LGBT persons as neighbors, 32.5 % do not want an LGBT person for a colleague, 40.6% are against having an LGBT office superior, while 48.4% oppose to having an LGBT statesmen. In addition, 46.2 % do not want an LGBT person as a friend, 58.8 % did not want an LGBT teacher, while 79.5 % do not even want LGBT person within their families. Concerning the attitudes of young people, the vast majority of high school students - 80 % of them, support some form of discrimination against LGBT people, while 38 % of boys age 14 to 19 justifies violence against LGBT people.

6. Same-sex partners are not recognized the right to extramarital union or any other form of legal protection in this area, and are therefore discriminated against in exercising a number of rights (right to subsistence, acquisition of joint property, special protection against domestic violence, continuing use of rented apartment after the death of a partner - lessee, exemption from duty to testify, inheritance, survivor's pension, right to hospital visits, etc.) Serbia's Constitutional Court holds that, through the definition of the concept of marriage, the framers of the Constitution have also indirectly defined the concept of extramarital union. Since the Constitution defines marriage as a union between consensual opposite-sex couples, as one of the constituent elements of the marriage bond, in the opinion of the Constitutional Court this requirement applies to persons in extramarital union. However, even though stable same-sex partnerships are not considered extramarital union under our law, this type of union between same-sex partners is covered by the notion of "family life", like heterosexual union, and represents the basis for the development of mutual rights and obligations, such as for example inheritance rights, support or protection from domestic violence, and should be urgently defined by proper legislature.

7. Pride Parade was banned 4 times due to security reasons or threats to organizers and participants. This practice indicates a system-wide nature of the violations of rights of LGBT citizens and the state's failure to provide adequate protection. Competent national authorities did not do everything in their power to prevent discrimination against participants of the Pride Parade, and discriminatory passivity of state institutions and discriminatory statements by political leaders create a climate that encourages violence towards members of LGBT community.

8. The safety and security of LGBT citizens and violence against them remains a pressing issue. During 2012 there were 13 recorded and documented assaults due to real and/or perceived sexual orientation, while the rest goes on threats, hate speech and discrimination. What is alarming is the lack of unified official data on the number of crimes committed against LGBT citizens or acts motivated by hatred against LGBT citizens. In the cases of threats to LGBT activists sent via phone or SMS, the police is reacting inadequately, or refuses to act "until something actually happens", which in some cases resulted in infliction of grievous bodily harm, as was the case with one of the organizers of the Pride Parade in 2010 and 2011.

9. Small progress is visible concerning legal proceedings relevant to the protection of rights of LGBT citizens. The Appellate Court in Belgrade upheld the first instance judgment of the High Court in Belgrade in the proceedings initiated by GSA (Gay Straight Alliance) against the daily Press, which established that texts - readers' comments, published on July 2, 2009 on the website Press Online, constitute hate speech towards the LGBT citizens, as well as that daily Press acted in a discriminatory manner towards the LGBT community by allowing and facilitating the above comments on its website.

Final judgment of the First Basic Court in Belgrade found that Nebojsa Bakarec, an official of the Democratic Party of Serbia (DSS) and a city councilor in the City Assembly, made a severe form of discrimination against the LGBT community, pursuant to Articles 11, 12, 13 and 21 of the Anti- Discrimination Law. Even though little progress has been made in terms of prosecuting violations of rights of LGBT citizens, most forms of discrimination and violence remain unreported, and only certain cases get to court.

10. Transsexual persons are exposed to a high degree of discrimination in exercising their basic human rights. Transgender persons who underwent sex reassignment operation after graduating from university and were issued legal documents with a new name had difficulty in obtaining university diploma that states their new name. Concerning employment, there is an obvious disparity between the level of education and jobs that transgender people perform; most often they perform one-off jobs or pursue unregistered (illegal) employment until they obtain new documents, which is a further threat to their existence. Transgender people who are more affected by poverty are forced to be sex workers, which further compromises their safety and exposes them to multiple discrimination. Transsexuals are absolutely invisible.

11. In schools and colleges, LGBT persons are faced with a shocking degree of homophobia, where 80 % of high school students support discrimination against LGBT persons and only 16 % of them believe that LGBT persons are entitled to the same rights as others. Contents of existing textbooks are still discriminatory and contain scientifically unsupported beliefs on LGBT persons. The right to education must be effectively enjoyed without discrimination on grounds of sexual orientation and/or gender identity. One of the recommendations of the Commissioner for the Protection of Equality sent to the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia, National Council of Education and Department for Improvement of Quality of Education referred to the implementation of necessary measures to ensure affirmative and accurate portrayal of the same-sex sexual and emotional orientation, transgender, transsexual and intersexual identity in all textbooks (both natural and social sciences), including examples of LGBT individuals throughout history and in modern democratic societies. This recommendation has not been implemented as of today.

12. It is impossible to clearly pinpoint the LGBT culture in social discourse. There is no data on the number of projects supported by relevant authorities that directly or indirectly deal with LGBT culture and identity. There is no data on the proportion of LGBT issues treated in the broadcast content of the national television and radio. LGBT community is not viewed as minority in the conventional sense, that is, subjective and objective characteristics that are used as basic determinants in the qualification of other minority groups are not attributed to

it. Projects oriented to support and strengthen the LGBT community and culture come exclusively from institutions of civil society and have very limited duration and range. It seems that the LGBT culture is largely a secret, ghettoized and removed from the multicultural composition of our society. Considering that the human rights culture is at a low level and the visibility of LGBT culture almost nonexistent, individuals are left to form their own perception of LGBT persons, solely on the basis of myths and stereotypes, which leads to large social gaps and misunderstanding. Queer culture is condemned by the traditional power structures.

13. Hate speech against LGBT people is still very present in the public discourse, and often comes from senior government officials and it almost always goes unpunished. The exception to this practice is a ruling against a DSS official in 2012. The First Basic Court in Belgrade established discriminatory behavior and severe form of discrimination against LGBT community by Nebojsa Bakarec, the Democratic Party of Serbia (DSS) official and city councilor in the City Assembly. The judgment was brought on the basis of Articles 11, 12, 13 and 21 of the Anti-Discrimination Law. By this judgment Nebojsa Bakarec is not allowed to repeat the discrimination. A hate speech lawsuit was filed against Dragan Markovic, deputy and president of the United Serbia but in September 2012 the Appellate Court overturned the first-instance verdict of aggravated discrimination against LGBT persons and returned the case for a retrial. The Prime Minister of Serbia and Minister of Internal Affairs of the Republic of Serbia, Ivica Dacic also resorted to the use of explicit hate speech, which prompted a joint complaint filed to the Commissioner for the Protection of Equality.

14. Anti-discrimination Law and Labor Law prohibit discrimination on the basis of sexual orientation, even though these laws alone are not effective and properly implemented. However, there are signs that indicate progress in respect to the effective implementation of the law, such as the first-instance verdict of a severe form of discrimination in the workplace based on sexual orientation, brought on the basis of Law on Prohibition of Discrimination in October 2012. There are no measures or policies to promote diversity in the field of employment and discourage discrimination, harassment and victimization on the grounds of sexual orientation and gender identity. There are no codes of conduct, programs to raise awareness or provide support for employees who are part of the LGBT community. Because

of this, employees usually feel fear and rarely choose to disclose their sexual orientation and/or gender identity. It is particularly difficult for transgender people because their gender identity and sex reassignment process is sometimes too obvious. Also, due to various obstacles in finding and maintaining employment, transgender people often have to engage in sex work. There are no measures in this regard to protect transgender people.

15. LGBT citizens do not have access to the same level of health care and information on sexual orientation and gender identity contained in medical textbooks and manuals are insufficient or lacking. Certain medical textbooks still treat homosexuality as a disease. Therefore, health care professionals are not prepared to adequately respond to the health needs of LGBT people, either physical or psychological in nature. Out of fear of being deprived of adequate health care, LGBT people often choose to remain silent about their sexual orientation and/or gender identity, even if medically relevant. LGBT patients are denied the possibility to identify their partners as members of family, which would grant them the right to hospital visits and access to patient medical records. Also, there are data to suggest that some health care professionals still consider homosexuality a disease, and make attempts to treat it, especially in smaller communities.

16. There are no official statistics on cases of discrimination and violence based on sexual orientation and gender identity. In addition, government agencies rarely conduct surveys and research concerning sexual orientation and gender identity. Predominant source of information on issues affecting LGBT persons are reports by civil society organizations.

PREPORUKE

Podsećajući da su sva ljudska bića rođena slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima te da su sva ljudska prava univerzalna, nedeljiva i nerazdvojivo povezana, spoznajući da seksualna orijentacija i rodni identitet predstavljaju sastavni deo dostojanstva i ljudske prirode svake osobe, pozivajući se na međunarodno pravne standarde u oblasti zaštite prava LGBT osoba vođenje savremenom jurisprudencom i preporukama, fundamentalne postulate Ustava republike Srbije i pozitivno pravne propise, te prisećajući se civilizacijskog iskustva stradanja marginalizovanih grupa, okupljene institucije civilnog društva vođenje svrhom svog postojanja a u cilju zaštite dostojanstva svakog građanina/ke i stvaranju jasnog diskontinuiteta po pitanju tretmana LGBT osoba, formiraju sledeću listu prioriteta za poboljšanje kvaliteta života LGBT građana/ki usmerenu ka institucijama države i nosiocima političkih odluka u Srbiji.

- Izmenama procesnih zakona propisati mogućnost ponavljanja pravosnažno okončanog postupka po predlogu stranke ako stranka stekne mogućnost da upotrebi odluku UN komiteta;
- Usaglasiti praksu Ustvanog suda sa praksom Evropskog suda za ljudska prava po pitanju povrede prava LGBT osoba a pogotovo u slučaju sistematskog kršenja prava na slobodu okupljanja;
- Usvojiti predložene izmene i dopune Zakona o Zaštitniku građana kojima se dodatno osigurava nezavisnost ove institucije;
- Usvojiti zakon o istopolnim zajednicama ili kroz dopunu postojećih zakonskih rešenja omogućiti ostvarivanje osnovnih prava koja proističu iz dugoročnog zajedničkog života;
- Usvojiti zakon kojim se reguliše pravno priznavanje posledica promene pola i uskaditi druge relevantne zakone;
- Ojačati mehanizme za praćenje sprovođenja preporuka nezavisnih institucija;

- Omogućiti neometano uživanja slobode izražavanja i slobode okupljanja LGBT osoba;
- Preuzeti delotvorne mere u cilju zaštite prava pripadnika LGBT od pretnji trećih lica;
- Sprovoditi efikasnu i delotvornu istragu u slučaju pretnji ili napada na osobe zbog pretpostavljene i/ili stvarne istopolne seksualne orijentacije;
- Usvajanje Nacionalne strategije protiv nasilja i Plana akcije koji će sadržati delove koji se odnose na suzbijanje posebnih oblika nasilja kojima su izloženi pripadnici LGBT zajednice ili oni za koje napadači veruju da pripadaju LGBT zajednici;
- Uvesti jedinstvene kriterijume za vođenje evidencije predmeta u redovnim sudovima, koja obuhvata diskriminaciju kao jedan od kriterijuma;
- Uvesti praksu da se policija prilikom donošenja odluke o zabrani skupa pored pozivanja na zakonski osnov za njegovu zabranu pruži obrazloženje za donošenje svake pojedinačne odluke;
- Obezbediti efikasno pravno sredstvo kojim bi organizatori mogli da osporavaju zabranu održavanja skupa;
- Održati javnu raspravu o predlogu Zakona o okupljanju građana i uskladiti predlog zakona sa međunarodnim standardima zaštite ljudskih prava;
- Uspostaviti sveobuhvatan statistički sistem koji bi uključio podatke o učestalosti i prirodi diskriminacije i nasilja na osnovu ličnih svojstava za koje je zabranjeno razlikovanje;
- Redovno sprovoditi istraživanja o nivoima prihvaćenosti / socijalne distance prema LGBT osobama kao i o drugim marginalizovanim i ugroženim grupama;
- Kreirati radnu grupu za analizu svih udžbenika u osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju, kako bi se mapirali i uklonili diskriminatorni i netačni sadržaji, i uključile afirmativne i tačne informacije o LGBT osobama;
- Sprovesti trening programe za zaposlene u sektoru obrazovanja, na svim nivoima obrazovanja, uključujući i Ministarstvo prosvete, Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja i Nacionalni prosvetni savet;

- Uspostaviti efikasne mere zaštite LGBT učenika/ca i studenata/tkinja, kao i LGBT nastavnika/ca, od nasilja, uznemiravanja i diskriminacije u obrazovnim okolnostima;
- Ojačati mehanizme za praćenje sprovođenja preporuka nezavisnih institucija;
- Nastaviti i intezivirati programe edukacije i senzibilizacije državnih organa koji se tiču zaštite prava LGBT osoba sa akcentom na pravosudni kadar.
- Edukacija članova političkih partija po pitanju diskriminacije, pozitivnog anti-diskriminacionog zakonodavstva, međunarodnih standarda zaštite, uključujući informacije o diskriminaciji po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta;
- Uspostaviti održiv i trajan mehanizam saradnje organizacije koje aktivno rade na zaštiti ljudskih prava i Parlamenta;
- Osnovati sigurne kuće za LGBT osobe i uspostaviti mere koje će preduprediti situacije u kojima LGBT osobe ostaju bez doma;
- Kreirati programe, kampanje i kodekse ponašanja za poslodavce i zaposlene u privatnom i javnom sektoru, kako bi se stvorile radne sredine bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

RECOMMENDATIONS

Reminding that all human beings are born free and equal in dignity and rights and that all human rights are universal, indivisible and inseparable, recognizing that sexual orientation and gender identity are an integral part of human dignity and nature of every person, referring to international legal standards in protecting the rights of LGBT persons guided by contemporary jurisprudence and recommendations, the fundamental postulates of the Constitution of the Republic of Serbia and applicable regulations, and remembering the experience of suffering of marginalized groups throughout human civilization, gathered civil society institutions guided by the purpose of their existence aiming to protect the dignity of every citizen and making a clear cut discontinuity regarding the treatment of LGBT people, create the following list of priorities for improving the quality of life for LGBT citizens directed towards state institutions and political decision makers in Serbia.

- Amend procedural laws to allow the possibility of repeating a court procedure after the final decision at the proposal of the party if the party is eligible to use a UN Committee decision;
- Align the practice of the Constitutional Court with the European Court of Human Rights regarding violations of rights of LGBT people, especially in cases of systematic violations of the right to freedom of assembly;
- Adopt proposed amendments to the Law on the Protector of Citizens which further strengthens the independence of that institution;
- Adopt a law on same-sex relationships, or amend existing legislation to enable the exercise of fundamental rights arising from long-term cohabitation;
- Adopt a law regulating the legal recognition of consequences of gender reassignment and harmonize it with other relevant legislation;
- Strengthen mechanisms to monitor the implementation of recommendations of independent institutions;

- Facilitate unhindered enjoyment of freedom of expression and freedom of assembly of LGBT people;
- Take effective measures to protect the rights of LGBT people from threats from third parties;
- Implement efficient and effective investigation in cases of threats or attacks on people because of the perceived and/or actual sexual orientation;
- Adopt a National strategy against violence and action plan that will include parts that relate to the suppression of specific forms of violence against members of LGBT community or against those whom perpetrators consider to belong to LGBT community;
- Establish uniform criteria for keeping records of cases in the courts, which includes discrimination as one of the criteria;
- Introduce a practice for the police to, when adopting a decision to ban a public assembly, provide explanation for the adoption of such decision, in addition to referring to the legal basis for the ban;
- Ensure effective remedy by which organizers could challenge security ban on public assembly;
- Hold a public discussion on the bill on Public Assembly and align it with international standards for protection of human rights;
- Establish a comprehensive statistical system that would include information on the frequency and nature of discrimination and violence on the basis of personal characteristics for which distinctions are forbidden;
- Regularly carry out research on the level of acceptance/social distance towards LGBT people as well as other marginalized and vulnerable groups;
- Create a working group to analyze all textbooks used in primary, secondary and higher education and map and remove discriminatory and inaccurate content, and include affirmative and accurate information about LGBT people;

- Conduct training programs for employees in the education sector at all levels, including the Ministry of Education, Institute for the Advancement of Education and National Council of Education;
- Establish effective measures to protect LGBT students and LGBT teachers from violence, harassment and discrimination in educational environment;
- Strengthen mechanisms to monitor the implementation of the recommendations of independent institutions;
- Continue and intensify programs of education and sensitization of government bodies concerning the protection of rights of LGBT people with particular emphasis on the judicial staff;
- Education of members of political parties on the issue of discrimination, positive anti-discrimination legislation, international standards of protection, including information on discrimination based on sexual orientation and gender identity;
- Establish a sustainable and lasting mechanism of cooperation between organizations that actively work to protect human rights and the Parliament;
- Establish safe houses for LGBT people and measures to prevent situations that render LGBT people homeless;
- Develop programs, campaigns and codes of conduct for employers and employees in both private and public sector in order to create work environment free of discrimination based on sexual orientation and gender identity.

Pristup pravdi i vladavina prava: praksa Ustavnog suda Srbije i Evropskog suda za ljudska prava

Jovana Stopić, Beogradski centar za ljudska prava

Preduslov uživanja ljudskih prava je postojanje efikasnih pravnih lekova odnosno mogućnost pravne zaštite. Srbiju obavezuje Ustav¹ koji sadrži katalog ljudskih i manjinskih prava, bezmalo svi ugovori za zaštitu ljudskih prava Ujedinjenih nacija,² i brojni dokumenti nastali pod okriljem Saveta Evrope, na prvom mestu Evropska konvencija o ljudskim pravima.³ Ustavom Srbije (čl. 22) zajemčeno je pravo na sudsku zaštitu, na uklanjanje posledica koje povredom prava nastaju, kao i pravo obraćanja međunarodnim telima za zaštitu ljudskih prava. Žrtvama kršenja ljudskih prava u Srbiji, osim redovnih pravnih lekova o kojima ovde neće biti reči, na raspolaganju stoje domaće i međunarodne “najviše” sudske i kvazi sudske instance za zaštitu ljudskih prava – Ustavni sud Srbije, Evropski sud za ljudska prava i ugovorna tela UN.

Tokom 2013. godine, Evropski sud za ljudska prava je odlučio o 3.878 predstavki protiv Srbije, dok je na kraju januara 2014. godine pred Sudom u Strazburu bilo još 12.569 predmeta protiv Srbije.⁴ Broj predstavki podnetih protiv Srbije Evropskom sudu za ljudska prava,⁵ koji Srbiju stavlja u čelo liste država članica Saveta Evrope po broju predstavki po glavi stanovnika⁶ ilustruje nedelotvornost sistema pravnih lekova dostupnog na nacionalnom nivou, uključujući donekle i Ustavni sud kao najvišu sudsku instancu.⁷

Ovaj izveštaj zasnovan je na istraživanju i nalazima iznetim u izveštajima Beogradskog centra za ljudska prava o stanju ljudskih prava u Srbiji tokom 2012. i 2013. godine i nastoji da pruži kratak pregled odluka Ustavnog suda i međunarodnih tela od

¹ *Sl. glasnik RS*, 83/06.

² Srbija je 2004. godine potpisala, ali nije ratifikovala Konvenciju o pravima radnika migranata (International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, CMW). Lista ratifikacija dostupna je na http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=154&Lang=EN, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

³ Status ratifikacija ostalih ugovora za zaštitu ljudskih prava Saveta Evrope dostupan je na <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/Listestats.asp?Po=Sam&Ma=999&Cm=17&Cl=Eng>, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

⁴ U poređenju sa 461 tokom 2011, i 1637 tokom 2012. godine. Tokom 2013 je odbačeno ili brisano 3.685 predstavki; usvojene su presude u 24 slučaja (o 193 predstavke) i u 21 od njih je utvrđena najmanje jedna povreda Evropske konvencije. “Press Country Profile: Serbia,” Evropski sud za ljudska prava, ažurirano marta 2014, dostupno na http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Serbia_ENG.pdf, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

⁵ Srbija je na kraju 2013. bila na četvrtom mestu po broju predstavki pred Evropskim sudom, iza Rusije, Italije i Ukrajine. Broj predstavki protiv Srbije u prethodnim godina je bio u stalnom porastu, tako je npr. na kraju 2011 godine Srbija bila na sedmom mestu, iza Rusije, Turske, Ukrajine, Rumunije, Italije i Poljske, ali su sve one države sa daleko većim brojem stanovnika od Srbije – vidi *Ljudska prava u Srbiji 2011*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2011, str. 299.

⁶ Podatak na kraju 2012. godine, vidi *Ljudska prava u Srbiji 2012*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2013, str. 25.

⁷ Više o delotvornosti pravnih lekova, redovnih i vanrednih vidi *Ljudska prava u Srbiji 2013*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2014, str. 80-86.

posebnog značaja za ostvarivanje prava LGBT osoba, i njihovog uticaja na donosiocce odluka u Srbiji.

Garancije ljudskih prava u Ustavu Srbije

Ustavom Srbije jamči se širok krug ljudskih prava, ali uz izvesne nedostatke i nejasnoće.⁸ Ustavni sud Srbije prema Ustavu iz 2006. godine ima veoma širok krug nadležnosti (čl. 167-170 Ustava) od kojih su od značaja za potrebe ovog izveštaja bile dve vrste postupka– postupak normativne kontrole i postupak po ustavnim žalbama.

Normativna kontrola

U postupku normativne kontrole Ustavni sud vrši ocenu ustavnosti nižih akata, odnosno odlučuje o saglasnosti zakona i drugih opštih akata s Ustavom, opšte prihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima i o saglasnosti potvrđenih međunarodnih ugovora sa Ustavom (čl. 167, st.1, Ustava).

Po pravilu ocena ustavnosti i zakonitosti je oblik naknadne kontrole već usvojenih akata, koji mogu pokrenuti državni organi, organi teritorijalne autonomije ili lokalne samouprave, najmanje 25 narodnih poslanika, sam Ustavni sud, kao i svako pravno ili fizičko lice (čl. 168). Ustav previđa kao izuzetak i mogućnost prethodne kontrole (čl. 169) na zahtev najmanje jedne trećine narodnih poslanika, i tada je Ustavni sud dužan da u roku od sedam dana oceni ustavnost zakona koji je izglasan, a ukazom još nije proglašen. Sud nije vezan zahtevom predlagača, i može odlučiti da nastavi postupak ocene ustavnosti i zakonitosti i nakon odustanka predlagača (čl. 54 Zakona o Ustavnom sudu).

Kada je u pitanju ostvarivanje prava LGBT osoba, od do sada sprovedenih postupaka normativne kontrole posebno je bio značajan postupak ocene odredbe Porodičnog zakona kojim se uređuju vanbračne zajednice. Kao predlagač inicijative za ocenu ustavnosti odredbe kojom se garantuju prava iz vanbračne zajednice samo trajnim zajednicama osoba različitog pola (čl. 4, st. 1 Porodičnog zakona), Beogradski centar za ljudska prava je smatrao da su ovom odredbom diskriminisane osobe istog pola u trajnim zajednicama i to po osnovu svog pola, odnosno seksualne orijentacije u vezi sa uživanjem prava na privatnost i prava na porodičan život (čl. 8 Evropske konvencije). Ustavni sud je bio na stanovištu⁹ da je osporavana odredba u saglasnosti sa Ustavom Srbije i ratifikovanim Međunarodnim ugovorima, posebno Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava. U obrazloženju se navodi da je

„...na posredan način, kroz određivanje pojma braka, ustavotvorac odredio i pojam vanbračne zajednice. Drugim rečima, izjednačavajući vanbračnu zajednicu sa bračnom, ustavotvorac je određivanje suštinskih elemenata potrebnih za nastanak

⁸ Vidi npr. analizu Beogradskog centra za ljudska prava u *Ljudska prava u Srbiji 2013, supra* 59, str. 75; analizu YUCOM-a u *Ustav Republike Srbije – sedam godina pravne neizvesnosti i pet prioriteta za promenu*, Beograd, YUCOM, 2013.

⁹Odluka u predmetu br. IU-347/05, od 22. jula 2010.

vanbračne zajednice vezao za postojanje elemenata potrebnih za nastanak bračne. Kako Ustav kao jedan od konstitutivnih elemenata za zaključenje braka utvrđuje i različitost polova lica koja daju pristanak, to se, po oceni Ustavnog suda, ovaj uslov odnosi i na lica u vanbračnoj zajednici. Iz navedenog sledi da ustavnopravni pojam vanbračne zajednice podrazumeva zajednicu muškarca i žene.”

Sud je takođe ukazao na postojanje određenih odredbi Porodičnog zakona (čl. 197) i Zakonika o krivičnom postupku (čl. 98, st. 1, t. 1) koje se odnose na lica koja su bila u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno o licima u trajnoj zajednici, bez određenja da li se radi o osobama različitog ili istog pola. Ipak, nakon ove odluke osobe istog pola ostaju u nepovoljnijem položaju u odnosu na slične ekonomske ili emocionalne zajednice različitog pola, u vezi s ostvarenjem niza prava kao što su nasledna prava, pravo na izdržavanje i dr, po mišljenju Beogradskog centra, bez razumnog i opravdanog osnova.¹⁰

Postupak po ustavnoj žalbi

Protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskraćuju ljudska ili manjinska prava i slobode zajemčene Ustavom, i ako su iscrpljena ili nisu predviđena druga pravna sredstva za njihovu zaštitu, Ustavnom sudu žrtve kršenja mogu podneti ustavnu žalbu (čl. 170 Ustava i čl. 82 Zakona o ustavnom sudu).¹¹ Zakon o ustavnom sudu koji detaljnije uređuje postupak pred Ustavnim sudom predviđa da se ustavna žalba mora izjaviti u roku od 30 dana od dana dostavljanja pojedinačnog akta ili od dana preduzimanja radnje kojom se povređuje ili uskraćuje pravo garantovano Ustavom (čl. 84, st. 1). Povraćaj u pređašnje stanje je moguć kada lice koje iz opravdanih razloga nije blagovremeno podnelo žalbu, u roku od 15 dana od dana prestanka razloga zbog kojih je rok propušten, istovremeno podnese predlog za povraćaj u pređašnje stanje i ustavnu žalbu (čl. 84, st. 2), a u objektivnom roku od 3 meseca od dana propuštanja (čl. 84, st. 3).

Ustavnu žalbu mogu podneti sva fizička ili pravna, domaća ili strana lica nosioci ustavom zajemčenih ljudskih i manjinskih prava i sloboda. Podnosioci ustavne žalbe moraju biti lica koja su sama bila žrtve kršenja Ustavom garantovanih prava i sloboda ili njihovi punomoćnici - fizička lica, odnosno državni ili drugi organ nadležan za praćenje i ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava i sloboda (čl. 83). Beogradski centar za ljudska prava u svom komentaru ističe da bi Ustavni sud, u skladu s praksom ESLJP mogao da šire tumači ovu odredbu tako da obuhvati i potencijalnu povredu, odnosno potencijalne žrtve kojima bi

¹⁰Iz obrazloženja u podnesku Ustavnom sudu, u arhivi Beogradskog centra za ljudska prava.

¹¹ Vidi više u B. Nenadić, „Ustavna žalba kao pravno sredstvo za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u Republici Srbiji“, 2010, dostupno na http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/staro/index.php?option=com_content&view=article&id=383:ustavna-alba-kao-pravno-sredstvo-za-zatitu-ljudskih-prava-i-osnovnih-sloboda-u-republici-srbiji-link&catid=83:opte, poslednji put pristupljeno 21. juna 2014.

kršenje moglo povrediti prava ili koje imaju opravdan i lični interes da se sa određenom praksom prestane.¹²

U odluci kojom je odbacio ustavnu žalbu organizatora Parade ponosa 2012,¹³ Ustavni sud je aktivnu legitimaciju za podnošenje ustavne žalbe ograničio samo na formalnog sazivača skupa - udruženje „Parada ponosa Beograd”, čime su status žrtve izgubili pojedinci koji su učestvovali u njegovoj organizaciji i koji bi u skupu učestvovali da je isti održan. Po mišljenju Beogradskog centra za ljudska prava, ovakav stav Ustavnog suda, kojim se ograničava pristup zaštiti prava fizičkim licima koja bi u skupu učestvovali da je taj skup i održan, nije u skladu s odlukama Evropskog suda sa ljudska prava.¹⁴

Ukoliko Ustavni sud usvoji žalbu, odnosno utvrdi povredu nekog od ljudskih prava ili sloboda zajemčenih Ustavom, ima mogućnost izricanja niza mera koje uključuju poništenje pojedinačnog akta, uključujući i sudske odluke,¹⁵ zabranu daljeg vršenja radnje ili preduzimanje druge mere ili radnje kojom se otklanjaju štetne posledice utvrđene povrede, kao i definisanje načina pravičnog zadovoljenja podnosioca (čl. 89), na predlog podnosioca ustavne žalbe, može odložiti izvršenje pojedinačnog akta ili radnje koji se osporava, ako bi izvršenje prouzrokovalo nenadoknadivu štetu podnosiocu, a odlaganje nije suprotno javnom interesu, niti bi se odlaganjem nanela veća šteta trećem licu (čl. 86).

Ministarstvo unutrašnjih poslova (nadalje MUP) je 2011, 2012. i 2013. godine na sličan način zabranjivao održavanje Parade ponosa – neobrazloženim rešenjem na koje podnosiocima nije bilo omogućeno efikasno pravo žalbe.¹⁶ Ustavni sud je već usvojio ustavne žalbe nekih od podnosioca koji su smatrali da im je odlukom o zabrani Parade ponosa ograničena sloboda okupljanja iz čl. 54 Ustava.¹⁷ Održavanje uredno najavljenih skupova - Parade ponosa 2009. godine faktički je zabranjeno rešenjem o “promeni lokacije” skupa¹⁸ i 2011. godine neobrazloženim rešenjem o zabrani Policijske stanice Savski venac.¹⁹

¹²Vidi više u *Ljudska prava u Srbiji 2013, supra* 59, str. 84.

¹³ Odluka USS UŽ-8463/2012, od 9.7.2013.

¹⁴ *Baczowski i dr. protiv Poljske*, predstavka broj 1543/06, presuda ESLJP od 3.5.2007; *Stankov i Ujedinjena makedonska organizacija Ilinden protiv Bugarske* predstavke br. 29221/95 i 29225/95, presuda ESLJP od 2.10.2001; *Alekseyev protiv Rusije*, predstavke br. 4916/07, 25924/08 i 14599/09, presuda ESLJP od 21.10.2010, citirano u *Ljudska prava u Srbiji 2013, supra* 59, str. 84, fn. 50. Stav Ustavnog suda se dodatno može kritikovati jer se u argumentaciji oslanja na svoje stavove iz odluke o zabrani Prajda 2011 (UŽ 5284/2011 od 18. aprila 2013) donetu aprila 2013. godine, nekoliko meseci nakon podnošenja ove žalbe, i koji stoga nisu mogli biti poznati podnosiocima.

¹⁵ Oduka Ustavnog suda u predmetu UŽ – 97/2012, od 20.12.2012, objavljeno u *Sl. glasnik RS*, br. 18/2013. Vidi više u *Ljudska prava u Srbiji 2013, supra* **Error! Unknown switch argument.**, str. 85.

¹⁶ *Ljudska prava u Srbiji 2013, supra* 59, str. 203.

¹⁷ Ustavna žalba zbog zabrane Parade ponosa 2009, UŽ 1918/2009, odluka od 22.12.2011; Ustavna žalba zbog zabrane Parade ponosa 2011, *supra* 14. Sud je odbacio ustavnu žalbu organizatora Parade 2012. godine, vidi *supra* 13; Ustavni sud jošuvek nije doneo odluku o ustavnoj žalbi organizatora Parade Ponosa 2013.

¹⁸ Zakon o okupljanju građana (*Sl. glasnik RS*, br. 51/92, 53/93, 67/93, 17/99, 33/99 i 48/94, *Sl. list SRJ*, br. 21/01 i *Sl. glasnik RS*, br. 29/01 i 101/05) ne predviđa ovu mogućnost. Prijavljeno mesto održavanja skupa bilo je plato kod Filozofskog fakulteta, dok je rešenjem MUP za održavanja skupa određen Park prijateljstva (Ušće) ili na plato ispred Palate Srbija.

¹⁹ U osporavanim rešenjima se MUP pozivao čl. 11, st. 1 Zakona o okupljanju građana Republike Srbije, ali bez preciziranja zbog kog od navedenih osnova iz ovog člana se parada zabranjuje, kao i bez bilo kakvog dodatnog obrazloženja razloga na kojima se ovakva odluka zasniva.

U oba slučaja rešenja su organizatorima dostavljena neposredno pred sam skup,²⁰ i u oba slučaja Sud je našao da su formalnim sazivačima skupa povređeni pravo na sudsku zaštitu iz člana 22, stav 1. Ustava Republike Srbije, pravo na pravno sredstvo iz člana 36, stav 2. Ustava i sloboda okupljanja iz člana 54 Ustava. Ceneći prihvatljivost, Sud je u oba slučaja uvideo da bi sva raspoloživa pravna sredstva koja su podnosiocima žalbe bila na raspolaganju mogla u najboljem slučaju imati *post-hoc* dejstvo, ali ne bi mogli da obezbede blagovremenu, pa time i delotvornu zaštitu povređenog prava.²¹ Povodom zabrane Parade ponosa 2009. Sud je konstatovao da je povreda slobode okupljanja nastala ne samo usled nepostojanja odgovarajućih pravnih lekova već donošenje ovakvog rešenja nije bilo predviđeno zakonom,²² dok se u odluci o Paradi 2011. ograničio samo na nedostatak sudske zaštite radi preispitivanja odluke o zabrani skupa, odnosno našao posledičnu povredu slobode mirnog okupljanja u vezi sa povredom prava na sudsku zaštitu (čl. 22, st. 1 Ustava) i prava na pravno sredstvo (čl. 36, st. 2 Ustava).²³

U odluci o zabrani Parade 2011. godine dalje je ocenio da MUP svoju odluku nije zasnovao na arbitrarnoj i proizvoljnoj oceni relevantnih okolnosti, ali ostaje da se vidi kakav će biti stav Suda povodom zabrane Parade iz 2013. godine.

U svojoj odluci o zabrani Parade 2011, Ustavni sud se nije upuštao u ocenu da li je ona u konkretnom slučaju doneta s legitimnim ciljem, ako jeste da li je takva odluka bila u srazmeri sa tim ciljevima, i dalje da li je njeno donošenje bilo i neophodno u demokratskom društvu. Naime, odredbe o ograničenjima ljudskih prava u čl. 20 Ustava ne sadrže uslov iz Evropske konvencije da se ona moraju vršiti s legitimnim ciljem, već moraju biti dopuštena Ustavom.²⁴ Beogradski centar za ljudska prava ukazuje da bi se ispravnim tumačenjem, u smislu prakse Evropskog suda za ljudska prava, čl. 18 Ustava u kome se predviđa da se “odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače ... u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje” legitimni cilj morao da bude uslov za prihvatljivost ograničavanja ljudskih prava.²⁵ I prema mišljenju Venecijanske komisije pojam „u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva” je prilično uopšten i mora se tumačiti u odnosu na praksu Evropskog suda,²⁶ jer član 20 ne vezuje ograničenja prava i sloboda za određeni legitimni cilj, već u bilo koje svrhe “koje Ustav dopušta” bez navođenja legitimnih ciljeva. S obzirom na nejasne formulacije Venecijanska komisija ističe da je uloga Ustavnog suda u tumačenju ključna.²⁷

U svojoj analizi ove odluke Beogradski centar ističe i da bi za eventualnu promenu dosadašnje prakse nadležnih organa, kao i unapređenje vladavine prava bilo značajno da Ustavni sud takođe da ovakvu ocenu, te da bi odluka Ustavnog suda o dozvoljenosti ili

²⁰ Rešenje o zabrani skupa 2011. godine doneto je 36 sati pre planiranog vremena odžavanja skupa.

²¹ Ustavna žalba zbog zabrane Parade ponosa 2009, para. 5, Ustavna žalba zbog zabrane Parade ponosa 2011, para. 6.

²² Ustavna žalba zbog zabrane Parade ponosa 2009, para. 6.

²³ Ustavna žalba zbog zabrane Parade ponosa 2011, para. 7.

²⁴ *Ljudska prava u Srbiji 2013*, *supra* 59, str. 76.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Dostupno na srpskom na <http://mojustav.rs/strucni-komentar-18/>, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

²⁷ Dostupno na srpskom na <http://mojustav.rs/strucni-komentar-20/>, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

nedozvoljenosti ovakvog ograničenja svakako svojim autoritetom uticala na stvaranje klime tolerancije i razumevanja u društvu.²⁸

Uprkos tome što i sam Ustavni sud ukazuje na obaveze svih nadležnih državnih organa da spreče diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije od strane trećih lica i da preduzmu sve neophodne mere za njeno sprečavanje kako bi odbranili i promovisali toleranciju i vrednosti demokratskog društva,²⁹ ceneći pozitivne obaveze države Ustavni sud nije našao da ima mesta utvrđivanju mešanja u neometano uživanje u pravima i slobodama organizatora i učesnika Prajda. Kada su u pitanju obaveze koje proizilaze Ustavom garantovane slobode okupljanja, odnosno propuštanje državnih organa da spreče nasilje nad učesnicima „Povorka ponosa“ od strane trećih lica, Ustavni sud je samo veoma kratko ocenio da potencijalne pretnje nasiljem prema učesnicima skupa koji nije održan, ne predstavljaju dovoljan osnov za tvrdnju o povredi ustavnih prava podnosilaca označenom radnjom.³⁰ Ustavni sud ne daje nikakvo obrazloženje ovog stava, koji može delovati kontradiktorno, jer su upravo bezbednosne pretnje učesnicima i organizatorima uoči Parade ponosa 2009. godine navele MUP da donese odluku o premeštanju odnosno zabrani ovog skupa.³¹

Na isti način, polazeći od toga da Parada nije održana 2009. godine, Sud smatra da pošto skup nije održan ne može pouzdano zaključiti da nadležni državni organi nisu sprečili diskriminaciju učesnika skupa od strane trećih lica.³² Sud jeste konstatovao da se načela zabrane diskriminacije mogu dovesti u vezu s uskraćivanjem slobode okupljanja, ali „nije našao da postoji eksplicitan diskriminatori stav Ministarstva prema podnosiocima ustavne žalbe po osnovu njihove seksualne orijentacije.“³³ Ustavni sud, još uvek nije odlučio o žalbi zbog zabrane Parade ponosa 2013. godine, te će biti zanimljivo u kojoj meri će na stav suda uticati to što je Poverenica za zaštitu ravnopravnosti nakon sprovedenog postupka po pritužbi ustanovila da je tadašnji predsednik Vlade Republike Srbije, počinio akt diskriminacije iznošenjem, uoči održavanja Parade ponosa septembra 2013. godine, stavova³⁴ koji stvaraju okruženje koje doprinosi širenju stereotipa, predrasuda i netolerancije prema osobama istopolne seksualne orijentacije.³⁵

Ustavni sud je postupao i u predmetima po ustavnim žalbama LGBT osoba čiji su podnosioci bili žrtve kršenja ljudskih prava usled postojanja pravne praznine u pravnom sistemu Srbije. To je bio slučaj sa transrodnom osobom koja nije imala pravnu ni faktičku mogućnost da nakon promene pola, dobije pravno priznanje novog identiteta, odnosno da izvrši i odgovarajuću promenu u matičnim knjigama, a usled čega je trpela niz posledica. Podnosilac ustavne žalbe,³⁶ kog je zastupao Beogradski centar za ljudska prava zahtevao je da Ustavni sud utvrdi da je propuštanjem da se uredi način unošenja činjenice o promeni pola

²⁸ *Ljudska prava u Srbiji 2013*, supra 59, str. 202.

²⁹ Odluka o ustavnoj žalbi zbog zabrane Parade ponosa 2009, supra **Error! Bookmark not defined.**, para. 8.

³⁰ *Ibid*, para. 6.

³¹ *Ibid*, para. 3.

³² *Ibid*, para. 8.

³³ *Ibid*.

³⁴ Vidi „Dačić: Nije normalno biti homoseksualac!“ *Kurir*, 25.9.2013, dostupno na: <http://www.kurir-info.rs/dacic-nije-normalno-biti-homoseksualac-clanak-1001325>, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

³⁵ Mišljenje Poverenice za zaštitu ravnopravnosti br. 07-00-695/2013-02, od 3.3.2014. Preporuka Poverenice sprovedena je sa zakašnjenjem 21.2.2014, vidi *B92.net*, „Dačić uputio izvinjenje 'Labrisu'“, dostupno na http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2015&mm=02&dd=21&nav_category=12&nav_id=960488.

³⁶ Odluka o ustavnoj žalbi UŽ-3238/2011, od 8. marta 2012. godine, objavljena u *Sl. glasnik RS*, br. 25/2012.

operativnim putem u matičnim knjigama, odnosno nečinjenjem Narodne skupštine, kao i drugih organa, došlo do povrede prava na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti iz čl. 23 Ustava, povrede načela zabrane diskriminacije iz čl. 21 Ustava i povrede prava na poštovanje privatnog i porodičnog života koji se jamči u čl. 8. EKLJP.³⁷ U ovoj odluci Ustavni sud se prilikom odlučivanja oslanjao na praksu Evropskog suda, i zaključio da sfera privatnog života nesumnjivo uključuje i polnu pripadnost, polnu orijentaciju i polni život, te da pravo na privatni život podrazumeva i pravo na određivanje pojedinosti ličnog identiteta i samoopredeljenja, te u tom smislu i pravo na prilagođavanje pola svom rodnom identitetu. Sud je konstatovao da unošenje promene pola u matične knjige u Srbiji nije zakonom uređeno, i obrazložio kako se ono ipak može vršiti na osnovu relevantne medicinske dokumentacije analognim tumačenjem postojećih odredaba Zakona o matičnim knjigama o opisu rođenja i drugih podataka.³⁸ Kako bi otklonio štetne posledice koje bi nepostojanje zakoske regulative potencijalno moglo naneti drugim osobama koje su u istoj situaciji kao podnosilac ove ustavne žalbe, USS je utvrdio da se u skladu sa čl. 89 st. 2 Zakona o Ustavnom sudu i na njih odnosi ova odluka.³⁹

Iako je našao povredu prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, predviđeno članom 8 EKLJP, što je svakako veoma značajno za razvoj zaštite LGBT prava u Srbiji, to nije bilo zbog propuštanja zakonodavca. Naime, Ustavni sud je zauzeo stanovište da “propuštanje Narodne skupštine da donese određeni zakon ili uredi ili dopuni određenu pravnu oblast ili pitanje koje je ostalo neuređeno ne može predstavljati pojedinačnu radnju nečinjenja Narodne skupštine iz člana 170. Ustava. [...] Ustavni sud je stoga ocenio da propuštanje Narodne skupštine da donese određeni zakon ne može biti predmet ustavne žalbe, odnosno da ovakva radnja nije pojedinačna radnja...”⁴⁰

Može se onda iz ove odluke zaključiti da Ustavni sud smatra da postoje “opšti akti nečinjenja” i “posebni akti nečinjanja” i da status žrtve pred ovim Sudom mogu imati samo ona lica čija su ljudska prava i slobode povređeni posebnim aktima nečinjenja. Ova odluka mogla bi imati negativne posledice na zaštitu prava LGBT osoba, ali i zaštitu ljudskih prava i sloboda uopšte jer je na ovaj način Ustavni sud ograničio polje svog delovanja samo na zakonom uređena prava i sloboda, i ostavio potencijalno bez pravnog leka neke žrtve kršenja osnovnih ljudskih prava usled nepostojanja zakona ili drugih propisa.⁴¹ Pretpostavka je da bi Ustavni sud isti stav primenio i u drugim slučajevima nadležni organ ne predloži odnosno ne usvoji akte kojima se uređuje ostvarivanje zakonom utvrđenih prava na opšti način, a ovakvi slučajevi su u praksi brojni u različitim oblastima, kao što su zaštita izbeglica, zaštita podataka o ličnosti, itd.

³⁷ Ustav Srbije na garantuje zaštitu privatnosti i porodičnog života, ali su oni garantovani Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Ustavni sud je zauzeo stav da pravo na privatnost i porodičan život predstavlja sastavni deo prava

na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti iz čl. 23 Ustava, *ibid.*

³⁸ Para. 8.

³⁹ Para. 10.

⁴⁰ Para. 5.1.

⁴¹ Vidi i komentar ove odluke Beogradskog centra za ljudska prava, dostupan na:

http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/12/Odluka_o_ustavnoj_%C5%BEalbi_podnosioca_X.pdf, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

Odnos zakonodavne i izvršne vlasti prema stavovima Ustavnog suda

Prema Ustavu Srbije, Ustavni sud ima ulogu zaštitnika ustavnosti i zakonitosti i ljudskih i manjinskih prava i sloboda, te su odluke Ustavnog suda konačne, izvršne i opšteobavezujuće (čl. 166), i svako je dužan da ih poštuje i izvršava (čl. 171). Ustav Sudu omogućava i da sam odredi način izvršenja svoje odluke (čl. 171 st. 2) mada se Ustavni sud ovim ovlašćenjem služio samo izuzetno.⁴²

U slučajevima poput ovog koji je upravo opisan, Ustavni sud se će kao što je i do sada bio slučaj, najverovatnije pismom obratiti Narodnoj skupštini i da bi joj ukazao na potrebu donošenja ili izmene zakona ili drugog opšeg akta. Zakon o Ustavnom sudu (čl. 105 i 106) daje mogućnost Ustavnom sudu da obaveštava Narodnu skupštinu o stanju i problemima ostvarivanja ustavnosti i zakonitosti u Republici Srbiji, daje mišljenja i ukazuje na potrebu donošenja i izmenu zakona radi zaštite ustavnosti i zakonitosti. Međutim, delotvornost ovog sredstva upitno je praksi. Beogradski centar za ljudska prava je istraživao na koji način Narodna skupština postupa po preporukama Ustavnog suda upućenih Narodnoj skupštini Republike Srbije o neophodnosti izmena određenih zakona.⁴³ Praćeno je sprovođenje 27 odluka u kojima je Sud obavestio Narodnu skupštinu o potrebi donošenja novog ili izmeni pojedinih odredaba postojećih zakona,⁴⁴ što je Centar dovelo do zabrinjavajućeg zaključka da zakonodavac najčešće ove preporuke ne poštuje. Tako su na primer u Skupštini usvojeni predlozi za izmenu i dopunu Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju i Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, bez uzimanja u obzir sugestije Ustavnog suda.⁴⁵ Odgovornost za nepoštovanje stavova Ustavnog suda, podeljena je između Skupštine, odnosno narodnih poslanika, i Vlade, kojoj je Narodna skupština revnosno dostavljala obaveštenja upućena od Ustavnog suda.⁴⁶

U izuzetnim slučajevima Ustavni sud je obaveštavao i druga tela koja su nosioci zakonodavne inicijative. Tako je u poslednjem opisanom slučaju koji se odnosio na nemogućnost unosa izmene pola u javnim ispravama za trans osobe usled nepostojanja pozitivnih propisa koji bi uredili ovo pitanje, Ustavni sud obavestio i Zaštitnika građana,⁴⁷ kako bi ova institucija u skladu sa svojim zakonskim ovlašćenjima,⁴⁸ inicirala ili predložila zakonsko uređivanje ove oblasti.⁴⁹

⁴² Vidi odluku kojom se zabranjuje delovanje udruženja "Nacionalni stroj," predmet br. VIIU 171/2008, od 2. juna 2011, objavljena u Sl. glasnik RS, br. 50/2011 od 8. jula 2011. godine. Komentar ove odluke vidi na <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/12/VIIU-1712008-Zabrana-delovanja-udru%C5%BEenja-Nacionalni-stroj.pdf>, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

⁴³ Vidi: <http://www.bgcentar.org.rs/zastita-ljudskih-prava-pred-srbijanskim-sudovimadoprinos-monitoringu-reforme-pravosudja/implementacija-opstih-preporuka-ustavnog-suda-rs-postupanje-narodne-skupstine-ustavnog-suda/>, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

⁴⁴ Do ovog broja predmeta došlo se na različite načine i ne može se sa sigurnošću tvrditi da ovaj broj obuhvata sve slučajeve u kojima je Ustavni sud uputio preporke Narodnoj skupštini.

⁴⁵ *Ljudska prava u Srbiji 2013*, supra 59, str. 80.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Para. 12.

⁴⁸ Zakona o Zaštitniku građana, *Sl. glasnik RS*, br. 79/05 i 54/07, čl. 18.

⁴⁹ U saradnji sa Poverenicom za zaštitu ravnopravnosti Zaštitnik građana je tokom 2013. godine sačinio "Preporuke za izmene i dopune propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba," dostupno na: <http://www.ombudsman.rodnaravnopravnost.rs/images/stories/preporuke%20transpolne%20osobe.doc>, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

Iako je Ustavni sud dva puta u gore opisanim slučajevima povodom zabrane Parade ponosa utvrdio da su organizatorima zabranjenih skupova bili na raspolaganju samo *post hoc* pravni lekovi, nadležni organi nisu preduzeli mere kako bi obezbedili pristup delotvornim pravnim lekovima drugim žrtvama u sličnoj situaciji, odnosno nisu izvršenje odgovarajuće izmene propisa koji bi omogućile pristu delotvornom pravnom leku.

Srbija pred Evropskim sudom za ljudska prava

Pristupanjem članstvu u Savetu Evrope 3. aprila 2003. godine, Srbija se obavezala na pristupanje najznačajnijem regionalnom ugovoru za zaštitu ljudskih prava – Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava. Evropska konvencija je ratifikovana 2004. godine, čime se Srbija obavezala na usaglašavanje domaćeg zakonodavstva i prakse s ovom konvencijom i praksom Evropskog suda za ljudska prava.

Opcioni protokol br. 16 kojim se proširuje jurisdikcija Evropskog suda za ljudska prava na davanje savetodavnih mišljenja o primeni Evropske konvencije u konkretnim slučajevima koje razmatraju domaći sudovi otvoren je za potpisivanje tokom 2013. godine. Ovim Protokolom se omogućava najvišim domaćim sudovima, u smislu člana 10 Konvencije da zatraže savetodavno mišljenje od ESLJP, u kontekstu predmeta o kome treba da odluče (čl. 1), s tim da mišljenje Suda koje se će biti objavljeno (čl. 4), nije istovremeno i obavezujuće za domaći sud (čl. 5). Odredbe ovog Protokola biće primenjive samo u državama koje su mu pristupile, a za njegovo stupanje na snagu potrebno je da bude ratifikovan u 10 država. Srbija još uvek nije potpisala ovaj Protokol.⁵⁰ Zbog uočenih nepravilnosti u primeni standarda Konvencije u praksi, od velikog značaja bi bilo pristupanje Srbije ovom Protokolu. Kako nisu same stranke već domaći sud taj koji ovakav postupak može pokrenuti, uticaj ovog protokola zavisiće od samog Suda a ne navodnih žrtava. Ipak, u pratećem izveštaju⁵¹ se navodi da iako bi Sud dao savetodavno mišljenje u nekom slučaju, time ne bi bilo ograničeno pravo na kasnije podnošenje individualne predstavke,⁵² što bi posebno bilo značajno u slučajevima kada stav Suda iz savetodavnog mišljenja nije primenjen.

Od donošenja odluke u slučaju *Vinčić*⁵³ za sve predmete protiv Srbije, od aplikanata se, od 7. avgusta 2008,⁵⁴ po pravilu, očekuje iscrpljivanje ustavne žalbe pre obraćanja Evropskom sudu. Iako se ustavna žalba dakle u praksi Suda smatra efikasnim pravnim lekom, ovom sudu je podnet niz predstavki koje se odnose na ista pitanja i iste situacije o kojima se već izjasnio Ustavni sud, u kojima podnosioci predstavke tvrde da Ustavni sud nije predstavljao efikasno pravno sredstvo, odnosno da pred ovim sudom nisu dobili odgovarajuću pravnu zaštitu. Tako Evropski sud za ljudska prava još uvek nije odlučio o

⁵⁰ Lista ratifikacija 16. Opcionog protokola uz Evropsku konvenciju, dostupna je na: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=214&CM=8&DF=&CL=ENG>, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

⁵¹ Vidi više u Protocol No. 16 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Explanatory Report, dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/214.htm>, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Vinčić i drugi protiv Srbije*, Predstavka br. 44698/06 i dr, odluka ESLJP od 1.12.2009.

⁵⁴ Para. 51.

predstavkama organizatora i učesnika zabranjenih parada ponosa 2009, 2011, 2012. i 2013. godine, koje se tiču sada već sistematskih kršenja ljudskih prava LGBT osoba. Pred Evropskim sudom se nalaze i predmeti koje su podnele transgender osobe koje su u Srbiji još uvek žrtve kršenja niza ljudskih prava, kao posledice nepostojanja zakonskih normi koje bi uredile pravno priznanje i posledice faktičke promene pola. Među otvorenim pitanjima je kakav će biti stav Evropskog suda o veoma restriktivnom tumačenju aktivne legitimacije za podnošenje ustavne žalbe, pozitivnim obevezama nadležnih organa da spreče diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije od strane trećih lica, zakonitosti, proporcionalnosti i neophodnosti ograničenja slobode okupljanja, itd. Veoma će biti važno na koji način će se Sud izjasniti o efikasnosti ustavne žalbe u slučajevima kada je povreda nastala nečinjenjem Narodne skupštine ili drugih nadležnih organa koji su bili dužni da usvoje propise kojima se uređuje i u praksi omogućava ostvarenje nekog od Konvencijom garantovanih prava.

Druge međunarodne obaveze

Kao članica Ujedinjenih nacija, i potpisnica bezmalo svih najvažnijih ugovora za zaštitu ljudskih prava,⁵⁵ Srbija je prihvatila i obaveze u odnosu na ugovorna tela UN koja nadgledaju ispunjenje obaveza preuzetih ratifikacijom, uključujući pravo žrtava da podnose individualne predstavke Komitetima UN ali obavezu da periodično dostavlja izveštaje o primenjuje ovih međunarodnih ugovora. Kada su u pitanju politička tela UN, važno ih je pomenuti jer imaju širi mandat da svojim radom obezbeđuju poštovanje ljudskih prava. Savet za ljudska prava, osnovan 2006. godine, razmatra individualne predstavke o navodnim kršenjima ljudskih prava samo kada ustanovi da se radi o masovnim i sistematskim kršenjima. Podnošenje individualnih predavki protiv Srbije, moguće je pred svim komitetima UN izuzev pred Komitetom za ekonomska, socijalna i kulturna prava, jer država još uvek nije ratifikovala Opcioni protokol uz Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.⁵⁶ Nedostatak je sistema individualnih predavki u okviru sistema UN, posebno u odnosu na prethodno razmatrane pravne lekove pred Ustavnim sudom i Evropskim sudom, što neobavezujuća priroda mišljenja komiteta, za države stvara samo obaveze moralne i političke prirode. To za posledicu ima nizak stepen poštovanja odluka ugovornih tela UN,⁵⁷

⁵⁵ *Supra* 2.

⁵⁶ Srbija je prihvatila individual complaints procedures iz CAT, CCPR-OP1, CED, CEDAW-OP, CERD, CRPD-OP

nije prihvatila CESCOP, CRC-OP-IC, Lista ratifikacija dostupna je na

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=154&Lang=EN, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

⁵⁷ Vidi npr. *From Judgment to Justice - Implementing International and Regional Human Rights Decisions*, Open Society Justice Initiative, dostupno na <http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/from-judgment-to-justice-20101122.pdf>, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

što je bio slučaj i u Srbiji, gde ne postoje jasno zakonom uređene obaveze nadležnih organa za njihovo sprovođenje, koje zavisi od niza faktora uključujući i političku volju za njihovo sprovođenje⁵⁸.

Sve članice UN imaju obavezu podnošenja univerzalnog periodičnog pregleda na svake četiri godine, kako bi izvestile Savet o stanju ljudskih prava i preprekama u implementacija ugovora o ljudskim pravima. Savet potom razmatra pregled i usvaja preporuke za državu. Kancelarija za ljudska i manjinska prava Vlade Srbije je zadužena da u koordinaciji sa ostalim državnim organima sastavlja izveštaje organima UN, ali se uopšteno može oceniti da je Srbija do sada dostavljala zakasnele i nekad nepotpune izveštaje.⁵⁹ Početkom 2013. godine Savet za ljudska prava UN razmatrao je drugi univerzalni periodični pregled koji je Vlada usvojila oktobra 2012. godine, i Srbiji uputio 144 preporuke,⁶⁰ od čega se njih 77 odnosi na prava LGBT osoba. Srbija je prihvatila 139 preporuka, među njima je bila je i preporuka da se tokom 2013. godine organizuje nesmetano održavanje Parade ponosa,⁶¹ iako ova preporuka nije ispunjena 2013, Parada je uspešno održana 2014. godine. Srbiji je kao članici CEDAW konvencije, jula 2013. godine upućen niz preporuka koje se takođe odnose na prava LGBT osoba, uključujući neke koje se tiču antidiskriminacione politike uopšte kao što je preporuka da se obezbedi blagovremena i efikasna primena antidiskriminacionih propisa i da se unapredi znanje opšte javnosti o ovim propisima (11.a), kao i neke specifične poput usvajanja propisa o istopolnim partnerstvima (39.d).⁶²

Obaveza izveštavanja proizilazi i iz dokumenata koji Srbiju obavezuju kao članicu Saveta Evrope. Za zaštitu ljudskih prava LGBT osoba od posebnog značaja je implementaciju Preporuke Komiteta ministara zemljama članicama o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta,⁶³ čiju implementaciju je Savet Ministara preispitivao dve godine nakog donošenja, i Srbija je bila među 38 od 47 država koje su odgovorile na upitnik o sprovođenju ove preporuke.⁶⁴

⁵⁸ Npr. vidi više o odluci Komiteta za ljudska prava UN usvojenoj na 85. zasedanju 17. oktobra do 3. novembra 2005, povodom predstavke Željka Bodrožića: B. Kovačević-Vučo, „Zahtev za zaštitu zakonitosti u slučaju Bodrožić neosnovan?!“ dostupno na:

<http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vest&idSek=4&idSubSek=4&id=13&status=drugi>, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

⁵⁹ *Ljudska prava u Srbiji 2013*, supra 7, str. 27.

⁶⁰ Informacije o drugom ciklusu UPR dostupne su na:

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/RSSession15.aspx>, poslednji put pristupljeno 3. juna 2014.

⁶¹ *Ljudska prava u Srbiji 2013*, supra 7, str. 69.

⁶² UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), Concluding observations on the combined 2nd and 3rd periodic reports of Serbia, 30. Jul 2013, CEDAW/C/SRB/CO/2-3, dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/52f3883b4.html>.

⁶³ Svet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara državama članicama o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, od 31. marta 2010. godine, dostupno na: http://www.coe.int/t/dg4/lgbt/Source/RecCM2010_5_SR.pdf.

⁶⁴ Steering Committee for Human Rights (CDDH), Draft report on the implementation of the Committee of Ministers' Recommendation CM/Rec(2010)5 on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, CDDH(2013)007, od 13. marta 2013, dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cddh/CDDH-DOCUMENTS/CDDH%282013%29007_en.pdf. Vidi izveštaj organizacije Labris dostupan na: <http://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0CC8QFjAD&url=http%3A%2F%2Fwww.ilga->

Preporuke⁶⁵

1. Tumačiti odredbe Ustava u skladu s praksom Evropskog suda za ljudska prava.⁶⁶
2. Obezbediti da zakonodavna vlast i drugi nadležni organi reaguju bez odlaganja kada Ustavni sud ukaže na probleme u ostvarivanju ustavnosti i zakonitosti nastale usled nepostojanja zakonskih i drugih propisa i hitno pristupe usvajanju potrebnih propisa u skladu sa međunarodnim standardima ljudskih prava.
3. Hitno pristupiti izmenama zakona za koje je Ustavni sud ustanovio nesaglasnost sa ustavnim odredbama.
4. Obezbediti da zakonodavna vlast reaguje i razmotri sporne odredbe pojedinih zakona onda kada Ustavni sud ukaže na probleme u ostvarivanju ustavnosti i zakonitosti.
5. Hitno ratifikovati Opcioni protokol br. 16 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima.
6. Redovno izveštavati UN komitete o primeni ratifikovanih međunarodnih ugovora.
7. Ispunjavati odluke UN tela donetih po individualnim predstavkama.
8. Organizovati redovne konsultacije kroz nacionalni mehanizam za praćenje preporuka Saveta za ljudska prava donetih u toku razmatranja UPR Srbije januara 2013. godine.
9. U naredne tri godine ispuniti preporuke po UPR, vodeći računa da se uvažavaju primedbe i predlozi predstavnika civilnog društva.
10. Izmenama procesnih zakona propisati mogućnost ponavljanja pravosnažno okončanog postupka po predlogu stranke ako stranka stekne mogućnost da upotrebi odluku nekog UN komiteta.

Reference

Elektronski izvori

1. Baza stručnih komentara na Ustav Srbije, YUCOM: <http://mojustav.rs/strucni-komentar-18/>
2. Baza stručnih komentara na Ustav Srbije, YUCOM: <http://mojustav.rs/strucni-komentar-20/>

european-council.europa.eu/media/e3000000/1/press/pr150114_en.pdf

⁶⁵ Deo preporuka preuzet iz *Ljudska prava u Srbiji 2013*, supra 7.

⁶⁶ Stav je predstavnika Kancelarije Vlase RS za saradnju sa civilnim društvom da je tumačenje normi iz Ustava u skladu sa stavovima ESLJP „izvodljivo ako je i pravni poredak naše zemlje usaglašen sa pravom EU. Međutim, s obzirom da to još uvek nije u potpunosti slučaj kod nas, treba biti obazriv i navedeno tumačenje sprovoditi u duhu prakse Evropskog suda za ljudska prava samo ako je to u skladu sa našim pravnim poretkom.“ Komentar dostavljen 14. aprila 2015. godine.

3. Informacije o drugom ciklusu UPR dostupne su na:
<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/RSSession15.aspx>
4. Lista ratifikacija 16. Opcionog protokola uz Evropsku konvenciju:
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=214&CM=8&DF=&CL=ENG>
5. Lista ratifikacija ugovora za zaštitu ljudskih prava Saveta Evrope:
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/Listestats.asp?Po=Sam&Ma=999&Cm=17&Cl=Eng>
6. Lista ratifikacija UN dokumenata:
http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=154&Lang=EN
7. Press Country Profile: Serbia, Evropski sud za ljudska prava, ažurirano marta 2014:
http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Serbia_ENG.pdf

Publikacije i članci

1. *From Judgment to Justice - Implementing International and Regional Human Rights Decisions*, Open Society Justice Initiative:
<http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/from-judgment-to-justice-20101122.pdf>
2. *Ljudska prava u Srbiji 2011*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2011.
3. *Ljudska prava u Srbiji 2012*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2013.
4. *Ljudska prava u Srbiji 2013*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2014.
5. B. Kovačević-Vučo, „Zahtev za zaštitu zakonitosti u slučaju Bodrožić neosnovan?!“:
<http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vest&idSek=4&idSubSek=4&id=13&status=d>
rugi, poslednji put pristupljeno
6. Beogradskog centra za ljudska prava, komentar odluke kojom se zabranjuje delovanje udruženja „Nacionalni stroj“: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/12/VIIU-1712008-Zabrana-delovanja-udru%C5%BEenja-Nacionalni-stroj.pdf>
7. Beogradskog centra za ljudska prava, komentar odluke o ustavnoj žalbi podnosioca X u vezi s imenom pola u matičnim knjigama:
http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/12/Odluka_o_ustavnoj_%C5%BEalbi_podnosioca_X.pdf
8. „Dačić: Nije normalno biti homoseksualac!“ *Kurir*, 25.9.2013: <http://www.kurir-info.rs/dacic-nije-normalno-biti-homoseksualac-clanak-1001325>

9. Vidi više u B. Nenadić, „Ustavna žalba kao pravno sredstvo za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u Republici Srbiji“, 2010, dostupno na http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/staro/index.php?option=com_content&view=article&id=383:ustavna-alba-ka-pravno-sredstvo-za-zatitu-ljudskih-prava-i-osnovnih-sloboda-u-republici-srbiji-link&catid=83:opte.
10. *Ustav Republike Srbije – sedam godina pravne nezivesnosti i pet prioriteta za promenu*, YUCOM, Beograd, 2013.

Odluke Ustavnog suda Srbije

1. Už – 97/2012, od 20.12.2012.
2. IU-347/05, od 22.6.2010.
3. VIU 171/2008, od 2.6. 2011.
4. IUz-90/2008 od 30. 6.2011.
5. Už-3238/2011, od 8.3.2012.
6. Už 5284/2011 od 18. 4. 2013
7. Už-8463/2012, od 9.7.2013.

Odluke Evropskog suda za ljudska prava

1. *Alekseyev protiv Rusije*, predstavke br. 4916/07, 25924/08 i 14599/09, presuda ESLJP od 21.10.2010.
2. *Baczowski i dr. protiv Poljske*, predstavka broj 1543/06, presuda ESLJP od 3.5.2007.
3. *Milunović i Čekrić protiv Srbije*, Predstavke br. 3716/09 i br. 38051/09, odluka o prihvatljivosti od 17.5.2011.
4. *Stankov i Ujedinjena makedonska organizacija Ilinden protiv Bugarske* predstavke br. 29221/95 i 29225/95, presuda ESLJP od 2.10.2001.
5. *Vinčić i drugi protiv Srbije*, Predstavka br. 44698/06 i dr, odluka ESLJP od 1.12.2009.

Odluke i preporuke nezavisnih tela

1. Mišljenje Poverenice za zaštitu ravnopravnosti br. 07-00-695/2013-02, od 3.3.2014.
2. “Preporuke za izmene i dopune propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba,” Poverenica za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnik građana, 2013, dostupno na: <http://www.ombudsman.rodnaravnopravnost.rs/images/stories/preporuke%20transpolne%20osobe.doc>

Propisi Republike Srbije i ratifikovani međunarodnih ugovori

1. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.
2. Porodični zakon, *Sl. glasnik RS*, 18/05 i 72/11 – dr. zakon.
3. Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 83/06.
4. Zakon o okupljanju građana, *Sl. glasnik RS*, br. 51/92, 53/93, 67/93, 17/99, 33/99 i 48/94, *Sl. list SRJ*, br. 21/01 i *Sl. glasnik RS*, br. 29/01 i 101/05.
5. Zakon o Ustavnom sudu, *Sl. glasnik RS*, br. 109/2007, 99/2011, 18/13-Odluka US.
6. Zakon o Zaštitniku građana, *Sl. glasnik RS*.

Pristup pravdi i vladavina prava: Nacionalne i međunarodne garancije ljudskih prava LGBT osoba i pristup pravdi i položaj LGBT populacije u Srbiji

Marko Milenković, YUCOM- Komitet pravnika za ljudska prava

Vladavina prava shvaćena kao poštovanje usvojenih pravnih normi i njihova primena jednako u svim slučajevima i u odnosu na sva lica, i korišćenje pravne zaštite u svrhu ostvarivanja ravnopravnosti građana, spadaju u temelje demokratskog društva. Pitanje ostvarivanja ravnopravnosti LGBT osoba, kao i zaštita prava (u kontekstu vladavine prava) spada u najvažnija pitanja zaštite ljudskih prava uopšte, a pogotovo u našem društvu, imajući u vidu stepen ugroženosti i diskriminacije kojoj je populacija izložena. U ovom delu se sumarno analiziraju najvažnija pitanja ostvarivanja ravnopravnosti građana u Srbiji i primene pravnih garancija na sve. Ovo se čini kroz ukazivanje na nedoslednosti u pravnom okviru, postojanja pravnih praznina (koje su posebno izražene u pogledu statusa transrodnih osoba) kao i problem implementacije postojećih garantija i slabosti procesnog postupanja.

Efikasna pravna zaštita čini osnov demokratskog društva i proizlazi iz principa vladavine prava i prava na pravično suđenje, koje je garantovano brojnim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, a čija je potpisnica i Srbija. U demokratskim društvima pravo na pravnu pomoć garantovano je svima, međutim, imajući u vidu da svi nisu u

možnosti da snose troškove, država ima obavezu da obezbedi besplatnu pravnu pomoć ili pravnu pomoć sa smanjenim troškovima, kada to zahtevaju razlozi pravičnosti. Pristup pravdi, odnosno pravna zaštita, nije moguća bez ostvarivanja pravne pomoći koju pružaju stručna lica. Ovo je naročito važno zbog toga što se broj siromašnih građana u Srbiji dramatično povećava⁶⁷, a da su pripadnici LGBT populacije zbog socijalne isključenosti u dodatnom riziku.

Garancije ljudskih prava LGBT osoba u međunarodnim dokumentima koje je ratifikovala Republika Srbija – vladavina prava, ravnopravnost i pristup pravdi

Republika Srbija je ratifikovala Povelju Ujedinjenih nacija (1945), Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima (1948) i osam osnovnih međunarodnih ugovora o ljudskim pravima, uključujući i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966) kao i Međunarodnu konvenciju o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1965).⁶⁸

Povelja Ujedinjenih nacija, u članu 55. tačka (c) obavezuje sve članice na „poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve, bez razlikovanja po osnovu rase, pola, jezika ili vere”. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, članovima 1. i 2, svim ljudima jemči slobodu i jednakost u dostojanstvu i pravima, bez obzira na „bilo kakvu razliku kao što je rasa, boja kože, pol, jezik, vera, političko ili neko drugo opredeljenje, nacionalno ili društveno poreklo, vlasništvo, rođenje ili neki drugi status”. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima u članu 20. stav 2. predviđa: „Zakonom će se zabraniti svako zagovaranje nacionalne, rasne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje”. Članom 26. ovog Pakta, utvrđeno je i: „Sva su lica jednaka pred zakonom i imaju pravo bez ikakve diskriminacije na podjednaku zaštitu zakona. U tom smislu, zakon mora da zabranjuje svaku diskriminaciju i da obezbedi svim licima podjednaku i uspešnu zaštitu protiv svake diskriminacije, naročito u pogledu rase, boje, pola, jezika, vere, političkog ili drugog ubeđenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovnog stanja, rođenja ili svakog drugog stanja”. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima u članu 2, stav 2 garantuje ostvarivanje svih prava predviđenih Paktom „bez ikakve diskriminacije u pogledu rase, boje, pola, jezika, vere, političkog ili drugog ubeđenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovnog stanja, rođenja ili svakog drugog stanja”.⁶⁹

⁶⁷Uporediti: D. Vuković, M. Antonijević, K. Golubović, *Pristup pravdi i besplatna pravna pomoć u Srbiji - izazovi i reforme*, YUCOM, 2013, Beograd, str 7

⁶⁸ Videti detaljno: Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2013, str 4

⁶⁹ Za međunarodne akte koje je ratifikovala Srbija u ovoj oblasti videti detaljno: Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2013, str 3-4

„UN Džogdžakarta principi (2007) sadrže standarde koje vlade i drugi činioci Ujedinjenih nacija treba da primenjuju prilikom tumačenja odredaba o ljudskim pravima sa ciljem da zaustave nasilje, maltretiranje i diskriminaciju nad lezbejkama, gej, biseksualnim i transrodnim osobama, kao i da osiguraju njihovu punu ravnopravnost.⁷⁰ Republika Srbija je 24. marta 2011. godine potpisala Zajedničku izjavu o zaustavljanju akata nasilja i sličnih vidova kršenja ljudskih prava, zasnovanih na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, koju je Savetu za ljudska prava Ujedinjenih nacija, dostavila Republika Kolumbija u ime 85 država članica Ujedinjenih Nacija.“⁷¹

Državna zajednica Srbija i Crna Gora pristupila je Savetu Evrope 3. aprila 2003. godine, kada je potpisana i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLJP), a ratifikacija ovog dokumenta je obavljena 26. decembra 2003. godine. EKLJP je stupila na snagu 3. marta 2004. godine kada su u Savetu Evrope deponovani potpisi o ratifikaciji. Zabrana diskriminacije predviđena je članom 14. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ova odredba je zabranjivala diskriminaciju samo u odnosu na uživanje prava koja su garantovana Konvencijom. Međutim, Protokolom broj 12, uz Konvenciju iz 2000. godine, utvrđena je opšta zabrana diskriminacije. Protokol je 1. aprila 2005. stupio na snagu, čime je omogućena sveobuhvatnija zaštita lica od diskriminatornih postupaka.

Član 1. Opšta zabrana diskriminacije

- 1. Svako pravo koje zakon predviđa ostvarivaće se bez diskriminacije po bilo kom osnovu kao npr. polu, rasi, boji kože, jeziku, veroispovesti, političkom i drugom uverenju, nacionalnom ili društvenom poreklu, povezanosti s nacionalnom manjinom, imovini, rođenju ili drugom statusu.*
- 2. Javne vlasti neće ni prema kome vršiti diskriminaciju po osnovima kao što su oni pomenuti u stavu 1.*

Evropskom sudu za ljudska prava se, usled povrede ljudskih prava utvrđenih Konvencijom, do sada obratilo skoro 10.000 građana Republike Srbije. Relativno čest razlog podnošenja predstavke Evropskom sudu za ljudska prava, jeste upravo kršenje člana 14. – zabrana diskriminacije, odnosno Protokola broj 12 kojim je uvedena opšta zabrana diskriminacije.⁷²

Garancije ljudskih prava LGBT osoba u pravu Srbije

⁷⁰ The Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights Law in relation to Sexual Orientation and Gender Identity). <http://www.yogyakartaprinciples.org/>

⁷¹ Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2013, str 39.

⁷² Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2013, str 5

Kao što je već istaknuto, Srbija je potpisnica svih važnijih dokumentata u oblasti ljudskih prava i oni kao potvrđeni međunarodni ugovori čine deo nacionalnog prava (član 16). Pitanje položaja i zaštite prava LGBT osoba predstavlja jedno od najznačajnijih pitanja zaštite ljudskih prava u Srbiji, imajući u vidu visok nivo socijalne distance i diskriminacije koja je prisutna prema LGBT osobama. Pitanja položaja LGBT populacije ustavnopravno su značajna kako sa stanovišta definisanja osnova za diskriminaciju, tako i u pogledu prava na zaključivanje braka (odnosno postojanja vanbračne zajednice) i ostvarivanje slobode okupljanja građana.⁷³ Član 21 Ustava Republike Srbije propisuje zabranu diskriminacije.

„Pred Ustavom i zakonom svi su jednaki. Svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije. Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta. Ne smatraju se diskriminacijom posebne mere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima.”

Cilj ustavne zabrane diskriminacije je obezbeđenje osnovnih pretpostavki neophodnih da se sva druga ljudska prava zajemčena Ustavom ostvaruju pod jednakim uslovima. Ipak, uz izričitu ustavnu zabranu diskriminacije nisu predviđene i odredbe koje sankcionišu njeno kršenje ili predviđaju da to pitanje bude bliže uređeno zakonom. Ustav zabranjuje svaki oblik diskriminacije i navodi njene oblike (st. 3). U skladu sa međunarodnim standardima, zabranjuje se svaki oblik neposredne ili posredne diskriminacije. Ustav zabranjuje diskriminaciju po bilo kom osnovu i bilo kom ličnom svojstvu pojedinca. Ipak, **primetan je izostanak seksualne orijentacije i rodnog identiteta** kao osnova po kojem se može vršiti diskriminacija, što je neophodno izmeniti prilikom naredne promene Ustava.⁷⁴ Kao jedno od rešenja koje se često spominje u stručnim raspravama je i usklađivanje definicija iz Zakona o zabrani diskriminacije i Ustava, tj, unošenja kroz reviziju u tekst Ustava postojećeg zakonskog rešenje koje je izuzetno dobro.

Zakon o zabrani diskriminacije donet je 2009. godine i predstavlja sistemski, krovni zakon. On definiše diskriminatorno postupanje kao svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe lica, kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, *rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji*, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu,

⁷³ Uporediti: M. Antonijević, M. Milenković, K. Golubović i dr. *Ustav Republike Srbije – sedam godina pravne neizvesnosti i pet prioriteta za promenu*, Beograd, YUCOM, 2013. Str 57

⁷⁴ Dodatno, neophodno je predvideti i zabranu diskriminacije po osnovu bračnog statusa. Uporediti: M. Antonijević, M. Milenković, K. Golubović i dr. *Ustav Republike Srbije – sedam godina pravne neizvesnosti i pet prioriteta za promenu*, Beograd, YUCOM, 2013. U ovoj publikaciji dati su i konkretni predlozi i definisani prioriteti organizacija civilnog društva za promenu Ustava.

osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima. Ovim Zakonom je takođe ustanovljena i institucija Poverenika za zaštitu ravnopravnosti.⁷⁵

U kontekstu zaštite od diskriminacije postoje propisi koji se odnose na sprečavanje diskriminacije u pojedinim oblastima ili prema pojedinim ranjivim grupama. Neki od posebnih zakona koji sadrže norme koje se odnose na zabranu diskriminacije su: Zakon o zdravstvenoj zaštiti (2005), Zakon o visokom obrazovanju (2005), Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, Zakon o javnom informisanju (2003), Zakon o radiodifuziji (2002), Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja (2004), Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama (2003), Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (2002), Zakon o crkvama i verskim zajednicama (2006), Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom (2006), Zakon o radu (2005), Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (2005), Porodični zakon (2005), Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2003), Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (2005), Zakon o zabrani manifestacija neonacističkih ili fašističkih organizacija i udruženja i zabrani upotreba neonacističkih i fašističkih simbola i obeležja (2009) i Zakon o ravnopravnosti polova (2009).⁷⁶

Od navedenih akata samo 8 važećih zakona sadrži preciznije antidiskriminacione odredbe koje uključuju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet:

- Zakon o radu („Sl. glasnik RS”, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009 i 32/2013)
- Zakon o visokom obrazovanju („Sl. glasnik RS”, br. 76/2005, 100/2007, 97/2008, 44/2010 i 93/2012)
- Zakon o radiodufuziji („Sl. glasnik RS”, br. 85/06, 62/06, 85/06)
- Zakon o javnom informisanju („Sl. glasnik RS”, br. 43/2003, 61/2005, 71/2009, 89/2010 - odluka US i 41/2011 - odluka Ustavnog suda)
- Zakon o mladima („Sl. glasnik RS”, br. 50/2011)
- Zakon o zdravstvenom osiguranju („Sl. glasnik RS”, br. 107/2005, 109/2005 - ispr, 57/2011, 110/2012 - odluka Ustavnog suda i 119/2012)
- Zakon o socijalnoj zaštiti („Sl. glasnik RS”, br. 24/2011)
- Zakon o učeničkom i studentskom standardu („Sl. glasnik RS”, br. 18/2010)

U julu 2013. godine Vlada Republike Srbije usvojila je Strategiju prevencije i zaštite od diskriminacije kojom su definisani najvažniji problemi u vezi sa ostvarivanjem prava LGBT populacije u širokom dijapazonu oblasti, od slobode okupljanja, porodično pravnih odnosa, do sfera obrazovanja i kulture. Ovaj dokument sadrži i niz konkretnih mera koje je potrebno preduzeti u pogledu izmene zakonodavstva, ali i promene prakse organa, kako bi se

⁷⁵ Videti opširnije: I. Stjelja, K. Vujić, N. Grujić i dr., *Ravnopravnost - regulativa i realnost*, YUCOM, Beograd, 2013, str 8-9

⁷⁶ Videti opširnije: I. Stjelja, K. Vujić, N. Grujić i dr., *Ravnopravnost - regulativa i realnost*, YUCOM, Beograd, 2013, str 23

ostvarila ravnopravnost. Imajući u vidu obimnost ovih mera, u ovoj publikaciji se samo ukazuje na značaj Strategije i potrebu što hitnijeg ostvarenja ciljeva koji su njome predviđeni kao i potrebe usvajanja pratećeg akcionog plana uz Strategiju.⁷⁷

Donošenjem Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Republike Srbije, 24. decembra 2012. u domaće krivično zakonodavstvo je uveden zločin iz mržnje. Članom 54a uvedena je posebna otežavajuća okolnost za odmeravanje kazne za krivična dela učinjena iz mržnje. Naime, ukoliko je krivično delo učinjeno iz mržnje na osnovu rase, veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije i rodnog identiteta tu okolnost, sud će ceniti kao otežavajuću.

Član 54a *Krivičnog zakonika*⁷⁸ glasi:

Posebna okolnost za odmeravanje kazne za krivično delo učinjeno iz mržnje

Član 54a

Ako je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, tu okolnost sud će ceniti kao otežavajuću okolnost, osim ako ona nije propisana kao obeležje krivičnog dela.

Porast nasilja zasnovanog na mržnji i netoleranciji, učestalost diskriminacije i napada na ugrožene društvene grupe u Srbiji, kao i šira društvena potreba za prevencijom i borbom protiv ovakvog ponašanja, predstavljaju glavne razloge za uvođenje zločina iz mržnje. Praksa je pokazala da se nadležni organi nisu na odgovarajući način bavili zločinima koji za pobudu imaju mržnju. To je primetno u svim fazama postupka, od istrage, pa do konačnog donošenja presuda i odmeravanja kazni od strane nadležnih sudova koje nisu u celosti oslikavale stvarne pobude izvršilaca – posebno pobude mržnje. Naime, ovi zločini su do navedenih izmena Krivičnog zakonika samo delimično bili inkriminisani.

Član 54a predstavlja posebnu okolnost za odmeravanje kazne, ono što je najvažnije, jeste to da je ta okolnost *obavezujuća*, odnosno da je sud mora ceniti kao otežavajuću. Dakle, veoma je važno to što kada se mržnja javi kao motiv izvršenja, to obavezuje sud da izrekne strožu kaznu.

Lična svojstva koja Zakonik navodi su rasa i veroispovest, nacionalna ili etnička pripadnost, pol, seksualna orijentacija i rodni identitet. Dakle, navedeno je svega sedam ličnih svojstava koja mogu biti osnov za izvršenje zločina iz mržnje. Poređenja radi, Zakon o zabrani diskriminacije navodi 19 osnova za diskriminaciju. To su: rasa, boja kože, preci, državljanstvo, nacionalna pripadnost ili etničko poreklo, jezik, verska ili politička ubeđenja,

⁷⁷ Uporediti: ⁷⁷ Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2013, str 38-47.

⁷⁸ Krivični zakonik ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013)

pol, rodni identitet, seksualna orijentacija, imovno stanje, rođenje, genetske osobenosti, zdravstveno stanje, invaliditet, bračni i porodični status, osuđivanost, starosno doba, izgled, članstvo u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i druga stvarna, odnosno pretpostavljena lična svojstva. Jasno je da su moguća krivična dela koja prevazilaze sedam navedenih osnova, ali, ipak, rasa i veroispovest, nacionalna ili etnička pripadnost, pol, seksualna orijentacija i rodni identiteta jesu lična svojstva zbog kojih najčešće i dolazi do zločina iz mržnje. Ipak, u kontekstu ove analize, važno je istaći da je zakon prepoznao seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao lična svojstva u kontekstu zaštite od zločina iz mržnje.

Potencijalna mogućnost unapređenja člana 54a bila bi otvaranje liste navedenih osnova, odnosno na kraju člana, posle navođenja osnova dodati *i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima*. Čime bi se otvorila mogućnost za strože sankcionisanje većeg broja krivičnih dela koja su počinjena iz mržnje.

Sistematičan, harmonizovan i sveobuhvatan mehanizam za prikupljanje podataka o zločinu iz mržnje bi predstavljao važan instrument za efikasniju prevenciju zločina iz mržnje i zaštitu marginalizovanih grupa, a takođe iz toga bi država mogla da bolje razume obim problema i njegovu potencijalnu pretnju.⁷⁹

Ministarstvo unutrašnjih poslova, tužilaštvo i organi pravosuđa bi trebalo da izgrade sistem za praćenje i vođenje statistike o krivičnim delima u kojima se javlja diskriminacija i krivičnim delima zločina iz mržnje. Zločine iz mržnje je potrebno pratiti sa posebnom pažnjom s obzirom na to da se izvršenjem ovih dela ugrožavaju osnovna ljudska prava i slobode zajemčena Ustavom Srbije i međunarodnim dokumentima. Takođe, potrebno je obezbediti uslove za efikasan rad nadležnih organa koji učestvuju u otkrivanju, postupanju i praćenju rezultata postupaka vođenih zbog zločina iz mržnje radi unapređenja sistema praćenja zločina iz mržnje.

Prilikom prikupljanja informacija u istrazi posebno bi trebalo voditi računa o zaštiti privatnosti podataka o ličnosti lica koja su žrtve zločina iz mržnje, kako bi se izbegla dalja viktimizacija, posebno uzimajući u obzir već težak položaj marginalizovanih grupa u Srbiji, čestu diskriminaciju, napade, nasilje, ali i praksu da se slučajevi napada ne prijavljuju iz razloga straha za ličnu bezbednost i nepoverenja u rad institucija. Ovakvi slučajevi zahtevaju i hitno postupanje organa i postupanje sa posebnom pažnjom, s obzirom na nivo društvene opasnosti koje ova krivična dela proizvode i na položaj osoba koje su žrtve ovih krivičnih dela.⁸⁰

Vladavina prava, garantovanje ravnopravnosti i pitanje zaključenja braka i vanbračne zajednice

⁷⁹ Tackling Hate Crimes: An analysis of bias-motivated incidents in Bosnia and Herzegovina with recommendations, OSCE, Sarajevo, 2012

⁸⁰ Ivana Stjelja, Zločin iz mržnje - godinu dana od uvođenja u krivično zakonodavstvo, Tužilačka reč, broj 26, april 2014, Beograd

Član 62 Ustava Republike Srbije definiše pravo na zaključenje braka i ravnopravnost supružnika, i predviđa da svako ima pravo da slobodno odluči o zaključenju i raskidanju braka, kao i to da se brak zaključuje na osnovu slobodno datog pristanka muškarca i žene pred državnim organom. Zaključenje, trajanje i raskid braka, počivaju na ravnopravnosti muškarca i žene. Zakon takođe propisuje da se brak, i odnosi u braku i porodici, uređuju zakonom. Vanbračna zajednica se izjednačava sa brakom, u skladu sa zakonom. Ustav predviđa brak kao zajednicu osoba suprotnog pola - muškarca i žene, pritom izjednačavajući vanbračnu zajednicu sa brakom. Na ovaj način, osobe koje žive u istopolnim vanbračnim zajednicama gube mogućnost nasleđivanja, prava po osnovu socijalnog osiguranja i druga važna prava koja proizlaze iz braka i vanbračne zajednice, čime dolazi do diskriminacije. Iz tih razloga je neophodno izvršiti korekciju ovog člana u okviru promene odredaba Ustava.⁸¹ U stručnim analizama je istaknuta i problematičnost rešenja u pogledu određenja vanbračne zajednice: "Ustavna odredba prema kojoj je vanbračna zajednica izjednačena s brakom nema precizno značenje. Ostaje otvoreno pitanje sadržaja koji obuhvata ova ustavna garancija, jer se ona ostvaruje „u skladu sa zakonom”, na koji Ustav izričito upućuje (st. 5). Status ove ustavne garancije je sporan. Iako Ustav načelno garantuje izjednačenje vanbračne zajednice i braka, on ne određuje sadržaj ove garancije već izričito propisuje da se ona ostvaruje u skladu sa zakonom."⁸² U Srbiji su garantovana prava iz vanbračne zajednice samo trajnim zajednicama osoba različitog pola (član. 4, st. 1 Porodičnog zakona).

U praksi se može postaviti pitanje, da li je reč o ustavnom ili zakonskom pravu, i da li zakon može definisati sadržinu prava. U ovom slučaju treba imati u vidu opšti ustavni okvir koji definiše granice i obim zakonodavne delatnosti u materiji ljudskih prava (čl. 18 st. 2), jer on može poslužiti kao polazište za odgovor na pitanje koje se postavlja.⁸³

Vladavina prava, garantovanje ravnopravnosti i ostvarivanje ustavnog prava na slobodno okupljanje

Član 54 garantuje da je mirno okupljanje građana slobodno. Okupljanje u zatvorenom prostoru ne podleže ni odobravanju ni prijavljivanju. Zborovi, demonstracije i druga okupljanja građana na otvorenom prostoru prijavljuju se državnom organu, u skladu sa zakonom. Sloboda okupljanja može se zakonom ograničiti samo ako je to neophodno radi zaštite javnog zdravlja, morala, prava drugih ili bezbednosti Republike Srbije. Ustav ne propisuje u čijoj je nadležnosti odlučivanje o zabrani okupljanja, niti govori o formi u kojoj se saopštava zabrana. Imajući u vidu da se radi o važnoj političkoj slobodi građana, ova pitanja treba da budu uređena ustavom. U pravnoj praksi, ostvarivanje prava na slobodu okupljanja se gotovo isključivo postavlja u kontekstu javnih okupljanja koje organizuju organizacije za zaštitu ljudskih prava i branitelji ljudskih prava, uključujući Paradu ponosa. Iako postoje odluke Ustavnog suda kojima je konstatovana povreda ovog prava od strane

⁸¹ Uporediti: M. Antonijević, M. Milenković, K. Golubović i dr. Ustav Republike Srbije – sedam godina pravne neizvesnosti i pet prioriteta za promenu, Beograd, YUCOM, 2013, str. 41

⁸² Videti više: *Ibid*

⁸³ Marijana Pajvančić, „Komentar Ustava Republike Srbije“, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2009, str. 84.

Ministarstva unutrašnjih poslova zbog zabrane skupova, pravna kultura i omogućavanje uživanja prava nije ostvareno niti je stvorena politička volja da se obezbedi poštovanje Ustava.⁸⁴

Pristup pravdi i položaj LGBT populacije u Srbiji

Efikasna pravna zaštita predstavlja osnov demokratskog društva i proizlazi iz principa vladavine prava i prava na pravično suđenje, koje je garantovano mnogim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, između ostalog Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima i Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ona takođe podrazumeva jednak pristup sudovima i drugim državnim organima bez diskriminacije kao i mogućnost da se dobije pravna pomoć (uključujući besplatnu pravnu pomoć).⁸⁵ Kako se propisuje Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima „Svi su jednaki pred sudovima i sudovima pravde. Svako lice ima pravo da njegov slučaj bude raspravljan pravično i javno pred nadležnim, nezavisnim i nepristrasnim sudom, ustanovljenim na osnovu zakona koji odlučuje o osnovanosti svake optužbe podignute protiv njega u krivičnim stvarima ili o osporavanju njegovih građanskih prava i obaveza. Može se narediti isključivanje javnosti za vreme trajanja cele rasprave ili jednog dela u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, ili ako to interes ličnog života stranaka zahteva, ili još ako to sud smatra apsolutno potrebnim iz razloga posebnih okolnosti slučaja kada bi javnost štetila interesima pravde, ipak, svaka presuda doneta u krivičnim ili građanskim stvarima biće javna, osim ako interes maloletnika zahteva da se postupa drukčije ili ako se rasprava odnosi na bračne sporove ili na starateljstvo dece.“ – Član 14. stav 1. Zakona o ratifikaciji međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima („Službeni list SFRJ“, br. 7/71).

„Svako, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona. Presuda se izriče javno, ali se štampa i javnost mogu isključiti sa celog ili sa dela suđenja u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, kada to zahtevaju interesi maloletnika ili zaštita privatnog života stranaka, ili u meri koja je, po mišljenju suda, nužno potrebna u posebnim okolnostima kada bi javnost mogla da naškodi interesima pravde.“ – Član 6. stav 1. Zakona o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori“, br. 9/2003, 5/2005, 7/2005 – ispravka).

Ustavom Republike Srbije, garantovano je pravo na pravično suđenje. Tako se u članu 32. Stavu 1. Ustava navodi: „Svako ima pravo da nezavisan, nepristrasan i zakonom već

⁸⁴ Detaljno o pravnim postupcima koje su pokrenule organizacije civilnog društva u kontekstu kontinuiranih zabrana Parade ponosa videti naredno podglavlje.

⁸⁵ Videti više: D. Vuković, M. Antonijević, K. Golubović, *Pristup pravdi i besplatna pravna pomoć u Srbiji - izazovi i reforme*, YUCOM, 2013, Beograd, str. 9

ustanovljen sud, pravično i u razumnom roku, javno raspravi i odluči o njegovim pravima i obavezama, osnovanosti sumnje koja je bila razlog za pokretanje postupka, kao i o optužbama protiv njega.“

Pravo na pravično suđenje predstavlja pravo na ravnopravan pristup pravdi, kako bi svako mogao da zaštiti i ostvari svoja prava. Ono uključuje, između ostalog, pravo na pravnu pomoć koju je država dužna da obezbedi svakom pojedincu, tako da zadovoljava određene kvalitativne standarde. To znači da pružena pravna pomoć treba da bude dovoljno efikasna da stavlja pojedinca u ravnopravan položaj sa suprotnom stranom.

Član 67. Ustava predviđa da se svakome, pod uslovima određenim zakonom, jemči pravo na pravnu pomoć. Pravnu pomoć pružaju advokatura, kao samostalna i nezavisna služba, i službe pravne pomoći koje se osnivaju u jedinicama lokalne samouprave, u skladu sa zakonom. Takođe, zakonom se određuje i kada je pravna pomoć besplatna. U Srbiji trenutno ne postoji adekvatan pravni okvir kojim bi bio regulisan sistem besplatne pravne pomoći. Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći još uvek nije usvojen, iako je prošlo više od šest godina od usvajanja Ustava i deset godina od ratifikacije Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Ustavno sužavanje kruga pružalaca besplatne pravne pomoći suprotno je najsavremenijim komparativnim trendovima i ne uvažava značajnu infrastrukturu za pružanje pravne pomoći, koju su u prethodnom periodu izgradile nevladine organizacije, sindikati, a u sve većoj meri i pravni fakulteti u Srbiji.⁸⁶ Ovo pitanje posebno je važno u kontekstu zaštite prava pripadnika LGBT populacije, imajući u vidu visok nivo diskriminacije sa kojim se suočavaju pripadnici LGBT populacije, često u situacijama i kontekstu izopštavanja i odbacivanja od strane porodice i gubitka ekonomskih potencijala za korišćenje pravne zaštite. Ostvarivanje efikasne zaštite iz tog razloga značajno zavisi od mogućnosti nevladinog sektora (a posebno specijalizovanih organizacija) za pružanje besplatne pravne pomoći.

Transrodne osobe i ravnopravnost

Kao posebno težak uočava se položaj transrodnih osoba u Republici Srbiji. To je u julu 2013. godine, nakon rada koordiniranog od strane Kancelarije za ljudska i manjinska prava, prepoznala i Vlada Republike Srbije u Strategiji prevencije i zaštite od diskriminacije. Kao najvažniji problemi se ističu: „U pojedinim slučajevima, diskriminacija prema LGBT licima još uvek se teško prepoznaje. Takav je, na primer, slučaj sa priznavanjem pravnog statusa transpolnih osoba, odnosno priznavanje transpolnim osobama njihovog novostečenog pola i novog imena radi obezbeđivanja pravnog kontinuiteta koje su započele hormonalno-operativnim putem. Dosadašnja neujednačena praksa po ovom pitanju dovodila je i do uskraćivanja brojnih drugih prava transpolim licima, kao, na primer, pravo na rad, a transpolne osobe su bile podvrgnute neadekvatnom tretmanu od strane zaposlenih u nadležnim organima uprave. U vezi sa transpolnim osobama, ne postoje zakonska rešenja

⁸⁶ Videti više: D. Vuković, M. Antonijević, K. Golubović, *Pristup pravdi i besplatna pravna pomoć u Srbiji - izazovi i reforme*, YUCOM, 2013, Beograd, str. 7

koja bi štitila njihova prava i jasno omogućila brzu promenu ličnih dokumenata. Sa tim u vezi, MUP bi trebalo da u saradnji sa Kancelarijom za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije i organizacijama civilnog društva, pronade najoptimalnije rešenje za izdavanje privremenih ličnih dokumenata licima koja su u procesu tranzicije. Ovo je naročito važno imajući u vidu da osobe prilikom tranzicije (prilagođavanja tela) prolaze kroz test stvarnog života koji traje određeni vremenski period kada preuzimaju elemente očekivane rodne uloge i kada je redovna pojava da se podaci iz ličnih dokumenata ne podudaraju sa fizičkim izgledom osobe.

Svi statusi transrodnih osoba su pod znakom pitanja, bračni i roditeljski odnosi, zaposlenost, pitanje nasilja motivisanog mržnjom, nastavka školovanja, i dr. Mlađe transrodne osobe permanentno trpe maltretirnje od svoje okoline i vršnjaka, naročito u osnovnim i srednjim školama, usled čega napuštaju školovanje. Pošto je pitanje statusa tranropolnih osoba još uvek pravno neregulisano, potrebne su izmene i dopune postojećeg pravnog okvira koji se odnosi ili primenjuje na ova lica.⁸⁷ U vezi sa tim Strategija definiše i važne zakonodavne korake koje je potrebno preduzeti: „Unaprediti položaj transpolnih osoba kroz izmene i dopune većeg broja zakona (Zakona o matičnim knjigama, Porodičnog zakona, Zakona o penzijsko invalidskom osiguranju, Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakona o radu, itd) i propisati efikasne procedure u vezi sa promenom imena i pola transpolnih osoba, ili sva pitanja pravnog statusa transrodnih (uključujući i transpolne osobe) regulisati posebnim zakonom (uz uvažavanje principa pravnog kontinuiteta i identiteta, prava i dužnosti transpolne osobe i relevantnosti novostečenog pola.“⁸⁸

Preporuke

- Neophodno je izvršiti usklađivanje ustavne definicije diskriminacije i osnova po kojima se ona može vršiti sa rešenjem iz Zakona o zabrani diskriminacije koje sadrži sveobuhvatniju odredbu i garantuje viši stepen zaštite ljudskih prava. Dopuna osnova bi se pre svega odnosila na jasno predviđanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta kao osnova po kojem se može vršiti diskriminacija.
- U članu 64 Ustava Republike Srbije potrebno je izvršiti korekcije kako bi se predvidelo rodno neutralno određenje braka i vanbračne zajednice.
- Potrebno je pristupiti usvajanju novog Zakona o okupljanju građana koji bi garantovao viši stepen procesne zaštite svih građana i onemogućio dosadašnju praksu diskriminatornog i arbitrarnog postupanja državnih organa u pogledu javnih okupljanja koje organizuju LGBT organizacije i branitelji ljudskih prava.
- Hitno pristupiti punoj implementaciji Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije koja je usvojena 2013. godine u celini i u delu koji se odnosi na položaj LGBT osoba.
- Hitno je potrebno pristupiti realizaciji Akcionog plana.

⁸⁷ Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2013, str 42

⁸⁸ Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2013, str 45

- Potrebno je radi obezbeđivanja ravnopravnosti građana u svim domenima, u svim Zakonima koji tretiraju tematiku diskriminacije, dosledno predvideti preciznije antidiskriminacione odredbe koje uključuju seksualnu orijentaciju i rodni identitet, na način na koji to čini Zakon o zabrani diskriminacije.
- Potrebno je unaprediti član 54a Krivičnog zakonika, u smislu otvaranja liste navedenih osnova, odnosno na kraju člana, posle navođenja osnova izvršenja ovog krivičnog dela dodati „i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima”. Time bi se otvorila mogućnost za strože sankcionisanje većeg broja krivičnih dela koja su počinjena iz mržnje. Iako su se seksualna orijentacija i rodni identitet našli na listi osnova, njeno proširenje bi doprinelo poboljšanju statusa LGBT osoba koje pripadaju i drugim marginalizovanim grupama.
- Prilikom prikupljanja informacija u istrazi posebno bi trebalo voditi računa o zaštiti privatnosti podataka o ličnosti lica koja su žrtve zločina iz mržnje, kako bi se izbegla dalja viktimizacija, posebno uzimajući u obzir već težak položaj marginalizovanih grupa u Srbiji.
- Potrebno je hitno usvojiti Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći koji bi omogućilo nevladinim organizacijama koje imaju specijalizovane kapacitete za pravnu zaštitu, da ostvare zaštitu prava pripadnika LGBT populacije žrtava diskriminacije i nasilja.

Bezbednost, prevencija nasilja i borba protiv nasilja u odnosu na LGBT osobe u Republici Srbiji

Tijana Vojinović, Centar za evroatlantske studije - CEAS

Ocena stanja

Tema bezbednosti za pripadnike i pripadnice LGBT populacije predstavlja sastavni deo njihovog svakodnevnog života, budući da ih strah da mogu postati žrtve nasilja, ograničava u slobodi kretanja, izboru stila i načina odevanja, komunikaciji, koja neretko podleže autocenzuri u strahu od negativnih reakcija. Bezbednost i percepcija vlastite (fizičke) bezbednosti predstavljaju bitnu odrednicu kvaliteta života pripadnika LGBT populacije u Srbiji i uslovljena je merom homofobičnosti sredine u kojoj žive, rade i borave.

Stanje bezbednosti pripadnika LGBT populacije najočitije se ilustruje kroz otkazivanje parade ponosa u Beogradu tri godine za redom od strane MUP-a a iz bezbednosnih razloga. To što policija procenjuje da nije u stanju da obezbedi jedan jednodnevni skup u centru grada samo nagoveštava svakodnevnu sliku bezbednosti pripadnika LGBT populacije.

U godišnjem izveštaju o stanju ljudskih prava LGBT populacije Gej Strejt Alijanse za 2012. godinu⁸⁹ stoji podatak da postoji veliki broj slučajeva fizičkog nasilja ili pokušaja napada po osnovu stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Fizički napadi i pokušaji fizičkih napada činili su oko 70% prijavljenih slučajeva u 2012. godini, dok su ostalo pretnje, govor mržnje i diskriminacija. Kao najbrutalniji slučaj napada u 2012. naveden je slučaj gej mladića kojeg je grupa napadača pretukla u blizini jednog beogradskog gej kluba nanevši mu teške telesne povrede. Prilikom napada korišćen je mesarski čekić. Pored pojedinačnih napada koji su navedeni u Izveštaju, navodi se i široj javnosti poznat slučaj ugrožavanja bezbednosti za vreme nedelje ponosa u okviru koje je održana izložba "Ecce Homo" koju je zbog pretnji od strane pojedinaca i desničarskih organizacija obezbeđivalo 200 policajaca.

Prema istraživanjima sprovedenim u toku 2013 godine, a koje su realizovali CeSID i Zaštitnik građana – u koje je uključen set specifičnih pitanja o diskriminaciji ranjivih grupa, u osam ispitivanih stepena socijalne interakcije najveća socijalna distanca postoji prema LGBT osobama. Ona se kreće od 24% onih koji su protiv toga da LGBT osobe budu državljani države u kojoj žive (!), preko 59% onih koji su protiv toga da LGBT osobe budu vaspitači dece do 80% onih koji su protiv toga da LGBT osoba bude deo porodice.

Ono što najviše brine kad govorimo o bezbednosti LGBT osoba jeste rodno zasnovano nasilje u školama. Prema preliminarnim rezultatima istraživanja o rodno zasnovanom nasilju u školama⁹⁰ u Srbiji je 69% učenika osnovnih škola i 74% učenika srednjih škola odgovorilo da su najmanje jednom doživeli neki oblik rodno zasnovanog nasilja od početka školske 2013/2014. godine.

Rezultati istraživanja su pokazali da 60% dečaka i 27% devojčica podržava nasilje nad LGBT osobama.

Primećeno je da se nasilje prema LGBT populaciji⁹¹ uvećava odnosno identifikuje uoči Parade Ponosa svake godine, bilo da se ona na kraju održi ili ne. Srpske vlasti zabranile su Paradu 2013, 2012. i 2011. godine, a 2010. godine Parada ponosa završila se sukobima između policije i ultranacionalističkih grupa u kojima je povređeno 150 ljudi. (2013, 2012. i 2011. godine)

„Centar za istraživanje javnih politika” sproveo je tokom 2011. godine šestomesečno istraživanje o dinamici odnosa pripadnika/pripadnica LGBT populacije sa policijom/Ministarstvom unutrašnjih poslova (MUP) i Vojskom Srbije/Ministarstvom odbrane (MO) „Ranjive grupe i reforma sektora bezbednosti: studija slučaja LGBT”.⁹²

⁸⁹Godišnji izveštaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji za 2012. Gej Strejt Alijansa. Dostupno na: <http://gsa.org.rs/izvestaji/GSA-izvestaj-2012.pdf>

⁹⁰Integrirani odgovor na nasilje nad ženama i Škola bez nasilja – Preliminarni rezultati istraživanja o rodno zasnovanom nasilju u školama. Gej Strejt Alijansa. Dostupno na: http://gsa.org.rs/wp-content/uploads/2014/06/050614_Istrazivanje_o_rodno-zasnovanom_nasilju_u_skolama.pdf

⁹¹Godišnji izveštaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji za 2012. Gej Strejt Alijansa. Dostupno na: <http://gsa.org.rs/izvestaji/GSA-izvestaj-2012.pdf>

⁹²Radoman et al. 2011. LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti. OEBS i Centar za istraživanje javnih politika. Beograd.

Glavni rezultati istraživanja upućuju na to da, i pored zadovoljavajućeg pravnog okvira uspostavljenog u Republici Srbiji koji sankcioniše svaku vrstu nasilja i diskriminacije LGBT populacije, neheteroseksualne osobe opažaju da im je ugrožena lična bezbednost. Tu se, pre svega, misli na fizičku bezbednost, ali i ekonomsku sigurnost i pretnju da će biti žrtve diskriminatornog tretmana prilikom zapošljavanja i ostvarivanja drugih prava.

Stepen poverenja u institucije koje su bile predmet istraživanja je nizak, što za rezultat ima da su osobe neheteroseksualne orijentacije nespemne da prijave slučajeve nasilja i diskriminacije. Prethodno iskustvo sa policijom i MUP je ključni faktor koji određuje percepciju LGBT populacije o policiji i očekivanja u odnosu na tu instituciju. Nespemnost za prijavljivanje incidenata dovodi se i u vezu sa dugotrajnim procesima pred pravosudnim organima koji ne daju očekivane rezultate, ali i strahom da će se čin obraćanja institucijama pretvoriti u novu diskriminaciju. Uzroci nepoverenja uključuju i uverenje da institucije rade po ustaljenim praksama, da su opterećene nasleđem zloupotreba u prošlosti a da nisu prošle kroz lustraciju. Nepoverenje u Vojsku Srbije, pak, delom je posledica nerazumevanja uloge vojske u savremenom bezbednosnom kontekstu, ali i nepoznavanja reformskih procesa koje ta institucija sprovodi. Delimično je prepoznato da se sprovede reformski procesi u obe institucije, ali se ne opaža veza između tih procesa i poboljšanja lične bezbednosti LGBT populacije.⁹³

Ako uzmemo u obzir i redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2014 godinu⁹⁴ u kom jasno stoji da prava osoba drugačije seksualne orijentacije i rodnog identita nisu dovoljno zaštićena – jasno je da postojeći normativni okvir uspostavljen u svrhu zaštite pripadnika LGBT populacije nije ispunio svoju svrhu.

Dakle, kada se ceni stanje u praksi prvo što se uzima u obzir je normativni okvir jedne zemlje kojim ona štiti ljudska prava odnosno zabranjuje diskriminaciju.

Predhodno smo pomenuli da u Srbiji takav pravni okvir postoji – preko Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije, Zakona o zabrani diskriminacije, odredaba Zakona o informisanju, radiodifuziji, Zakona o radu i izmena Krivičnog zakonika (kojim je u zakon, radi strožeg kažnjavanja, uvedena odredba o zločinu iz mržnje, i obavezna otežavajuća okolnost za krivična dela učinjena iz mržnje zbog pripadnosti rasi ili veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta), pa do međunarodnih dokumenta - Deklaracije Ujedinjenih nacija o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, Zajedničke izjave o zaustavljanju akata nasilja i sličnih vidova kršenja ljudskih prava, zasnovanih na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, koju je Savetu za ljudska prava Ujedinjenih nacija dostavila Republika Kolumbija u ime 85 država članica Ujedinjenih Nacija, Rezolucije o homofobiji u Evropi, koja osuđuje homofobiju i diskriminaciju zasnovanu na seksualnoj orijentaciji u zemljama članicama EU i poziva sve evropske institucije i zemlje članice Evropske unije, kao i zemlje kandidatkinje za članstvo u Evropskoj uniji, da hitno zaustave trenutne procese diskriminacije na osnovu seksualne

⁹³Radoman et al. 2011. LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti. OEBS i Centar za istraživanje javnih politika. Beograd.

⁹⁴Redovan godišnji izveštaj za 2014 godinu, zaštitnik građana, dostuno na: http://ombudsman.rs/attachments/3733_Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202014.pdf

orijentacije i promovišu i zaštite ljudska prava svih osoba koja se tiču njihove seksualnu orijentacije.

Kao glavni strateški dokument za borbu protiv nasilja nad LGBT populacijom trebalo bi smatrati Strategiju prevencije i zaštite protiv diskriminacije. Međutim, kada govorimo o konceptu bezbednosti Strategija nije eksplicitna u smislu konkretnih mera u borbi protiv nasilja nad pripadnicima LGBT populacije. Diskriminacija i radnje koje ona obuhvata definisane su kao svako *neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje*, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima⁹⁵. **Neopravdano pravljenje razlike i nejednako postupanje** široki su pojmovi i mogu se naravno odnositi i direktno na nasilje nad ranjivim grupama, ali, kako su i mere za sprečavanje diskriminacije u samoj Strategiji, grubo rečeno – uglavnom, usmerene na poboljšanje društvene atmosfere i rad na prihvatanju razlika kroz sistemske mere – možemo zaključiti da u samoj Strategiji nedostaju predlozi mera i definisanje mehanizamaprevencije i borbe protiv nasilja nad LGBT osobama.

Naime, u Strategiji su u delu koji je označen kao **3.2 Zadaci Strategije** - navedene mere, odnosno mehanizmi pomoću kojih će se suzbiti diskriminacija, među kojima je samo jedan mehanizam razmatrao bezbedno okruženje: *stvaranje bezbednog okruženja za pripadnike osetljivih društvenih grupa i unapređenje stepena tolerancije prema njima*.

Cela Strategija ima intenciju sistemskih rešenja koja bi se primenjivala na ranjive grupe uopšte i diskriminatorske radnje generalno, ne praveći razliku u pristupu zaštiti svake grupe pojedinačno iako ju je nužno napraviti s obzirom na različite oblike, intenzitet, kontinuitet i učestalost diskriminacije prema svakoj od 9 ustanovljenih grupa pojedinačno.

Ako uzmemo u obzir statistiku napada na LGBT osobe, rezultate pomenutih istraživanja, ocene nadležnih nezavisnih državnih i drugih državnih i međunarodnih organa i organizacija (više o tome dalje u tekstu) i nemogućnost održavanja parade ponosa iz bezbednosnih razloga tri godine za redom – jasno je da je sticaj okolnosti takav da bi trebalo formirati poseban deo u Strategiji za prevenciju i borbu protiv diskriminacije koji bi definisao mehanizme prevencije i borbe protiv nasilja nad ranjivim grupama, u cilju efikasnije borbe protiv ove pojave.

Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije kao nacionalne interese prepoznaje nezavisnost, suverenitet i teritorijalni integritet, slobodu, jednakost, izgradnju i očuvanje mira, vladavinu prava, demokratiju, socijalnu pravdu, ljudska prava i slobode, nacionalnu, rasnu i versku ravnopravnost i ravnopravnost polova, nepovredivost imovine i očuvanje životne sredine. Nacionalne vrednosti štite se ostvarivanjem nacionalnih interesa, a

⁹⁵Zakon o zabrani diskriminacije. „Sl. Glasnik RS“, br. 22/2009.

kako stoji u Strategiji oni obuhvataju **sve oblasti društvenog života** i u saglasnosti su sa univerzalnim vrednostima i stremljenjima demokratskih društava savremenog sveta.⁹⁶

Poseban značaj Strategija posvećuje stvaranju uslova za unapređenje ljudske bezbednosti, koja naglašava zaštitu ekonomske, ekološke, zdravstvene, političke i svake druge bezbednosti pojedinca i zajednice a taj posao na bliže definisanje ostavlja politici unutrašnje bezbednosti donošenjem odgovarajućih strategija – te se iz toga može zaključiti da Strategija nacionalne bezbednosti deklarativno predviđa zaštitu Ustavom zagarantovanih ljudskih prava a utvrđivanje mehanizama sprovođenja te zaštite delegira drugim, kako se navodi – *odgovarajućim strategijama*.

Strategija prevencije i zaštite protiv diskriminacije kao razloge za njeno donošenje, ocenjujući ih kao neophodnost, navodi Izveštaj Evropske komisije o napretku Republike Srbije za 2010. godinu, kao i mišljenje Evropske komisije⁹⁷ o zahtevu Republike Srbije za članstvo u Evropskoj uniji, koji je usvojen 12. oktobra 2011. godine. Prema mišljenju Komisije, poglavlje 23 – pravosuđe i osnovna prava i 24 – pravda, sloboda i **bezbednost** posebno su teška za usklađivanje sa standardima Evropske unije.

U zaključcima i preporukama Mišljenja EK stoji da posebnu pažnju, između ostalog, treba obratiti na pravosuđe, osnovna prava, pravdu i bezbednost.

Kako je Strategija prevencije i zaštite protiv diskriminacije kao glavni razlog donošenja navela mišljenje EK, smatramo da je ona relevantna, odnosno odgovarajuća Strategija kojoj Strategija za nacionalnu bezbednost RS ostavlja na dalje uređenje mehanizme zaštite bezbednosti LGBT osoba, odnosno da specifično razradi i preventivno i zaštitno deluje na odgovarajuće bezbednosne pretnje i rizike.

Ključni za ocenu stanja su i nalazi iz godišnjeg izveštaja Zaštitnika građana⁹⁸ koji u delu koji se odnosi na rodnu ravnopravnost i prava LGBT osoba kaže da su prava građana drugačije seksualne orijentacije i rodnog identiteta, a naročito Ustavom garantovano pravo na okupljanje, nezaštićena.

Analiza i uzroci

Period pre zvanične zabrane Parade poslednjih godina potvrđuje strahovanja da vlasti u Srbiji ne samo da nisu posvećene jačanju zaštite osnovnih ljudskih prava svih građana Srbije, već i da se ne libe, namerno ili iz neznanja, da pogrešno tumače osnovne zakone i Ustav Republike Srbije radi promovisanja svojih politika i vrednosti. Ovu tvrdnju oslikava i zamena teza kojom se poslužio tadašnji prvi potpredsednik Vlade Srbije, Aleksandar Vučić, pripremajući teren za još jednu zabranu šetnje 2013. godine: “Ako budemo jasno znali da možemo bez težih posledica da obezbedimo javni red i mir, sprovedćemo. Ako me pitate da li

⁹⁶Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije. 2009. Ministarstvo odbrane Republike Srbije.

⁹⁷Mišljenje EK o zahtevu RS za članstvo u EU, Zaključci i preporuke. 2011. Evropska komisija. Dostupno na: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/misljenje_kandidatura/zakljuci_preporuke_2011.pdf

⁹⁸Godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2013. 2014. Zaštitnik građana.

je pametno da prikazujemo svetu slike iz 2010.godine, ja mislim da nije. Ne mislim da treba da ugrozimo ni Beograd ni bilo koga".⁹⁹

Iz ove izjave tadašnjeg prvog potpredsednika, a sada predsednika Vlade Srbije, jasan je njegov zvaničan stav da ne želi da svet vidi ono što se desilo 2010 godine. Podsećamo, tadašnji ministar unutrašnjih poslova Ivica Dačić (2010) izjavio je da je 1000 učesnika Parade obezbeđivalo 5600 pripadnika policije od 6000 huligana koji su pored toga što su pokušali da linčuju pripadnike LGBT populacije, palili nepokretnu i pokretnu imovinu grada, pljačkali prodavnice, napadali sedišta političkih stranaka i ambasade. Od 6000 huligana tada je uhapšeno oko 150, među njima i vođa nacionalističkog desničarskog pokreta "Obraz" Mladen Obradović.

Dakle, predstavnik vlasti pomenutom izjavom poručio je građanima da je bolje zabraniti Paradu nego se ponovo suočiti sa hiljadama huligana, mahom pripadnika ekstremističkih ultradesničarskih grupa. Koliko se god objektivno cenila ova izjava Aleksandra Vučića, iz nje proizlazi da su ekstremisti i dalje pretnja za bezbednost građana. Parada je tada otkazana, kako je i nagoveštavano, i to je izgleda bio jedini način da se sačuvaju ljudska prava.

Da je ovakav postupak kršenje prava LGBT populacije ukazali su i predstavnici međunarodnih organizacija, stranih ambasada u Srbiji, parlamentarnih grupa u Evropskom parlamentu, pa tako i šef Delegacije EU u Srbiji Vensan Dežer, švedska ministarka za evropska pitanja Brigita Olson i poslanica Holandije u Evropskom parlamentu Mari Kornelisan. Na konferenciji za medije povodom još jednog otkazivanja Parade Ponosa u Beogradu¹⁰⁰ švedska ministarka za evropske poslove Brigita Olson insistirala je na tome da "Evropska unija neće prihvatiti nejednakost i homofobiju, jer društvo ne treba da bude utemeljeno na tim principima", ističući da je "Prajd zabranjen u jednom evropskom gradu i da to predstavlja diskriminaciju. To nije Evropa u kojoj želim da živim", i pozvala sve političare da izađu iz zabrana netolerancije.

Kritike koje nam dolaze od predstavnika EU¹⁰¹, vlast pokušava da predstavi kao zlonamerno mešanje u unutrašnju politiku suverene zemlje, međutim, predstavnici vlasti opredeljeni su, u skladu sa svojom zvaničnom politikom, za evropski put Srbije, odnosno evropske integracije što podrazumeva se da će nam svaka nedemokratska, diskriminatorna ili neustavna pojava biti kritikovana.

S obzirom na reformski proces u koji je Srbija ušla, prihvatajući time uvođenje svih obaveznih standarda jedne demokratske, zemlje, veoma je neadekvatan indirektni odgovor

⁹⁹Vučić o prajdu. 13.9.2013. VESTI Online. Dostupno na: www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/343873/Vucic-o-Prajdu-Ne-zelimo-slike-iz-2010-

¹⁰⁰Prajd u Srbiji tema svetskih medija: Packe Beogradu iz Brisela zbog kršenja ljudskih prava. 28.9.2013. BlicOnline. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/408448/Prajd-u-Srbiji-tema-svetskih-medija-Packe-Beogradu-iz-Brisela-zbog-kršenja-ljudskih-prava>

¹⁰¹Reakcije zapadnih diplomata na zabranu Prajda: Katastrofa, duboko smo razočarani. 28.9.2013. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/408376/Reakcije-zapadnih-diplomata-na-zabranu-Prajda-Katastrofa-duboko-smo-razocarani>

tadašnjeg premijera Srbije, Ivice Dačića¹⁰² na ovako upućene kritike predstavnika MZ - "niko neće nikome govoriti šta treba da se desi u Beogradu, ni Evropska unija, ni druge zemlje sveta, niti ijedna ekstremistička ili radikalna organizacija. (...) Setite se pre dve godine kako je Beograd izgledao. Nećemo dozvoliti da Beograd više tako izgleda. S druge strane, i Evropska unija, ako misli da je to uslov za ulazak u EU, neka kaže. Ako nam od toga zavisi datum za otpočinjanje pregovora, nema problema. Koliko vidim za njih to ne zavisi od toga. Postoje za njih bitnije teme".

Ovakve i slične izjave dovele su u pitanje vladavinu prava u Srbiji kao i profesionalnost i sposobnost bezbednosnih službi da obezbede neke od osnovnih ljudskih prava jednog grupi svojih građana – slobodu izražavanja i slobodu okupljanja.

Kakav je stav aktuelnih vlasti prema desničarskim organizacijama, za koje predstavnici države sami kažu da su izazivači nereda u zemlji, i nazivaju ih huliganima, najbolje je vidljiv u praksi.

Jedan primer iz prakse koji puno govori o tom stavu je i odluka Ustavnog suda iz novembra 2012. godine kojom se odbacuje predlog Republičkog tužilaštva da se zabrani rad desničarskih ekstremističkih organizacija "1389" i "Naši"¹⁰³ i to nakon što je u junu 2012. godine isti sud zabranio delovanje desničarskog pokreta "Obraz"¹⁰⁴ – čije se ideje, aktivnosti i delovanje u javnosti ne razlikuju od pokreta "Naši" i "1389". Bitno je napomenuti i to da je vođa Obraza, Mladen Obradović, osuđen pred Prvim osnovnom sudu u Beogradu na osam meseci zatvora zbog "širenja rasne i druge diskriminacije" i to nakon što je Apelacioni sud ukinuo prvostepenu presudu kojom je bio osuđen na kaznu od dve godine zatvora, i kojom je, doduše, bio pušten kako bi se branio sa slobode.

Pored toga, Obradović se i dalje nalazi na čelu organizacije "Obraz", kojoj je, iako formalno zabranjen rad Odlukom Ustavnog suda Srbije, dozvoljeno javno okupljanje i učestvovanje na protestima. Naime "Obraz" je predvođen Obradovićem učestvovao na mitingu "Stop razbijanju Srbije" u aprilu 2013. godine u Novom Sadu¹⁰⁵, i početkom juna ove godine, zajedno sa Srpskom radikalnom strankom, ispred zgrade Delegacije EU u Beogradu zbog dešavanja u Ukrajini¹⁰⁶

Još jedan primer odnosa aktuelne vlasti u Srbiji prema ekstremističkim organizacijama je i stav koji je ministar pravde, Nikola Selaković, izneo u januaru 2013. godine u emisiji "Utisak nedelje" na televiziji B92¹⁰⁷, u kome je izjednačio desničarski

¹⁰²Dačić: Zabrana parade nije poraz, već pobjeda. 3.10.2012. Blic Online. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/345999/Dacic-Zabrana-parade-nije-poraz-vec-pobjeda/print>

¹⁰³Ustavni sud odbio predlog za zabranu rada udruženja građana "SRPSKI NARODNI POKRET 1389" iz Beograda i udruženja građana SNP "NAŠI" iz Aranđelovca. Ustavni sud Republike Srbije. Dostupno na: http://www.ustavni.sud.rs/page/view/0-101728/ustavni-sud-odbio-predlog-za-zabranu-rada-udruzenja-graana-srpski-narodni-pokret-1389-iz-beograda-i-udruzenja-graana-snp-nasi-iz-aranjelovca?_qs=1389

¹⁰⁴Ustavni sud doneo odluku o zabrani rada Udruženja građana "Otačastveni pokret Obraz". Ustavni sud Republike Srbije. Dostupno na: http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/0-101638/ustavni-sud-doneo-odluku-o-zabrani-rada-udruzenja-graana-otacastveni-pokret-obraz?_qs=obraz

¹⁰⁵Radikali protestvovali zbog Ukrajine. 12.6.2014. Vesti online. Dostupno na: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/305941/NS-Zabranjeni-Obraz-na-mitingu>

¹⁰⁶Radikali protestvovali zbog Ukrajine. 12.6.2014. Vesti online. Dostupno na: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/410658/Radikali-protestvovali-zbog-Ukrajine>

¹⁰⁷Utisak nedelje. 20.1.2013. B92. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=JP96jYz9Cf0>

ekstremizam i borbu za ljudska prava time što je rekao da su Helsinški odbor za ljudska prava i organizacija “Naši”, po njegovom mišljenju, isti tip nevladine organizacije. Kada takav stav dođe od predstavnika vlasti, šta više pravosudne vlasti, onda on opasno legalizuje i opravdava ekstremističko desničarska delovanja. Ohrabruje ih u daljem radu, istovremeno obeshrabruje njihove protivnike i borce za ljudska prava.

I kako kaže Marija Radoman u svom diplomskom radu na temu “Predstava o LGBT populaciji na desno-ekstremističkim web sajtovima u Srbiji”, predstavljanje desno-ekstremističkih organizacija u Srbiji na osnovu njihovog odnosa prema jednoj manjinskoj grupaciji, odražava njihove bitne karakteristike ne samo prema toj populaciji, već i prema ostalim ugroženim grupama. Nije u pitanju samo stigmatizacija i zahtevi za istrebljenjem seksualno drugačijih. Ovo polazište je potvrđeno diskurzivnom analizom, ispitivanjem skrivenih ili eksplicitnih motiva kritike LGBT osoba. Postoji svakako «problem» seksualnosti, posebno kada su u pitanju agresivno hrišćanske organizacije kao “Obraz” i “Dveri”. Taj problem samo naizgled je patološki otpor prema drugačijoj seksualnosti. Kritika ne-heteroseksualnog je moćan instrument kada su u pitanju i ostale kritike desnih ekstremista.

Kritika LGBT populacije nije samo deo celokupne ideologije desnog ekstremizma. Ona je uzeta i kao koristan instrument za razvrstavanje ostale kritike bilo po nacionalnoj, verskoj ili etničkoj osnovi. Ne diskriminišu se samo pojedinci, čak i ako se opaske odnose samo na njih, već se uvek cilja na grupu. Pogled na svet i retorika desnih ekstremista se sastoji od kolektivnih predstava.

Nisu desničarske organizacije jedine grupe koje se otvoreno ne slažu sa pojavom homoseksualnosti, međutim jedino one otvoreno prete, pretnje sprovode u delo, i to kontinuirano, duži niz godina. Ocenili smo ranije da su blago ili uopšte nisu sankcionisani – iz čega se izvodi zaključak da nadležni organi i pored svih raspoloživih mehanizama zaštite, odnosno pravosuđa i policije – ne uklanjaju ovu bezbednosnu pretnju po svoje građane. Na osnovu ranije pomenutih izjava ministra pravde – možemo zaključiti da ih opravdavaju. Podsećamo da je ministar pravde u pomenutoj emisiji implicirao da je Helsinški odbor za ljudska prava antisrpska organizacija, tako što je na pitanje misli li da je tako – odgovorio da kao ministar lično mišljenje mora zadržati za sebe. Opasna retorika po našu bezbednost.

U međuvremenu, Ustavni sud je doneo odluku¹⁰⁸(Ministarstvo unutrašnjih poslova - Direkcija policije - Policijska uprava za grad Beograd - Policijska stanica Savski venac rešenjem broj 212-613/11 od 30. septembra 2011. godine) da je država zabranom Parade ponosa 2011. godine povredila ustavom garantovana prava na slobodu okupljanja, pravno sredstvo i sudsku zaštitu, zbog koje su sudije Ustavnog suda primile pretnje smrću dopisom¹⁰⁹preteće sadržine, koji potpisuje „Preki sud, The Black Hand – Apis“. U dopisu je, pored ostalog, navedeno da se „na osnovu zaključaka i deklaracije svetskog svesrpskog saveza u odbrani srpskih nacionalnih interesa osuđuju na smrt jedanaest sudija Ustavnog suda Srbije

¹⁰⁸Usvojena ustavna žalba Udruženja “Parada ponosa Beograd”.Ustavni sud Srbije.Dostupno na: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/0-101820/usvojena-ustavna-zalba-udruzenja-parada-ponosa-beograd? qs=parada%20ponosa>

¹⁰⁹Pretnja smrću sudijama Ustavnog suda.Ustavni sud Srbije.Dostupno na: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/0-101746/pretnja-smrcu-sudijama-ustavnog-suda? qs=parada%20ponosa>

zbog zabrane organizacije ‘Otačastveni front Obraz’, zbog navodno povrede Ustava Srbije zajamčenih prava određenih društvenih grupa ‘Parada ponosa’ ...“.

Ovom „presudom“ kaže se, takođe, da sudijama Ustavnog suda „ukoliko ne postupe po ovoj presudi, sledi da sa porodicama za godinu dana napuste teritoriju Srbije i nasele se na Kosovu i Metohiji južno od Ibra ili im sledi izrečena kazna kada se steknu uslovi“.

Na kraju se kaže da će sudije i njihove porodice po prijemu ovog dopisa biti praćeni „na svakom koraku“, i dodaje „ako neće milom, hoće silom“ uz navode da „izvršenje ovog rešenja neće moći sprečiti ni srpska vojska i Dačićeva policija“.

Ustavni sud je o pretećem dopisu i njegovoj sadržini obavestio nadležne organe. I kada se navedeni dopis uporedi sa, gore pomenutom, izjavom ministra pravde Nikole Selakovića u TV emisiji Utisak Nedelje (u kojoj izjednačava desničarske organizacije sa organizacijama civilnog društva koje se bave zaštitom ljudskih prava), sa stanovišta bezbednosti LGBT populacije u Srbiji – stiče se utisak suštinski neadekvatnog pristupa države prema glavnim organizatorima i počiniocima krivičnih dela nasilja nad pripadnicima LGBT populacije.

Prethodno predstavljen odnos vlasti Republike Srbije i nadležnih organa prema pitanju bezbednosti LGBT populacije, ima za posledicu jačanje ekstremizma, ohrabrivanje delovanja desničarskih organizacija, sveopšti utisak nesankcionisanja ovakvih izgređa i samim tim stvaranje opasnog okruženja za pripadnike LGBT populacije sa aspekta njihove opšte bezbednosti.

U ovakvim bezbednosnim uslovima nameće se pitanje da li država Srbija delotvorno rukovodi svim onim delovima sektora bezbednosti koji su nadležni za očuvanje bezbednosti i prevenciju nasilja prema bilo kom građaninu ili građanki Srbije? Da li je zaista moguće da država ne može obezbediti svim svojim građanima podjednako njihova Ustavom zagarantovana prava?

Kada govore o razlozima za zabranu Parade ponosa, nadležni organi koriste termin ‘bezbednosni rizik’. Međutim, postavlja se pitanje da li se radi o bezbednosnom riziku ili o bezbednosnoj pretnji. Pod rizicima se podrazumeva znatno širi opseg problematičnih fenomena bezbednosti nego što su tradicionalne pretnje, ili čak mnogo opštiji pojam izazova. To je sve što nije ni izazov, a ni pretnja bezbednosti. Rizik podrazumeva situacije neizvesnosti i nesigurnosti i povezan je sa verovatnoćom izlaganja fizičkoj/materijalnoj i psihološkoj/nematerijalnoj šteti i povređivanju, kao poseban oblik opasnosti i rizika po pojedinca, kolektive i referentne vrednosti.¹¹⁰

Pretnje bezbednosti su konkretne pojave čije je nastupanje najmanje neizvesno, a štetni efekti nesporni i, na skali pojava koje posmatramo, najveći. Reč je o širokom spektru pojava koje su realnost savremene svakodnevice, u kojima konkretan nosilac ugrožavanja bezbednosti napada vrednosti konkretnog objekta ugrožavanja.¹¹¹

Dakle, Parada ponosa zabranjena je zbog nemogućnosti nadležnih državnih organa da se odupru bezbednosnoj pretnji, odnosno huliganima – desničarskim organizacijama

¹¹⁰Mijalković S. Nacionalna bezbednost. 2009. Kriminalističko-policijska akademija. Beograd

¹¹¹Mijalković S. Nacionalna bezbednost. 2009. Kriminalističko-policijska akademija. Beograd

(konkretnom nosiocu ugrožavanja bezbednosti napada) upućene učesnicima Parade – LGBT populaciji (konkretnog objekta ugrožavanja).

2010. godine, prilikom održavanja Parade i nakon nje – postalo je jasno da su pripadnici desničarskih organizacija konkretna bezbednosna pretnja građanima Republike Srbije. Neki su tada uhapšeni, među njima i vođa “Obraza”, a ishod postupka koji se vodio protiv njega i njemu sličnima, a koji je pomenut ranije u tekstu, govori o pristupu države konkretno utvrđenoj bezbednosnoj pretnji.

Vlada Srbije je u aprilu 2013. godine donela Strategiju Policije u zajednici¹¹² koja kaže da je Policija u Republici Srbiji odgovorna da policijske poslove obavlja u skladu sa zakonom, sa ciljem i na način da se svakom obezbedi jednaka zaštita bezbednosti, prava i sloboda, i podrži vladavina prava. Kao njene normativne osnove navodi:

1) odrebe Ustava Republike Srbije, koje garantuju zabranu diskriminacije, zaštitu ljudskih i manjinskih prava i sloboda, slobodu kretanja, nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta, zabranu izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje, slobodu okupljanja, pravo na ličnu slobodu i bezbednost svim licima koja žive ili borave na teritoriji Republike Srbije;

2) odredbe Zakona o državnoj upravi, koje propisuje da su organi državne uprave dužni da saraduju u svim zajedničkim pitanjima i da jedni drugima dostavljaju podatke i obaveštenja potrebna za rad i

3) odredbe Zakona o policiji i Kodeksa policijske etike, koje se odnose na dužnost služenja ljudima, ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava, nediskriminaciju pri izvršavanju policijskih zadataka, poštovanje zakonitosti i suzbijanje nezakonitosti, saradnju policije sa organima teritorijalne autonomije, lokalne samouprave, sa drugim organima i ustanovama, nevladinim i drugim organizacijama, manjinskim i drugim organizovanim grupama i samoorganizovanim pojedincima radi razvijanja partnerstava u sprečavanju ili otkrivanju delikata i njihovih počinitelaca i ostvarivanja drugih bezbednosnih ciljeva.

U Strategiji se nadalje kaže da u se praktičnoj primeni, strateški ciljevi policije u zajednici ostvaruju primenom četiri vodeća elementa ključne oblasti razvoja koji čine osnovu delovanja policije u zajednici u Republici Srbiji, a to su:

1) **prevencija**, što predstavlja delovanje na redukciju uzroka kriminala, nereda, straha od nasilja i **drugih bezbednosnih pretnji**.

Policija će kroz saradnju i zajedničko delovanje sa zajednicom biti u većoj meri proaktivna nego reaktivna.

2) **rad policije usmeren na zajednice** je adekvatan odgovor na prioritetne i druge potrebe građana i specifičnosti lokalnih zajednica, etničkih, verskih i drugih društvenih grupa.

Policija će rad u zajednici orijentisati spram konsenzusa o bezbednosnim prioritetima uz jednak tretman i poštovanje osobenosti i identiteta pripadnika različitih zajednica.

3) **problemski orijentisan rad** je metod koji se zasniva na izvorima informacija i koristi ih za identifikaciju obrazaca kriminala i tenzija u zajednicama.

¹¹²Strategija policije u zajednici. 2013. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije.

Policija će, pored reagovanja na posledice, aktivnosti usmeriti na uzroke kriminala i implementaciju preventivnih strategija.

4) **bezbednosno partnerstvo** se odnosi na sporazumno delovanje policije i zajednice, u bezbednosnoj prevenciji, rešavanju bezbednosnih problema i razvoju bezbednosnih strategija uključujući predstavnike i kapacitete drugih državnih organa, lokalnih samouprava i civilnog društva.

Dakle, policija se ovom Strategijom obavezala da će preventivno delovati na redukciju uzroka kriminala, nereda, straha od nasilja i drugih bezbednosnih pretnji.

Ostaje nejasno zašto to i ne čini kada je u pitanju zaštita LGBT populacije, pogotovo pred najavljivanje održavanja parade ponosa u Beogradu, kada su te pretnje, kako smo ranije istakli, najglasnije, česte, transparentne i opasne – pokazalo se u praksi.¹¹³

U tom kontekstu moglo bi se postaviti i pitanje da li bi strateški dokument na koji Strategija nacionalne bezbednosti upućuje kao na odgovarajuću strategiju za bliže definisanje načina zaštite (bezbednosti) ljudskih prava – mogao biti i Strategija policije u zajednici.

Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, bezbednost definiše prvenstveno u tradicionalnom smislu, dok se ljudskom bezbednošću bavi vrlo deklarativno. Tradicionalno tumačenje koncepta bezbednosti fokusirano je na bezbednost države, i nacionalnom integritetu, dok se koncept ljudske bezbednosti ostavlja na strateško uređenje drugim odgovarajućim strategijama.

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije po svojoj intenciji trebalo bi konceptijski da se bavi ljudskom bezbednošću koja sumira mnoštvo temeljnih prava a u cilju njihove institucionalizacije, unapredjenja, zaštite i promocije; otvara prostor drugačijeg razumevanja sigurnosti i izvesnosti svakodnevnog života; uvodi u javni diskurs nove jezičke konstrukcije koje označavaju realnost novih pretnji i sigurnosnih rizika; u prvi plan ističe važnost bezbednosti pojedinca, jer samo siguran i bezbedan pojedinac je mera sigurnosti i bezbednosti zajednice i tretira implikacije lične bezbednosti na političkoj, ekonomskoj, socijalnoj i kulturnoj ravni; koncept ljudske bezbednosti pretpostavlja razumevanje medjuzavisnosti lokalnih i globalnih bezbednosnih pretnji kao i odgovornosti koju svako od nas ponaosob prihvata na planu unapredjenja i prevencije različitih bezbednosnih rizika koji su sastavni deo življenja u svetu globalizovane nesigurnosti.¹¹⁴

Moguće rešenje nedostatka strateškog mehanizma prevencije zaštite od nasilja ranjivih grupa bilo bi, s jedne strane, uvođenje posebnog dela u postojeću Strategiju protiv diskriminacije, koji bi, u skladu sa postojećim zakonima i Ustavom koji se posebno bave ovim pitanjem, dao presek stanja, definiciju i mehanizme zaštite odnosno mere za efikasno sprovođenje postojećeg normativnog okvira – koji, praksa nam pokazuje, sam po sebi nije

¹¹³Dveri: Naša obaveza je da sprečimo Paradu ponosa. 7.5.2014. Blic Online. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/463200/Dveri-Nasa-obaveza-je-da-sprecimo-Paradu-ponosa>

¹¹⁴Gradjanin u sigurnom i bezbednom okruženju. Pregled stanja ljudske bezbednosti Srbija: januar-jun 2007. 2007. Centar za politiku i evroatlantsko partnerstvo. Novi Sad.

delotvoran, ili dalja razrada bezbednosti i zaštite ranjivih grupa u okviru Strategije policije u zajednici.

Pripadnici MUP-a, visoki predstavnici ministarstva i pripadnici policije, onda kada se to od njih traži, dosledno ispune svoju dužnost i stanu u odbranu ljudskih prava i života LGBT osoba. Dokaz da tako misle i pripadnici LGBT populacije je odluka da im dodele nagradu “Duga”¹¹⁵ -nagrada za doprinos borbi protiv homofobije i transfobije i poboljšanje položaja LGBT populacije u Srbiji 2013 godine: “.Odeljenje za rad u zajednici MUP je u prethodnom periodu dosta unapredilo rad sa LGBT zajednicom i uspostavilo veoma aktivnu komunikaciju i saradnju sa LGBT organizacijama kada se radi o slučajevima nasilja i diskriminacije, ali i kroz redovne konsultacije o položaju LGBT populacije. Pripadnici ovog Odeljenja su prva adresa kojoj se LGBT organizacije obraćaju kada se radi o pitanjima iz nadležnosti MUP-a, a takođe su pokazali i veliko i iskreno interesovanje za unapređenje LGBT prava i unapređenje sopstvenog rada i aktivno su učestvovali na konferencijama i seminarima koji se bave ovom tematikom.”¹¹⁶

Međutim, nagrada je dodeljena Odeljenju za rad u zajednici, i ovo Odeljenje MUP - a Srbije nesumnjivo svojim delovanjem doprinosi borbi protiv homofobije i transfobije, ali i dalje postoji potreba da se u okviru reforme policije koja je imperativ, kako tvrde nadležni¹¹⁷ pored neophodnih edukacija, otpočne i sa učestalim javnim pozivima predstavnika policije protiv homofobije i transfobije. Nemamo često priliku da u javnosti čujemo ministra policije, ili visoke predstavnike tog ministarstva da se oštrije suprotstavljaju govoru mržnje i napadima na LGBT zajednicu. Javno zagovaranje zaštite prava LGBT zajednice koje bi dolazilo od predstavnika nadležnih državnih organa, pre svega nadležnih za bezbednost građana, poslalo bi jasnu poruku da su pripadnici policije jednako spremi da se obračunaju sa svakim ko pokuša da ugrozi bezbednost bilo kog građanina ove zemlje, kao što su najglasnije spremni da se obračunaju protiv korupcije i organizovanog kriminala.

Zaključci

Ono što se nameće kao prvi zaključak iz analizirane ocene prevencije i zaštite bezbednosti pripadnika LGBT populacije jeste da je njihova bezbednost svakodnevno ugrožena a da efikasni mehanizmi prevencije od nasilja ne postoje.

Postojeći normativni okvir je pravno zadovoljavajuć ali mehanizmi njegovog sprovođenja, izuzev izmene Krivičnog zakonika u delu gde se posebno inkriminiše zločin iz mržnje, uopšteni su, deklarativni i nedovoljno efikasni.

¹¹⁵Nagrada “Duga” Odeljenju za organizaciju, prevenciju i rad policije u zajednici Uprave policije. 17.5.2013. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije. Dostupno na:

http://www.mup.gov.rs/cms_lat/aktivnosti.nsf/210513-nagrada-duga.h

¹¹⁶ Nagrada Duga – Odeljenju za rad u zajednici Ministarstva unutrašnjih poslova. 17.5.2013. Gej Strejt Alijansa. Dostupno na: <http://gsa.org.rs/2013/05/nagrada-duga-odeljenju-za-rad-u-zajednici-ministarstva-unutrasnjih-poslova/>

¹¹⁷Selaković: Reforma policije imperativ. 3.4.2014. RTS. Dostupno na:

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1565763/Selakovi%C4%87%3A+Reforma+policije+imperativ.html>

S druge strane, ako pogledamo analizu odnosa predstavnika vlasti u Srbiji prema uzročnicima predmetnog nasilja, postavlja se pitanje volje nadležnih organa da postojeći zakonski okvir primeni u svrhu prevencije i zaštite od nasilja pripadnika LGBT populacije.

Ukoliko nadležni organi ostanu na aktuelnom kursu pružanja zaštite pripadnika LGBT populaciji, ostaje da se zaključi da država Srbija gubi jedan od elemenata svoje državnosti, što treba da zabrine i domaću i međunarodnu javnost, ili nije iskrena u svojim evropskim integracijama, što takođe, zabrinjava.

Centar za evroatlanske studije - CEAS godinama upozorava da je odsustvo demokratske kontrole nad oružanim snagama i obaveštajnim službama u Srbiji¹¹⁸, uopštavajuć i nedovoljno specifičan pristup reformi sektora bezbednosti Republike Srbije¹¹⁹ jedan od glavnih uzroka tinjajućeg otpora približavanju Srbije evropskim standardima bezbednosnog sistema, što se reflektuje na stanje bezbednosti naročito ranjivih grupa u državi, a može se zaključiti da je nebezbedno okruženje o kom govorimo najvidljivije u slučaju LGBT populacije.

Preporuke

Srbija će svoje pravo lice, i svojim građanima i svetu, pokazati odnosom prema LGBT populaciji i realizacijom monopola nad organizovanom upotrebom sile.

U cilju uspostavljanja bezbednijeg okruženja, jačanja prevencije i sprečavanja nasilja nad pripadnicima LGBT populacije u Srbiji, CEAS daje sledeće preporuke:

- I. Dopuniti postojeću Strategiju prevencije i zaštite od diskriminacije uvođenjem posebnog dela koji bi definisao i razradio mehanizme prevencije i zaštite od nasilja nad ranjivim grupama, i to tako što bi se definisale i ocenile bezbednosne pretnje po svaku od 9 ranjivih grupa zasebno, na osnovu dosadašnjeg stanja u praksi, i predvideli mehanizmi prevencije i zaštite od nasilja, takođe, za svaku od 9 ranjivih grupa posebno; ili
- II. Dopuniti postojeću Strategiju policije u zajednici delom kojim se bliže uređuju mere pružanja zaštite ranjivim grupama sa posebnim osvrtom na pripadnike LGBT populacije
- III. Predstavnici Ministarstva unutrašnjih poslova i odgovarajuća Odeljenja policije trebalo bi češće i odlučnije javno da nastupaju sa porukama da se od strane države, odnosno nadležnih organa neće tolerisati bilo kakva bezbednosna pretnja usmerena protiv pripadnika LGBT populacija. Predlažemo da Odeljenje za rad u zajednici MUP-a Srbije, zajedno sa predstavnicima LGBT populacije, redovno održava konferencije za štampu,

¹¹⁸Totalna rekonstrukcija: CEAS plan za unapređenje stanja sistema bezbednosti u Srbiji. 2014. Centar za evroatlanske studije. Dostupno na: http://ceas-serbia.org/root/images/extreme_makeover.compressed_1.pdf

¹¹⁹Za dinamičniju reformu sektora bezbednosti u Srbiji. 2012. Centar za evroatlanske studije. Dostupno na: http://ceas-serbia.org/root/images/CEAS_-_Rezultati_i_analiza_ankete_o_stanju_u_sektoru_bezbednosti_u_Srbiji_-_Za_dinami%C4%8Dniju_reformu_sektora_bezbednosti_i_preporuke_ceas_za_nastavak_reforme_sektora_bezbednosti_u_srbiji.pdf

- okrugle stolove i razvija javnu debatu, odnosno javno zagovara bezbednije okruženje za pripadnike LGBT populacije, ističući mehanizme upotrebe svog autoriteta.
- IV. U skladu sa javnim političkim opredeljenjem puta Srbije ka Evropskoj uniji - predložimo formiranje posebnog državnog nezavisnog tela koje bi bilo nadležno za prevenciju i zaštitu od nasilja nad ranjivim grupama, i koje bi kao nadležnost, između ostalog, imalo i vođenje evidencije o slučajevima nasilja nad ranjivim grupama, objavljivanje tih podataka, javno zagovaranje prevencije i zaštite od nasilja u saradnji sa MUP-om, Ministarstvom pravde i drugim relevantnim državnim organima i organizacijama – a u cilju širenja svesti o, pre svega, rešenosti države da zaštiti ranjive grupe od nasilja. Takav organ mogao bi sprovoditi različite kampanje koje bi za cilj imale širenje svesti građana Srbije o nebezbednom okruženju pripadnika LGBT populacije i posledicama koje takvo okruženje na njih ostavlja.
- V. Nadležni državni organi trebalo bi da pokrenu inicijativu da se preispita odluka Ustavnog suda da se odbije predlog za zabranu delovanja desničarskih organizacija “Naši” i “1389”, te da svoje aktivnosti po tom pitanju usmere na zabranu rada pomenutih organizacija.

Literatura i ostali izvori:

Dačić: Zabrana parade nije poraz, već pobeda. 3.10.2012. Blic Online. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/345999/Dacic-Zabrana-parade-nije-poraz-vec-pobeda/print>

Dveri: Naša obaveza je da sprečimo Paradu ponosa. 7.5.2014. Blic Online. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/463200/Dveri-Nasa-obaveza-je-da-sprecimo-Paradu-ponosa>

Godišnji izveštaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji za 2012. Gej Strejt Alijansa. Dostupno na: <http://gsa.org.rs/izvestaji/GSA-izvestaj-2012.pdf>

Godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2013. 2014. Zaštitnik građana.

Građanin u sigurnom i bezbednom okruženju. Pregled stanja ljudske bezbednosti Srbija: januar-jun 2007. 2007. Centar za politiku i evroatlantsko partnerstvo. Novi Sad.

Integrisani odgovor na nasilje nad ženama i Škola bez nasilja – Preliminarni rezultati istraživanja o rodno zasnovanom nasilju u školama. Gej Strejt Alijansa. Dostupno na: http://gsa.org.rs/wp-content/uploads/2014/06/050614_Istrazivanje_o_rodno-zasnovanom_nasilju_u_skolama.pdf

Mijalković S. Nacionalna bezbednost. 2009. Kriminalističko-policijska akademija. Beograd

Mišljenje EK o zahtevu RS za članstvo u EU, Zaključci i preporuke. 2011. Evropska komisija. Dostupno na: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/misljenje_kandidatura/zakljuci_preporuke_2011.pdf

Nagrada “Duga” Odeljenju za organizaciju, prevenciju i rad policije u zajednici Uprave policije. 17.5.2013. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije. Dostupno na: http://www.mup.gov.rs/cms_lat/aktivnosti.nsf/210513-nagrada-duga.h

Nagrada Duga – Odeljenju za rad u zajednici Ministarstva unutrašnjih poslova. 17.5.2013. Gej Strejt Alijansa. Dostupno na: <http://gsa.org.rs/2013/05/nagrada-duga-odeljenju-za-rad-u-zajednici-ministarstva-unutrasnjih-poslova/>

Prajd u Srbiji tema svetskih medija: Packe Beogradu iz Brisela zbog kršenja ljudskih prava. 28.9.2013. BlicOnline. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/408448/Prajd-u-Srbiji-tema-svetskih-medija-Packe-Beogradu-iz-Brisela-zbog-krsenja-ljudskih-prava>

Pretnja smrću sudijama Ustavnog suda. Ustavni sud Srbije. Dostupno na: http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/0-101746/pretnja-smrcu-sudijama-ustavnog-suda?_qs=parada%20ponosa

Radikali protestovali zbog Ukrajine. 12.6.2014. Vesti online. Dostupno na: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/305941/NS-Zabranjeni-Obraz-na-mitingu>

LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti. OEBS i Centar za istraživanje javnih politika. Beograd.

Reakcije zapadnih diplomata na zabranu Prajda: Katastrofa, duboko smo razočarani. 28.9.2013. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/408376/Reakcije-zapadnih-diplomata-na-zabranu-Prajd-Katastrofa-duboko-smo-razocarani>

Selaković: Reforma policije imperativ. 3.4.2014. RTS. Dostupno na: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1565763/Selakovi%C4%87%3A+Reforma+policije+imperativ.html>

Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije. 2009. Ministarstvo odbrane Republike Srbije.

Strategija policije u zajednici. 2013. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije.

Totalna rekonstrukcija: CEAS plan za unapređenje stanja sistema bezbednosti u Srbiji. 2014. Centar za evroatlantske studije. Dostupno na: http://ceas-serbia.org/root/images/extreme_makeover.compressed_1.pdf

Ustavni sud doneo odluku o zabrani rada Udruženja građana “Otačastveni pokret Obraz”. Ustavni sud Republike Srbije. Dostupno na: http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/0-101638/ustavni-sud-doneo-odluku-o-zabrani-rada-udruzenja-graana-otacastveni-pokret-obraz?_qs=obraz

Ustavni sud odbio predlog za zabranu rada udruženja građana “SRPSKI NARODNI POKRET 1389” iz Beograda i udruženja građana SNP “NAŠI” iz Arandelovca. Ustavni sud Republike Srbije. Dostupno na: http://www.ustavni.sud.rs/page/view/0-101728/ustavni-sud-odbio-predlog-za-zabranu-rada-udruzenja-graana-srpski-narodni-pokret-1389-iz-beograda-i-udruzenja-graana-snp-nasi-iz-anelovca?_qs=1389

Usvojena ustavna žalba Udruženja “Parada ponosa Beograd”.Ustavni sud Republike Srbije. Dostupno na: http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/0-101638/ustavni-sud-doneo-odluku-o-zabrani-rada-udruzenja-graana-otacastveni-pokret-obraz?_qs=obraz

Utisak nedelje. 20.1.2013. B92. Dostupno na: <http://www.youtube.com/watch?v=JP96jYz9Cf0>

Vučić o prajdu. 13.9.2013. VESTI Online. Dostupno na: www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/343873/Vucic-o-Prajdu-Ne-zelimo-slike-iz-2010-

Za dinamičniju reformu sektora bezbednosti u Srbiji. 2012. Centar za evroatlantske studije. Dostupno na: http://ceas-serbia.org/root/images/CEAS_-_Rezultati_i_analiza_ankete_o_stanju_u_sektoru_bezbednosti_u_Srbiji_-_Za_dinami%C4%8Dniju_reformu_sektora_bezbednosti_i_preporuke_ceas_za_nastavak_reforme_sektora_bezbednosti_u_srbiji.pdf

Zakon o zabrani diskriminacije. „Sl. Glasnik RS“, br. 22/2009
Godišnji izveštaj za 2014 godinu, Zaštitnik građana, dostupno na: http://ombudsman.rs/attachments/3733_Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202014.pdf

Zabrana diskriminacije u odnosu na LGBT osobe u Republici Srbiji

Marko Ilić, Inicijativa mladih za ljudska prava

Dragana Todorović, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava

Uvod

LGBT zajednica u Srbiji živi u društvu u kom su homofobija, nasilje i diskriminacija široko rasprostranjeni. U takvim uslovima, LGBT zajednica živi u strahu, neizvesnosti i nevidljivosti, kako u privatnoj, tako i u javnoj sferi, što je čini jednom od najmarginalizovanih društvenih grupa u Srbiji.

Iako se Srbija obavezala da će promovisati, poštovati i unapređivati prava LGBT zajednice, ratifikacijom mnogih međunarodnih dogovora i dokumenata i usvajanjem sektoralnih, nacionalnih zakona koji bi trebalo da štite LGBT prava, ovi zakoni se u praksi ne sprovode adekvatno. Zakoni u kojima se eksplicitno spominju seksualna orijentacija i/ili rodni identitet su opšti Zakon o zabrani diskriminacije¹²⁰, Zakon o radu¹²¹, Zakon o visokom

¹²⁰ Zakon o zabrani diskriminacije, Sl. glasnik RS, br. 22/2009

¹²¹ Zakon o radu, Sl. glasnik RS, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 i 75/2014

obrazovanju¹²², Zakon o javnom informisanju i medijima¹²³, Zakon o radiodifuziji¹²⁴, Zakon o mladima¹²⁵, amandmani i dopune Zakona o zdravstvenom osiguranju i socijalnoj sigurnosti¹²⁶ i Zakon o amandmanima i dopunama Krivičnog zakona¹²⁷.

Ne postoji sistemski pristup u praćenju efektivnosti i unapređenja odredaba u postojećim antidiskriminacionim zakonima i podzakonskim aktima, kao ni u analizi onoga što bi moglo biti urađeno u drugim sferama, koje nisu direktno pokrivene postojećim zakonima, uključujući i nedostatak istraživanja i državnih statistika o slučajevima diskriminacije i nasilja na temelju seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Postoje dokazi koji ukazuju na to da državne vlasti nisu u stanju da se efikasno nose sa slučajevima diskriminacije, nasilja i pretnji nasiljem bilo usled nedostatka kapaciteta, bilo zbog nedostatka političke volje. Iako relativno adekvatan zakonski okvir i zakonski lekovi za žrtve postoje, ne primenjuju se efikasno. Podaci ukazuju na to da LGBT osobe često odbijaju da prijavljuju slučajeve diskriminacije i incidente nasilja zbog straha od dalje viktimizacije, a i ako odluče da prijave incident, često se događa da sud ne inicira nikakvu zakonsku akciju ili odloži završavanje ovakvih slučajeva. Iako postoje dobri primeri efikasnosti policijskog i sudskog rada, retki su.

Sveobuhvatna antidiskriminaciona Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije 2013-2018. je usvojena u junu 2013. godine, pri čemu je prateći Akcioni plan za sprovođenje Strategije usvojen u oktobru 2014. godine. Imajući u vidu da je Akcioni plan usvojen pre nekoliko meseci, sa zakašnjenjem od gotovo godinu dana, ciljevi i mere koje predviđa Strategija u odnosu na prava i položaj LGBT osoba, su sprovedeni u veoma ograničenom obliku.

Međunarodni i nacionalni pravni okvir

Srbija je članica Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima u kome već u članu 2 jasno stoji: Države članice ovog pakta obavezuju se da poštuju i garantuju svim licima koja se nalaze na njihovoj teritoriji i koja potpadaju pod njihovu nadležnost, prava priznata ovim paktom bez obzira naročito na rasu, boju, pol, jezik, veru, političko ili drugo

¹²² Zakon o visokom obrazovanju, Sl. glasnik RS, br.76/2005, 100/2007

¹²³ Zakon o javnom informisanju i medijima, Sl. glasnik RS, br. 83/2014

¹²⁴ Zakon o radiodifuziji, Sl. glasnik RS, br. 42/2002, 97/2004, 76/2005, 79/2005 - dr. zakon, 62/2006, 85/2006, 86/2006 - ispr. i 41/2009

¹²⁵ Zakon o mladima, Sl. glasnik RS, br. 50/2011

¹²⁶ <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2012/3793-12.pdf>

¹²⁷ <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2012/4108-12.pdf>

mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, imovno stanje, rođenje ili svaku drugu okolnost.¹²⁸

U vreme izrade Pakta seksualna orijentacija i rodni identitet u ovom članu nisu bili eksplicitno navedeni kao osnov po kome je diskriminacija zabranjena, ali pod „svaku drugu okolnost“ svakako se ubraja i obaveza da država poštuje i garantuje ljudska prava i onima čiji su rodni identitet i seksualna orijentacija razlikuju od većine. Ratifikacijom Pakta o građanskim i političkim pravima Srbija se obavezala i da će svim licima na njenoj teritoriji poštovati pravo na pravično suđenje (član 14) i pravo mirnog okupljanja (član 21).

Srbija je ratifikovala i Evropsku konvenciju o ljudskim pravima koja obavezuje svih 47 članica Saveta Evrope da se uživanje prava propisanih konvencijom obezbeđuje (...) bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.¹²⁹

Evropskom konvencijom garantovana je sloboda okupljanja (član 11), pravo na pravično suđenje (član 6) i pravo na delotvorni pravni lek (član 13).

Ustav Republike Srbije posvećuje član 21 zabrani diskriminacije: Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta.¹³⁰

Ustavom je garantovana i sloboda okupljanja (član 54). Narodna Skupština je usvojila niz zakona kojima je jasno zabranjena diskriminacija, a 2009. usvojila je i opsežan Zakon o zabrani diskriminacije kojim je izričito zabranjena diskriminacija po raznim osnovima, uključujući i rodni identitet i seksualnu orijentaciju (član 2).¹³¹ Zakonom o okupljanju građana¹³² bliže se uređuje ostvarenje slobode okupljanja. Važno je istaći i da je izmenama Krivičnog zakonika iz 2012. godine članom 54a propisano da: ako je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola,

¹²⁸ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, *Sl. list SFRJ*, 7/71.

¹²⁹ Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.

¹³⁰ Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 83/06.

¹³¹ Zakon o zabrani diskriminacije, *Sl. glasnik RS*, br. 22/2009.

¹³² Zakon o okupljanju građana, *Sl. glasnik RS*, br. 51/92, 53/93, 67/93, 17/99, 33/99, 48/94, *Sl. list SRJ*, br. 21/2001, *Sl. glasnik RS*, br. 29/2001, 101/2005.

seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, tu okolnost sud će ceniti kao otežavajuću okolnost, osim ako ona nije propisana kao obeležje krivičnog dela.¹³³

Osim ovoga, sledeći zakoni takođe zabranjuju diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta: Zakon o radu, Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o javnom informisanju, Zakon o radiodifuziji, Zakon o mladima, amandmani i dopune Zakona o zdravstvenom osiguranju i socijalnoj sigurnosti, Zakon o obrazovanju odraslih¹³⁴ i Zakon o kinematografiji¹³⁵.

Vlada Republike Srbije je 2013. godine usvojila Strategiju prevencije i zaštite od diskriminacije u kojoj je celo poglavlje posvećeno zabrani diskriminacije LGBT osoba (str. 38-47),¹³⁶ a jedan deo i njihovom ostvarivanju slobode mirnog okupljanja. Oktobra 2014. godine, usvojen je i Akcioni plan za sprovođenje Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije i očekuje se njegovo usvajanje.

U ekspozeu predsednika Vlade Republike Srbije, članstvo Srbije u Evropskoj uniji navedeno je kao jedan od prioriteta: Pregovore nastavljamo u dobroj veri da ćemo ih do kraja mandata ove vlade privesti kraju. Ovaj proces je naš prioritet i ukoliko budemo vredno radili, verujem da bi Srbija do kraja ove decenije mogla da postane članica Evropske unije.¹³⁷

U godišnjem izveštaju Evropske komisije o napretku Srbije, navodi se da je treća po redu zabrana Parade ponosa 2013. godine bila „u suprotnosti sa presudom Ustavnog suda iz aprila da je zabrana Parade ponosa 2011. godine predstavljala povredu prava na slobodu okupljanja.“¹³⁸ Samim tim, okončanje diskriminacije LGBT osoba u ostvarenju slobode okupljanja nije samo obaveza koju je Srbija prihvatila ratifikujući međunarodne konvencije i priznajući ovo pravo Ustavom i zakonima. Ostvarivanje prava LGBT osoba je i tema koju prati i koju će pratiti Evropska komisija u nastavku pregovora o članstvu u EU.

¹³³ Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13.

¹³⁴¹³⁴ <http://www.mpn.gov.rs/dokumenta-i-propisi/zakoni/obrazovanje-i-vaspitanje/757-zakon-o-obrazovanju-odraslih>

¹³⁵ http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kinematografiji.html

¹³⁶ Strategija je dostupna na: http://www.ljudskaprava.gov.rs/images/pdf/Strategija_jul_2013.pdf.

¹³⁷ Okvirni ekspoze, predsednik Vlade Republike Srbije Aleksandar Vučić, 27. april 2014. Str. 16.

¹³⁸ Izveštaj o napretku Srbije za 2013. godinu, Evropska komisija, 16.10.2013, Brisel.

Rad na sistemskom poboljšanju položaja LGBT osoba u Srbiji

Kao najznačajniji aspekt sistemskog rada na poboljšanju položaja LGBT osoba u Srbiji, posebno treba istaći rad na strateškom dokumentu koji je započet još 2012. godine a okončan je usvajanjem dokumenta pod nazivom Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2013. do 2018. godine (u daljem tekstu: Strategija). Vlada Republike Srbije usvojila je Strategiju na sednici koja je održana 27. juna 2013. godine.

Cilj ovog strateškog dokumenta je poštovanje ustavnog načela zabrane diskriminacije prema licu odnosno grupi lica s obzirom na njegovo/njeno lično svojstvo, a posebno zabrane diskriminacije u odnosu na osetljive društvene grupe. Glavni segmenti Strategije bave se unapređenjem položaja devet osetljivih društvenih grupa najviše izloženih diskriminaciji i diskriminatorskom postupanju. Brojna istraživanja i izveštaji nezavisnih državnih organa (Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana), organizacija civilnog društva, Evropske komisije ali i medija o slučajevima diskriminacije, pokazali su da u Srbiji, u različitim oblastima, diskriminacija postoji. S tim u vezi, Kancelarija za ljudska i manjinska prava je, a u skladu sa inicijativom Poverenice za zaštitu ravnopravnosti i organizacija civilnog društva, pristupila procesu pripreme Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije.

Procesom izrade ovog dokumenta koordinirala je Kancelarija za ljudska i manjinska prava, a u njemu su učestvovala - Radna grupa sačinjena od 9 članova/ca, predstavnika/ca relevantnih ministarstava, Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Stalne konferencije gradova i opština, kao i 9 tematskih grupa. Tematske grupe sačinjavale su organizacije civilnog društva i u radu grupe za deo koji se odnosi na LGBT osobe učestvovala su i LGBT organizacije. Na čelu svake od tematskih grupa bili su stručnjaci koji su koordinirali njihov rad i dostavljali materijal glavnom ekspertu i Kancelariji za ljudska i manjinska prava. Za deo koji se odnosi na LGBT osobe za koordinaciju rada grupe i dostavljanje materijala bila je zadužena prof. dr Zorica Mršević.

Predstavnici organizacija civilnog društva su tokom samog procesa pripreme izneli svoja iskustva sa terena sa osobama koje pripadaju osetljivim društvenim grupama, kao i sa neposrednim žrtvama diskriminacije, te su, uzevši u obzir realno stanje ljudskih i manjinskih prava i situaciju na terenu, predložili mere čija primena treba da dovede do sprečavanja diskriminacije i unapređenja položaja osoba koje pripadaju osetljivim društvenim grupama.

Nakon usvajanja Strategije, nekoliko LGBT organizacija iz Beograda i Asocijacija Duga iz Šapca uzele su učešće u izradi pratećeg Akcionog plana. Pored toga što je uzeo učešće u izradi Akcionog plana diskusijom i slanjem komentara, Labris je višegodišnjim projektom preuzeo obavezu praćenja implementacije Startegije i odnosnog Akcionog plana.

Akcioni plan sadrži konkretne mere, aktivnosti, nosioce tih aktivnosti, vremenske rokove za njihovu primenu kao i indikatore. Akcioni plan za sprovođenje Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine usvojen je u oktobru 2014. godine. Imajući u vidu da je Akcioni plan usvojen pre nekoliko meseci, sa zakašnjenjem od gotovo godinu dana, ciljevi i mere koje predviđa Strategija, a u odnosu na prava i položaj LGBT osoba, su sprovedeni u veoma ograničenom obliku.

Stanje ljudskih prava LGBT osoba u odnosu na posebne ciljeve Strategije

Sloboda mirnog okupljanja, sloboda izražavanja i politička i društvena participacija LGBT osoba

Ovaj segment Strategije se odnosi na omogućavanje održavanja javnih manifestacija u skladu sa pozitivnim propisima, uz osiguranu bezbednost učesnika pre, za vreme i posle samog događaja. Zatim, na preduzimanje mera preventivnih i zaštitnih mera radi postizanja bezbednosti učesnika mirnih javnih skupova od bilo kakvih pokušaja nezakonitog ometanja ili sprečavanja efektivnog uživanja njihovog prava na slobodu izražavanja i mirno okupljanje; preventivno delovanje radi sprečavanja svakog pokušaja pretnje, napada ili onemogućavanja organizovanja takvih javnih skupova; edukacija o pravima LGBT osoba; obezbeđenje nediskriminativnih uslova za političku participaciju LGBT osoba u političkim partijama, predstavničkim telima, bezbednosnim institucijama, nezavisnim institucijama za ljudska prava, kao i lokalnim samoupravama.

Iako Ustav Republike Srbije garantuje slobodu mirnog okupljanja, državne vlasti zabranile su Parade ponosa 2009, 2011, 2012. i 2013. godine pod izgovorom visokih bezbednosnih rizika. Sloboda okupljanja garantovana Ustavom može biti ograničena zakonom samo ako je to neophodno zbog zaštite javnog zdravlja, morala, prava drugih, ili bezbednosti Republike Srbije. Jasno je da država ima dovoljno kapaciteta da se nosi s nasiljem i pretnjama nasiljem od strane ekstremističkih grupa, ali da je bila nevoljna da tako postupi, te zato nije uspešno obezbedila adekvatnu zaštitu za učesnike Parade ponosa i na taj način je ugrozila pravo LGBT osobama na mirno okupljanje. Iako je Ustavni sud 2009. godine doneo presudu da je takva odluka neustavna, država je odlučila da zanemari kako Ustav tako i presudu Ustavnog suda ponovo i 2011. i 2012. i 2013. godine. Međutim, 2014. godine Parada ponosa je uspešno održana, bez većih incidenata.

Privatni i porodični život

U ovom segmentu Strategije kao potrebno navodi se razmatranje izmena i dopuna postojećeg zakonskog okvira u oblasti porodičnog i naslednog prava, kojim bi zakonski bili regulisani partnerski odnosi između LGBT osoba, a kojim bi istopolnim partnerima bilo priznato pravo na registrovano partnerstvo/građansku zajednicu i, shodno tome, obezbeđeno i pravo na zakonsko nasleđivanje, kao i druga uzajamna prava i dužnosti. Dalje se navodi da je potrebno omogućiti regulisanje procesa prilagođavanja pola na način koji omogućava i obezbeđuje što lakši i pristupačniji neophodni medicinski tretman i legalno priznanje stečenog pola. Predviđeno je Strategijom i da se seksualna orijentacija i rodni identitet tretiraju kao i drugi poverljivi podaci o ličnosti.

Srbija u ovom trenutku ne priznaje istopolne zajednice. Kao posledica toga LGBT osobama koje su u vezi uskraćeno su krucijalna prava, koja obično proističu iz ovog zakona, a to su socijalne i zdravstvene beneficije, pravo na nasleđivanje, na stanovanje, na izdržavanje, pravo na bolničke posete, itd. Država nije učinila ništa da preduzme mere koje bi u obzir uzele poteškoće s kojima se istopolni parovi suočavaju.

Ovo ne dovodi samo LGBT osobe u težak položaj, već i njihovu decu. Postoji razlog da verujemo da se odluke o starateljstvu nad decom donose na diskriminatoran način, u pogledu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Institucije imaju pravo da odbiju osobu ukoliko je ona „socijalno nefunkcionalna“, bez jasne definicije ili kriterijuma šta podrazumeva socijalnu nefunkcionalnost, pa je tako ostavljeno dovoljno mesta za subjektivne interpretacije bazirane na predrasudama i homofobiji/transfobiji. Tako, LGBT osobe često odlučuju da sakriju svoju seksualnu orijentaciju ili rodni identitet od predstavnika institucija, kao i od prijatelja i porodice, u strahu da će izgubiti decu.

Dalje, LGBT osobama uskraćeno je pravo na usvajanje dece, kao što je i pravo na veštačku oplodnju uskraćeno LBT ženama.

Najteži problem kome se država nije posvetila jeste odsustvo bilo kakvog zakonskog okvira koji bi regulisao proceduru promene pola, uključujući i pravno priznavanje. Pošto je ovo polje u potpunosti neregulisano, pravno priznavanje promene pola, uključujući i promenu dokumenata, je najčešće veoma teško, a ponekad traje i do godinu dana, što transrodne osobe ostavlja u teškoj situaciji koja vodi ka diskriminaciji, siromaštvu, izolaciji, depresiji, a ponekad i samoubistvu. Osim ovoga, i dalje postoji prisilna sterilizacija kada osoba prolazi kroz proces promene pola, pri čemu taj proces neretko uključuje zlostavljanje, kao i nasilne i ponižavajuće procedure dokazivanja pola osobe, uključujući preglede sudskih veštaka, posmatranje i merenje genitalija.

Rad i zapošljavanje

U okviru sektora rada i zapošljavanja, Strategija podrazumeva nediskriminativno zapošljavanje i rad kod državnog poslodavca i u privatnom sektoru, efektivnu zaštitu od diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, prilikom zaposlenja i zanimanja u javnom i privatnom sektoru, upotrebu nediskriminatornog jezika i ponašanja prema osobama zbog stvarne ili pretpostavljene istopolne seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Osim ovoga, predviđa se i poverljivost i zaštita podataka o rodnom identitetu i seksualnoj orijentaciji u radu i prilikom zaposlenja, kao i omogućavanje edukacije neposredno u radnim ambijentima kojom bi se pomoglo da poslodavci shvate potrebu i načine zaštite LGBT populacije.

Iako Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o radu zabranjuju diskriminaciju na temelju seksualne orijentacije, ovi zakoni se ne implementiraju adekvatno i efektivno. Međutim, dobar znak da neki od koraka ka efektivnoj implementaciji zakona postoje, jeste prva konačna presuda suda za diskriminaciju na radom mestu, na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije u oktobru 2012. godine.

Kada je reč o drugim merama, državne institucije Srbije u skoro nijednom pogledu ne ispunjavaju mere i ciljeve Strategije. Nema mera koje bi promovisale raznolikost na radnim mestima, a sankcionisale diskriminaciju, maltretiranje i viktimizaciju na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Nema pravila ponašanja, programa za podizanje svesti ili podrške za zaposlene LGBT osobe. Usled toga, LGBT zaposleni su najčešće u strahu i veoma retko odlučuju da otkriju svoju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet. Posebno je teško transrodnim osobama jer je njihov rodni identitet i proces promene pola nekad nemoguće sakriti. Dalje, zbog mnogih prepreka u pronalaženju i zadržavanju adekvatnog zaposlenja, transrodne osobe često završavaju kao seksualni/e radnici/e, pri čemu ne postoje mere koje bi transrodne osobe zaštitile na ovom polju.

Obrazovanje

Strategija navodi da je potrebno obezbediti da se pravo na obrazovanje može efektivno uživati bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta, pri čemu je potrebno posebno obezbediti zaštitu prava dece i mladih na obrazovanje u bezbednom ambijentu bez nasilja, maltretiranja, društvenog isključivanja ili drugih oblika diskriminatornog ili degradirajućeg tretmana koje je zasnovano na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu. Osim ovoga, Strategija navodi da je potrebno omogućiti promovisanje tolerancije i poštovanja bez obzira na različitost i obezbediti objektivne informacije u pogledu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u školskim programima i udžbeničkom materijalu. Takođe, potrebno je pružiti podršku i pomoć u nastavi LGBT učenicima, studentima i nastavnom kadru.

Bez obzira na to što osim Startegije, postoje i Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o mladima i Zakon o obrazovanju odraslih, kojima se zabranjuje diskriminacija na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta, ovi zakoni se implementiraju na veoma ograničen način. Kad je reč o zakonima, ne postoji Zakon o pravima deteta, što čini borbu protiv široko rasprostranjenog nasilja u školama veoma teškom. Iako postoje podzakonski akti koji bi mogli da pruže zaštitu protiv uznemiravanja i zlostavljanja (bullying), oni se ne primenjuju efikasno jer nisu obavezni. Na osnovu postojećeg Protokola i naročito Pravilnika o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, koji predviđaju dobre mere (iako se eksplicitno ne spominje seksualna orijentacija i rodni identitet), škole imaju obavezu da suzbijaju pojave uznemiravanja i zlostavljanja.

Relevantne državne institucije ne pružaju informacije i podršku za LGBT đake i studente i studentkinje, kao i za LGBT nastavno osoblje, niti su sprovedene mere kojima bi se izašlo u susret specifičnim potrebama trasrodnih studenata i transrodnog nastavnog osoblja.

Takođe, problem postojanja diskriminatornog sadržaja u udžbenicima i dalje perzistira, naročito u udženicima iz biologije, psihologije i medicinskim udžbenicima. Iako su ovi sadržaji mapirani i predstavljeni relevantnim državnim institucijama, ništa nije urađeno povodom njihovog uklanjanja, niti je uveden novi sadržaj koji bi promovisao toleranciju i poštovanje LGBT osoba, ili barem sadržaj koji bi izneo činjenice o LGBT osobama (osim u ograničenom broju medicinskih i psihijatrijskih udžbenika u kojima ne stoji da je homoseksualnost bolest).

Zdravlje i zdravstvena zaštita

Strategija takođe podrazumeva i podizanje nivoa svesti i informisanosti ljudi, institucija, omladine, medija i dr. da homoseksualnost nije zarazna bolest već manjinski varijetet ljudske seksualnosti. Osim ovoga, predviđa se i aktivno delovanje u odnosu na diskriminatorne i protivzakonite prakse da se homoseksualnost i transrodnost tretiraju kao zdravstveni problem. Strategija predviđa i sprečavanje pojave diskriminatorskih praksi koje mogu da dovedu do diskriminacije u oblasti zdravstvene zaštite usled seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, kao i obezbeđivanje transrodnim osobama efektivan pristup službama prilagođavanja pola, uključujući psihološke, endokrinološke i hirurške stručnosti.

Međutim, iako Strategija podrazumeva navedene ciljeve i mere i Zakon o zdravstvenom osiguranju ističe da je glavni cilj postizanje najvišeg mogućeg nivoa očuvanja zdravlja građana i porodica, podaci nedvosmisleno ukazuju da LGBT populacija nema pristup jednakom nivou zdravstvene zaštite u mnogo pogleda.

Relevantne državne institucije nisu obezbedile adekvatnu obuku za zaposlene u zdravstvu, a nisu ni uključile tačne i savremene materijale o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu u medicinske knjige i priručnike. U nekim medicinskim i psihijatrijskim udžbenicima homoseksualnost se tretira kao bolest i/ili kao oblik društvene devijacije, iako Srpsko lekarsko društvo homoseksualnost ne tretira tako. Radnici i radnice u zdravstvu, tako, nisu pripremljeni da se efektivno nose sa mnogim specifičnostima koje možda karakterišu zdravstvene probleme LGBT populacije, bili oni fizički ili psihološki. Iz straha da će biti lišeni zdravstvene nege, LGBT osobe često ne otkrivaju svoju seksualnu orijentaciju ili rodni identitet, čak ni kad bi otkrivanje bilo medicinski relevantno. Takođe postoje podaci koji ukazuju na to da neki ljudi zaposleni u zdravstvu i dalje gledaju na homoseksualnost kao na bolest i pokušavaju da je izleče. Ovo je posebno očigledno u manjim sredinama. LGBT pacijenti svoje partnere ne mogu da predstave kao najbliže srodnike.

Sport, stanovanje i višestruka diskriminacija

Strategija ukazuje na potrebu zakonskih odredbi protiv diskriminacije i odstranjivanja LGBT sportista iz sportova svih nivoa, jer postojećim zakonskim odredbama sportisti nisu adekvatno zaštićeni od diskriminacije. Osim ovoga, Strategija podrazumeva i potrebu da se obezbedi da sve sportske aktivnosti i objekti budu pristupačni bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Strategija zahteva i da se omogući nediskriminativno korišćenje stanova od strane LGBT osoba kao i mogućnost nediskriminativne pravne sukcesije imovinskih prava bez obzira na seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Takođe, ukazuje se i na nužnost sprečavanja diskriminacije LGBT osoba po više osnova.¹³⁹

Iako se u Strategiji formulišu ciljevi i mere koje se tiču diskriminacije u oblasti sporta, u Zakonu o sportu ne pominju se ni seksualna orijentacija ni rodni identitet. Iako su diskriminacija, nasilje i homofobija/transfobija veoma prisutne u sportu, a posebno homofobni i transfobni govor mržnje, za borbu protiv toga nisu preduzete mere, niti je bilo kampanja povezanih sa problemima s kojima se transrodne osobe suočavaju u sportu. Homofobni govor na sportskim događajima je široko rasprostranjen, ali nikad nije sankcionisan. Državne vlasti nisu učinile ništa da uđu u dijalog sa sportskim udruženjima i klubovima navijača, niti je takav dijalog uspostavljen u LGBT organizacijama u vezi sa sportom.

Kada je reč o stanovanju, pošto pravni sistem ne priznaje brak ni bilo koju drugu alternativnu zajednicu otvorenu ka istopolnim parovima, diskriminacija istopolnih parova

¹³⁹ <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/you/ljudska-prava/strategije>

postoji kada se radi o stanovanju. Pravni sistem Srbije ne pruža zaštitu od izbacivanja, uključujući i pravo na preseljenje bez diskriminacije na temelju seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Srpski zakonski okvir ne pruža jednaka prava na zemljište, posjedovanje kuće i nasljeđivanje bez diskriminacije na temelju seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Bez obzira na to što su LGBT osobe naročito izložene beskućništvu, nema programa socijalne podrške koji bi se bavili time.

Praćenje sudskih postupaka i postupaka u odnosu na ostvarivanje prava na okupljanje građana

Inicijativa mladih za ljudska prava (Inicijativa) od 2011. godine sprovodi monitoring nad određenim sudskim postupcima pred sudovima u Srbiji sa ciljem utvrđivanja stepena poštovanja prava na pravično suđenje¹⁴⁰, pristupa pravdi, stepenu diskriminacije LGBT populacije u sudskim postupcima kao i diskriminacije pri ostvarivanju prava na okupljanje građana.

Metodologija monitoringa je zasnovana na praćenju direktnim prisustvom na raspravama i pretresima ali i uvidom u dokumentaciju sudskih spisa dobijenim putem Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja.

Nepравилности koje su uočene tokom monitoringa su generalno problem pravosuđa u Srbiji, ali se problemi posebno odražavaju na slučajeve u kojima su predmet i oštećena strana pripadnici LGBT populacije. U slučajevima gde je oštećena strana LGBT populacija uočena je pravilnost koja se ponavlja iz godine u godinu.

Tokom monitoringa praćeni su slučajevi koji se vode protiv Mladena Obradovića, lidera desničarske organizacije *Obraz*, kao i proces zabrane te organizacije, slučajevi Miše Vacića, lidera organizacije SNP 1389, slučajevi govora mržnje političara Dragana Markovića i Nebojše Bakareca kao i brojni slučajevi govora mržnje upućeni organizatorima, pripadnicima LGBT populacije i aktivistima putem socijalnih mreža. Takvih slučajeva je u proseku 40 pred svaku zakazanu Paradu ponosa.

Glavni problemi koji su uočeni tokom monitoringa su:

¹⁴⁰ Izveštaj Primena standarda pravičnog suđenja u pravosudnom sistemu Srbije 2013/2014

- dug vremenski period istražnog postupka pa samim tim i odloženi početak sudskog procesa,
- neadekvatna kvalifikacija počinjenog dela, najčešće delo sa blažom kaznom pod izgovorom lakše dokazivosti,
- trajanje sudskog postupka,
- nedostatak transparentnosti sudskog postupka,
- vraćanje postupka na ponovno suđenje,
- dug vremenski period do pravosnažnosti presude,
- neadekvatno niske kazne sa uzimanjem u obzir novonastalih olakšavajućih okolnosti tokom trajanja postupka.

Diskriminacija je uočena i tokom administrativnih procedura prijave skupa Parada ponosa, kada je ogroman broj dokumenata tražen od organizatora da dostave nadležnim organima da bi se skup smatrao uredno prijavljenim. U istraživanju koje je sprovedeno korišćenjem uporedne analize prijave skupa Parada ponosa i drugih skupova u pokretu, utvrđeno je da je Parada ponosa jedini skup za koji je potrebno pribaviti toliki broj dokumenata, pa vremenski period pribavljanja tih dokumenata izlazi iz zakonskog roka koliko se mora najkasnije prijaviti skup u pokretu.

Parada ponosa od 2001. do 2014. godine

Kada govorimo o slobodi okupljanja građana u Srbiji, krunski primer nepoštovanja tog Ustavom zagantovanog prava jeste skup Parada ponosa. Nepoštovanje jednog od osnovnih ljudskih prava najbolje se može opisati kroz hronologiju pokušaja održavanja tog skupa, četiri zabrane i jednog održanog iz 2010. godine. Zabrane skupa u nedvosmislenom obliku koje su usledile 2011, 2012. i 2013. godine imaju zajedničko to da nisu imale adekvatno obrazloženje, da su donete u poslednjem trenutku pred održavanje skupa i da roka za žalbu nije bilo. U septembru mesecu 2014. godine je održana prva Parada ponosa u Beogradu koja je prošla bez većih incidenata.

Parada ponosa 2001. godine

Pod sloganom „Ima mesta za sve”, 30. juna 2001. godine trebalo je da se održi prva beogradska Parada ponosa u organizaciji Labrisa i Gejtena,¹⁴¹ skup koji je bio zakazan i uredno prijavljen policiji, uz napomenu da se očekuje nasilje nad učesnicima.

Okupljanje aktivista za ljudska prava i prava seksualnih manjina je počelo, a okupljeni su nosili sa sobom zastave, balone, transparente i ostala obeležja gej pokreta.¹⁴² Organizatori/ke su upozoravali policiju da pretnje i najave izazivanja nereda postoje i da je potrebno preduzeti opsežne korake kako bi se izgreznici u svojim namerama osujetili.

Nešto posle 15 časova gnevna masa je učesnike Prajda dočekala dobacivanjem, psovanjem, grupnim uzvikivanjem: „Ubij, zakolji da peder ne postoji”, koje je kasnije prerاسlo u pogrom nad učesnicima po parkovima i ulicama grada.¹⁴³

Prema zvaničnim podacima, oko 1000 ljudi je učestvovalo u napadu na Povorku ponosa. Napadači su mahom bili iz „Otačastvenog pokreta Obraz”,¹⁴⁴ koji je zapravo tada i doživeo profilaciju u javnosti i čiji su nasilnički postupci - po mnogim izvorima - upravo tada započeli, potom navijači Crvene zvezde, Partizana i Rada,¹⁴⁵ Svetosavska omladina.¹⁴⁶

Pored brutalnog napada na učesnike, napadnuti su novinari i građani¹⁴⁷ koji su se sasvim slučajno zatekli na Trgu Republike, ali i onaj nedovoljan broj policijskih službenika¹⁴⁸ koji je trebalo da obezbeđuje skup. Napadnute su prostorije političke partije SDU,¹⁴⁹ kao i privatna firma „Libertas”¹⁵⁰. U saopštenju organizatora skupa, kao inspiratori nasilja navedeni su članovi pokreta „Obraz” i huliganskih grupa, ali i predstavnici Srpske pravoslavne crkve - na čelu sa Žarkom Gavrilovićem koji je, naime, tada izjavio sledeće: „To

¹⁴¹ Organizacije koje su se u tadašnjoj SR Jugoslaviji zastupale LGBT prava, pri čemu je Labris i tada bio prevashodno zadužen za lezbejska ljudska prava.

¹⁴² Prvi protest za LGBT prava održan u Njujorku 1969. ispred kluba „Stonewall” (Stounvol).

¹⁴³ Snimak razbijanja Gej parade dostupan na: <http://www.youtube.com/watch?v=nUOH7nrVfys>.

¹⁴⁴ Klerofašistička organizacija koja je kao takva okarakterisana i od MUP-a 2005, a od strane Ustavnog suda je zabranjena 2012. Više na: <http://www.obraz.rs/>.

¹⁴⁵ Sportski klubovi, čiji se „navijači” mahom ističu homofobičnim i nacionalističkim istupima.

¹⁴⁶ Tadašnja desničarska grupa čiji su članovi učestvovali u napadu na učesnike/ce skupa.

¹⁴⁷ Šest, prema izvorima MUP-a (Br. 07.2-536/01).

¹⁴⁸ Osam policajaca je povređeno, od čega 2 teške, a 6 lake telesne povrede, izvor MUP (Br. 07.2-536/01).

¹⁴⁹ Socijaldemokratska unija – jedan od članova DOS-a, na čelu sa Žarkom Koraćem.

¹⁵⁰ Vandale je naziv ove firme neodoljivo podsećao na naziv organizacije za lezbejska ljudska prava – Labris.

je protivno božjem planu i celoj našoj istoriji i kulturi - to je nastranost koju treba osuditi i koju treba lečiti. Ja sam ovde da mirno protestujem, ja ne znam da li i životinja može tako nešto da radi? Bog im je dao te organe koje oni žele da zloupotrebe, prema tome ustajmo protiv tog zla satanskog koji žele neki nazovi intelektualci koji su nažalost u vrhovima vlasti. Mi se nismo borili protiv komunista da bi došli satanisti.”

Tadašnji načelnik beogradske policije Boško Buha je na pitanje novinara B92¹⁵¹ zašto je bilo tako malo pripadnika policije iako je nasilje najavljavano, i sve ukazivalo da se radi o skupu visokog rizika, odgovorio da „ne zna koliko je trebalo policajaca da pošalje, jer to nije miting od 20 000 ljudi”, kao i da „Mi još uvek nismo spremni za takvu vrstu nastranosti”.

Prema izvoru MUP-a, Sekretarijat u Beogradu, br. 07.2-536/01, od 11. septembra 2001. godine, zbog narušavanja javnog reda i mira i onemogućavanja održavanja skupa sa lica mesta privedena je 31 osoba, a naknadnim radom Odeljenja za javni red i mir ovog Sekretarijata identifikovano je i privedeno još 17 osoba tako da su gradskom sudiji za prekršaje podneti zahtevi za pokretanje prekršajnog postupka protiv 38 punoletnih i 10 maloletnih osoba, sa sledećim ishodom: 5 osoba je kažnjeno kaznom zatvora od 10 do 20 dana, 4 osobe su kažnjene novčanom kaznom, protiv 17 osoba postupak je nepoznat ishod postupka, a za 22 lica gradski sudija za prekršaje je obustavio postupak. Protiv tri lica podnete su krivične prijave zbog osnovane sumnje da su izvršili krivično delo ometanje ovlašćenog službenog lica u obavljanju poslova bezbednosti ili održavanja javnog reda i mira iz člana 23 Zakona o javnom redu i miru Republike Srbije.¹⁵²

Parada ponosa Beograd 2004. godine

S obzirom na to da kontinuitet održavanja Prajda od 2001. nije održan, organizatori su pokušali da sličan skup organizuju 17. jula 2004. Pripreme su trajale nekoliko meseci. Ipak, posle martovskog nasilja na Kosovu došlo je do eskalacije nasilja i u Srbiji, zapaljane su džamije u Beogradu i Nišu, a Prajd je otkazan iz bezbednosnih razloga.

Povorka ponosa 2009. godine

¹⁵¹ www.b92.net jedna od većih medijskih kuća – prevashodno se bavi informativnim sadržajem.

¹⁵² Zakon o javnom redu i miru, „Službeni glasnik RS”, br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 85/2005, 101/2005.

Povorka ponosa trebalo je da se održi 20. septembra 2009. Na to je naročito upućivalo usvajanje Zakona protiv diskriminacije¹⁵³ (Uprkos protivljenjima „tradicionalnih verskih zajednica”, pre svega pravoslavne i islamske, kao i konzervativnih političkih krugova,¹⁵⁴ Zakon je usvojen).

Kao i prilikom prethodnih pokušaja da se organizuje Parada ponosa, desničarske grupe su nastavile da šire poruke mržnje i da zastrašuju. Putem medija Mladen Obradović¹⁵⁵ je pretio da će Parada ponosa biti sprečena „po svaku cenu”. Takođe, oglasila se i Srpska pravoslavna crkva, u čije ime je Risto (Amfilohije) Radović ovu manifestaciju nazvao „Povorkom srama i Povorkom Sodome i Gomore”; on je naime lezbejsku i gej ljubav nazvao besplodnom i jalovom, govoreći da „drvo koje ploda ne rađa, siječe se i u oganj baca”.

Gradske fasade bile su ispisane pretećim porukama poput: „Beogradom krv će liti, gej parade neće biti”,¹⁵⁶ zatim „Čekamo vas”¹⁵⁷ (sa grupom ljudi i zastavama „Obraza” na plavoj poledini ili tekst sa simbolom zabrane istopolnog odnosa), „Smrt pederima”, „Ubij pедера” i sl. Registrovano je više stotina grafita mržnje. U javnom prevozu su takođe bile vidljive nalepnice desničarskih grupa¹⁵⁸ koje pozivaju na linč nad učesnicima predstojeće Parade. Grafite koji pozivaju na nasilje, kao i poruke nasilja koje su se javljale u medijima, Republički tužilac - Slobodan Radovanović je ocenio kao „polemičke tonove” i decidno rekao: „Ne možemo mi da reagujemo na natpise u medijima, mi možemo da reagujemo ako dođe do nekih posledica iz svega toga. Mislim da što se tiče medija, ne vidim ja tu nešto, imamo oprečne stavove, to su neki polemički tonovi. Daj sad da ne komentarišemo to, ali ajde da stvorimo uslove da se to sve završi u redu i miru”. Gradonačelnik Beograda Dragana Đilas je izjavio da „seksualno opredeljenje” treba da ostane „u četiri zida”.

Država je najavljivala veliko prisustvo policije¹⁵⁹ i garantovala je da će sprečiti nasilje. Organizatori su čak dobili saglasnost gradske uprave da 20. septembra 2011. od 11 do 14 časova važi posebna organizacija saobraćaja na kontinuirano povezanim deonicama ulica na potezu Vasina - Trg Republike - Knez Mihailova. Ministar unutrašnjih poslova - Ivica Dačić je najavio da će policija zaštititi sve učesnice/ke Povorka pri njihovom dolasku i odlasku. Takođe, napomenuo je da je Povorka ponosa trebalo bolje politički da se pripremi. Jedan dan (u subotu 19. septembra) pre zakazane Povorka ponosa organizatori su saopštili da

¹⁵³ Zakon o zabrani diskriminacije, „Službeni glasnik RS”, br. 22/2009.

¹⁵⁴ DSS – stanka Vojislava Koštunice, JS – stranka Dragana Markovića Palme, vanpalamentarne desničarske grupe i dr.

¹⁵⁵ Lider organizacije „Otačastveni pokret Obraz”.

¹⁵⁶ Primer dostupan na Wikimedia: <http://bit.ly/1ijocWX>.

¹⁵⁷ <http://bit.ly/117dNRU>, <http://bit.ly/1fJYeHL>.

¹⁵⁸ Obraz, Naši 1389, brojne „navijačke” grupe.

¹⁵⁹ Oko 5000.

se povorka neće održati. Naime, Predsednik Vlade Mirko Cvetković je sazvaio sastanak sa Organizacionim odborom „Povorke ponosa” i uručio rešenje o izmeštanju lokacije održavanja povorke, koje je potpisao Direktor policije Srbije Milorad Veljović. U obrazloženju rešenja, navodi se da državni organi Republike Srbije nisu u mogućnosti da 20. septembra 2009. godine garantuju ostvarivanje ustavnih prava na mirno okupljanje ispred Filozofskog fakulteta. Umesto toga, predložena je druga lokacija - Park prijateljstva kod Ušća ili ispred platoa Palate Srbije.

Članovi Organizacionog odbora nisu pristali na izmenu lokacije, navodeći da bi „svako izmeštanje parade obesmisliilo njenu suštinu”. Organizatori su naveli da su sve pripremili za taj dan, na zakazanom mestu, od tehničkih uslova pa do nekih sitnih detalja. Takođe je isticano da se napomenutim rešenjem ruši simbolika Prajda, koji se svuda u svetu obeležava šetnjom centralnim ulicama, čime se na simboličan način pokazuje ravnopravnost među građanima.

Članovi organizacionog odbora su 19. oktobra 2009. Ustavnom sudu Srbije (USS) podneli ustavnu žalbu.

Organizatori Parade ponosa, u svojstvu podnosilaca ustavne žalbe, njome su osporili rešenje Direkcije policije MUP-a RS 03 br. 8988/09-20 od 19. septembra 2009. kojim je naloženo da se skup iz centra Beograda premesti na Ušće, što je u krajnjoj konsekvenci imalo *de facto* zabranu prijavljenog skupa. Oni su takođe referisali na propuštanje MUP-a da učini sve u svojoj moći kako bi se sprečilo nasilje i diskriminacija nad učesnicima i, konačno, na propuštanje državnih organa da obezbede sudsku zaštitu i efikasno pravno sredstvo.

Na kraju žalbe podnosioci su istakli zahteve koji su se pre svega odnosili na poništavanje problematičnog rešenja MUP-a, kao i utvrđenje povreda ustavnih prava i preduzimanje mera za bezbedno održavanje sličnih skupova u budućnosti.

USS je 22. decembra 2011. godine doneo odluku o neustavnosti zabrane skupa iz 2009. i kao vid pravičnog zadovoljenja odredio objavljivanje iste odluke u Službenom glasniku.

Parada ponosa 2010.

Parada ponosa je po prvi put održana 10. oktobra 2010. godine sa početkom u 10 časova u Beogradu, u parku Manjež.

Učesnicima „Parade ponosa” su u danima pred najavljenju Paradu ponosa, upućivane preteće poruke putem štampe, elektronskih medija i grafita ispisanih po gradskim fasadama. Preteće poruke su najavljivale nemire i pozivale na nasilje u toku „Parade”. Vođa desničarskog pokreta „Obraz” Mladen Obradović uhapšen je 10. oktobra u jutarnjim časovima na Zelenom vencu, pre početka okupljanja učesnica i učesnika „Parade ponosa”.

Na dan „Parade ponosa”, 10. oktobra 2010. godine, policijske snage su obezbeđivale tok i program skupa koji je uredno prijavljen policiji. Oko 5 600 policajaca, pod opremom za razbijanje demonstracija, u ulicama oko parka Manjež obezbeđivali su oko 1 000 učesnika Prajda, što je onemogućilo protivnicima skupa da priđu mestu njegovog održavanja. Jake policijske snage nisu sprečile demonstrante da na širem području centra grada izazovu nered. Neredi su se brzo proširili na ceo centar Beograda, od Slavije do Kalemegdana. Tokom nemira huligani su napali zgradu Demokratske stranke i Socijalističke partije Srbije, zgradu RTS-a, pokretni mamograf, kao i brojne prodavnice u centru Beograda iz kojih je pokradena roba.¹⁶⁰ Atmosfera unutar same povorke nije ukazivala na to šta se izvan nje događalo.¹⁶¹

U neredima koje je, prema procenama medija, izazvalo oko šest hiljada demonstranata, povređeno je više od 140 ljudi (124 policajaca i 17 demonstranata). Privedeno je 207 osoba, a 100 je zadržano u pritvoru zbog nasilničkog ponašanja i krađa. Pričinjena je ozbiljna materijalna šteta. Od ukupnog broja privedenih, 60% su bile osobe iz unutrašnjosti Srbije. Među uhapšenima su bile 54 maloletne osobe. Optužnica je podignuta protiv 111 osoba, a u daljim postupcima osuđeno je njih 36. U slučaju 11 osoba postupak je obustavljen.¹⁶²

¹⁶⁰ Jedna prodavačica je bila u tolikom šoku od napada vandala da nije bila u stanju da da intervju novinarima.

¹⁶¹ Snimak Belgrade Pride Parade 2010 dostupan na: <http://www.youtube.com/watch?v=gdDAVKw4OhQ>.

¹⁶² Na sednici Skupštine opštine Stari grad 29. oktobra 2010. godine, odbornik SRS-a Jovan Nikolić delio je fotografije učesnika Parade, uz izjavu da će ih dostaviti i organizaciji „Naši 1389”, čiji će članovi „znati šta sa njima treba da se radi”. Odbornik DSS-a u Skupštini grada Beograda Nebojša Bakarec je, govoreći na sednici, podržao nasilje nad pripadnicima LGBT populacije, a homoseksualnost okarakterisao kao „bolest, nastranost, devijantno ponašanje i izopačenost, te društveni problem zbog koga su se sukobili predstavnici zdrave, heteroseksualne Srbije”.

Parada ponosa 2011.

Beogradski Prajd 2011. trebalo je da se održi 2. oktobra. Uoči zakazane „Parade ponosa” 2011. godine na Fejsbuk stranici „500 000 Srba protiv Gej Parade”, osvanule su pretnje učesnicima/cama tog događaja. Pored izraza „Pederi”, na stranici su se mogli naći i komentari „Ubij, ubij, ubij pедера! I lezbejku!”, „Pedere u blendere”, „Metak u slepoočnicu”, i razne druge preteće poruke.

U Beogradu su se uoči najavljene „Parade ponosa” pojavile nalepnice na kojima je pisalo „Dolazimo” i „Stižemo” sa datumom kad je zakazana „Parada”. U vozilima gradskog prevoza mogle su se videti nalepnice „Pedere u blendere”, a mnogi grafiti iz prethodnih godina još uvek nisu bili uklonjeni.

Ultradesničarska organizacija „Otačastveni pokret Obraz” zakazala je skup pod nazivom „Molitveni hod” za isti dan za koji je najavljena „Parada ponosa”, a pokret „Dveri” je za 1. oktobar najavio održavanje „Porodične šetnje”.

Nacionalni savet za bezbednost je 30. septembra zabranio sve skupove koji su zakazani za taj vikend, „zbog postojanja bezbednosnih rizika”, a zabranu je podržao i Predsednik Srbije Boris Tadić, govoreći da je zabrana najbolje rešenje kako za pripadnike LGBT zajednice, tako i za građane Beograda.

Ustavni sud Srbije je 18. aprila 2013. godine doneo Odluku kojom je usvojio žalbu Udruženja „Parada ponosa Beograd” i utvrdio da su zabranom Parade ponosa 2011. godine od strane Ministarstva unutrašnjih poslova prekršena sledeća prava zagarantovana Ustavom: pravo na sudsku zaštitu, pravo na pravno sredstvo i slobodu okupljanja.¹⁶³

Iako je odlučio da je zabrana Parade ponosa bila protivustavna iz pomenutih razloga, Sud je stao na stanovište da zabranom Parade nije povređeno načelo zabrane diskriminacije, pošto su svi skupovi zakazani za taj dan od strane „lica i organizacija koja zastupaju suprotne stavove i ideje” takođe zabranjeni.

¹⁶³ Odluka se u integralnoj formi može naći na: <http://bit.ly/OAMfGN>.

Parada ponosa 2012.

Parada ponosa 2012 godine bila je zakazana za 6. oktobar. Zbog slabosti državnih organa da zaštite najavljeni skup, Parada ponosa je zabranjena.

Za pretnje upućene preko interneta organizatorima Parade ponosa i potencijalnim učesnicima podnete su krivične prijave protiv 22 osobe, među kojima su i dve maloletne osobe. U toku 2013. godine bilo je saslušanja okrivljenih pred istražnim sudijom.

Članovima organizacionog odbora je u Policijskoj stanici Savski venac 3. oktobra uručeno rešenje br. 212-3332/12 o zabrani skupa. Osporeno rešenje je potpisao načelnik PS Savski venac, ali je samu odluku u stvari doneo premijer, odnosno ministar policije, na osnovu procene svih bezbednosnih službi, policije i na osnovu preporuke Biroa za koordinaciju rada službi bezbednosti. Podnosioci prijave skupa nisu obavešteni detaljnije o kakvim se bezbednosnim pretnjama radi, niti su nadležni pravosudni organi, koliko je to organizatorima Parade ponosa poznato, preduzeli bilo kakve radnje protiv inspiratora ili organizatora nemira i napada na učesnike Parade.

Organizatori Parade ponosa podneli su ustavnu žalbu¹⁶⁴ 2. novembra 2012. godine kojom su osporili rešenje Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, Direkcije policije, Policijske uprave za grad Beograd, Policijske stanice Savski venac br. 212-3332/12 od 3. oktobra 2012. godine, kojim je Parada ponosa zabranjena na osnovu člana 11 Zakona o okupljanju građana. Kako su podnosioci ustavne žalbe detaljno obrazložili u delu VI ove žalbe, način na koji je rešenje o zabrani doneto potpuno im je onemogućio pristup svim efikasnim pravnim lekovima kojima bi zabranu osporili.

Podnosioci ustavne žalbe su se, takođe, osvrnuli i na propust državnih organa, pre svega MUP-a, da učine sve što je u njihovoj moći da osiguraju bezbednost učesnika Parade ponosa od strane trećih lica, odnosno da spreče diskriminaciju protiv njih, kao i propust državnih organa da im obezbede sudsku zaštitu i efikasno pravno sredstvo protiv navedenih kršenja ljudskih prava.

Ustavni sud je međutim, u 2013. godini doneo odluku kojom je odbacio žalbu našavši da fizička lica, koja su je podnela, a koja su predstavnici Udruženja „Parada ponosa Beograd”

¹⁶⁴ Ustavna žalba 8463/2012.

i koja bi bila učesnici skupa da je on održan, nisu bila aktivno legitimisana u postupku, već je to bilo samo Udruženje „Parada ponosa Beograd” kao pravno lice koje je prijavilo održavanje skupa. U praksi Evropskog suda za ljudska prava po članu 11 Evropske konvencije aktivnu legitimaciju, odnosno status žrtve kršenja slobode okupljanja, imaju i fizička lica koja su učestvovala na skupu, ili bi na njemu učestvovala da je on održan. Prava svih podnosilaca ustavne žalbe bila su neposredno ugrožena i stoga u ovom postupku nije bilo osnova za odbacivanje ustavne žalbe zbog neispunjenja procesnih pretpostavki.¹⁶⁵

Parada ponosa 2013.

Prajd marš 2013. godine je trebalo da se održi 28. septembra 2013. sa početkom u 9 časova, u centru Beograda šetnjom na relaciji: Manjež¹⁶⁶ – Nemanjina – Kneza Miloša – Masarikova – Manjež, dok bi samo okupljanje počelo u istom parku.

Oštra protivljenja održavanju Parade ponosa dolazila su od strane predstavnika Srpske pravoslavne crkve, Islamske zajednice, konzervativnih partija (pre svega DSS), a najviše osporavanja dolazilo je od strane konzervativnih i militantnih grupa: „Dveri”, SNP „1389”, huliganskih grupa. „Dveri” su najavljivale, i na kraju i organizovale, skup kojima su pozivale na zabranu Prajda dan uoči prajda (za vreme sednice na kojoj je donošena odluka o /ne/održavanju prajda).

Organizacije „Obraz”, „Naši”, „Zavetnici” i pristalice stranke „Dveri” najavljivale su skupove u isto vreme kad je planirano održavanje Prajda.¹⁶⁷ Na ulicama grafiti mržnje¹⁶⁸ nisu bili retkost ni ove godine, kao ni nalepnice pretećeg sadržaja¹⁶⁹ po vozilima GSP-a.

Šef Biroa za koordinaciju bezbednosnih službi (Biro) Aleksandar Vučić zakazao je sednicu u petak 27. septembra u 16 časova koja je trajala nekoliko sati. Tada je doneta odluka da se zabrani održavanje svih skupova za subotu koja je opravdana negativnom bezbednosnom procenom. Tokom sednice informacije su govorile u prilog tome da je

¹⁶⁵ Ljudska prava u Srbiji 2013 (Beogradski centar za ljudska prava, 2014), 202.

¹⁶⁶ Simbol okupljanja gej populacije u vreme kada još uvek nisu bili otvoreni gay i *gej frendli* klubovi.

¹⁶⁷ Pristalice „Obraza” su planirale okupljanje u 9 sati ispred Saborne crke, odakle bi se prošetali najužim centrom grada do Vaznesenjske crkve u Ulici admirala Geprata. „Dveri” su planirale okupljanje za 12 sati ispred zgrade Vlade Srbije u Nemanjinoj, a „Zavetnici” ispred Ustavnog suda u Bulevaru kralja Aleksandra, dok je pokret „Naši” takođe najavljivao skup duž Ulice kralja Milana.

¹⁶⁸ Tipični: „Beogradom krv će liti, gej parade neće biti”, „Smrt pederima” i sl.

¹⁶⁹ Tipične: „Pedere u blendere”.

polovina članova Biroa bilo za, a druga polovina protiv,¹⁷⁰ dok su kasnije zvanične informacije prenele da je odluka doneta jednoglasno.

I pored odluka Ustavnog suda Srbije i jasne prakse Evropskog suda za ljudska prava, Ministarstvo unutrašnjih poslova – Direkcija policije – Policijska uprava za grad Beograd – Policijska stanica Savski venac pod brojem 212-807/12 donelo je rešenje o zabrani Parade ponosa.¹⁷¹ Rešenje je potpisao načelnik PS Savski venac, ali je odluku zapravo donelo državno rukovodstvo na osnovu procene Biroa.

Organizatori su i nakon ove, četvrte po redu zabrane, podneli ustavnu žalbu Ustavnom sudu Srbije.

Parada ponosa 2014

Parada ponosa zakazana za 28. septembar 2014. godine je uspešno održana centralnim ulicama Beograda. Tokom parade nisu zabeleženi veći incidenti u gradu a skup je obezbeđivao veliki broj policajaca. Sudije za prekršaje su kaznile 15 osoba sa po 25.000 dinara zbog posedovanja pirotehničkih sredstava i zbog toga što nisu imali lična dokumenta kod sebe.

Sloboda okupljanja građana

Inicijativa mladih za ljudska prava sprovela je istraživanje o primeni Zakona o okupljanju građana, Zakona o javnom redu i miru i drugih akata Grada Beograda vezanih za komunalne poslove u slučaju skupa Parada ponosa 2012. godine, i u slučajevima četiri druga skupa koji su održani u drugoj polovini 2012. i prvoj polovini 2013. godine. Skupovi čiji je postupak prijavljivanja istraživani i upoređivani sa Paradom ponosa 2012. godine su skupovi koji su takođe bili u pokretu (sa elementima skupa u stajanju na početku ili kraju skupa), sa trasama koje su po dužini slične ili veće od trase koja je prijavljena za Paradu ponosa 2012. godine, i sa sličnim ili većim brojem očekivanih učesnika kao i u slučaju Parade ponosa. Koristeći se

¹⁷⁰ Odnos 6:6.

¹⁷¹ Rešenje o zabrani održavanja javnog skupa u pokretu: <http://parada.rs/wp-content/uploads/zabrana2.jpg>.

Zakonom o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja,¹⁷² Inicijativa je sakupila dokumenta/informacije za prijavljivanje sledećih skupova:

- Parada ponosa 2012. godine (skup je planiran za 6. oktobar 2012. godine,¹⁷³ ali je zabranjen 3. oktobra 2012. godine¹⁷⁴);
- Nikad granica (skup je održan 10. decembra 2012. godine¹⁷⁵);
- Tražimo pravdu i za srpske žrtve (skup je održan 25. novembra 2012. godine¹⁷⁶);
- Stop navijačkim žrtvama, u parku Manjež (skup je održan 24. februara 2013. godine¹⁷⁷);
- Skup Srpske radikalne stranke (skup je održan 24. februara 2013. godine¹⁷⁸).
- Skup u pokretu „Beogradska parada ponosa 2012“, planiran datum održavanja: 6. oktobar 2012. godine, organizator Udruženje Parada ponosa Beograd, planirana trasa kretanja Park Manjež, Nemanjina ulica, Kneza Miloša, Masarikova, Resavska, Park Manjež¹⁷⁹

Cilj istraživanja je bio dokazivanje neravnopravnog položaja skupa Parada ponosa u odnosu na druge skupove kada je reč o administrativnim procedurama. Rezultat istraživanja je dokazao da razlika u tretmanu iziskuje da organizatori Parade ponosa moraju da izdvoje znatno veća sredstva kako bi svu potrebnu dokumentaciju prikupili ali i znatno više vremena, pa je dokazano da se ovaj skup ne može prijaviti u rokovima predviđenim za prijavljivanje skupova u pokretu.

¹⁷² Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Sl. glasnik RS broj 120/2004, 54/2007, 104/2009, 36/2010.

¹⁷³ Dopis Ministarstva unutrašnjih poslova, Policijska uprava za grad Beograd, 01/1 broj 214.4-270/12, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁷⁴ Rešenje o zabrani javnog skupa i javnog skupa u pokretu udruženja “Parada ponosa Beograd”, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Policijska uprava za grad Beograd, 01/2 broj: 212-332/12. U obrazloženju rešenja se navodi da se skup zabranjuje jer na skupu može doći do ometanja javnog saobraćaja, ugoržavanja zdravlja, javnog morala ili bezbednosti ljudi i imovine. Do povećanog bezbedonosnog rizika u vezi sa održavanjem Parade ponosa 2012. godine dovelo je i prijavljivanje skupova od strane “SNP Naši” i “Dveri pokret za život Srbije” usmerenih protiv Parade ponosa, a na lokacijama u blizini mesta održavanja Parade ponosa. Organizatori navedenih javnih skupova su 28. septembra odnosno 1. oktobra 2012. godine, od dokumentacije jedino podneli prijave policiji za održavanje skupa, za razliku od organizatora Parade ponosa koji su postupak prijave skupa otpočeli 3. maja 2012. godine.

¹⁷⁵ Dopis Ministarstva unutrašnjih poslova, Policijska uprava za grad Beograd, 01/1 broj 214.4-355/12, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁷⁶ Dopis Ministarstva unutrašnjih poslova, Policijska uprava za grad Beograd, 01/1 broj 214.4-80/13, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁷⁷ Dopis Ministarstva unutrašnjih poslova, Policijska uprava za grad Beograd, 01/1 broj 214.4-81/13, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁷⁸ Dopis Ministarstva unutrašnjih poslova, Policijska uprava za grad Beograd, 01/1 broj 214.4-82/13, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁷⁹ Informacije u vezi sa prijavljivanjem skupa su prikupljene i u slučajevim skupova u stajanju „Protest protiv bele kruge“ u organizaciji „SNP 1389“, „Protiv gej parade“ u organizaciji „Dveri pokret za život Srbije“ koji su bili zakazani za 6. oktobar 2012. godine. Osim prijave koje su podnete policije 28. septembra, odnosno 1. oktobra 2012. godine u vezi sa održavanjem ovih skupova, nije dostavljen nijedan dokument-informacija u vezi sa obraćanjem organizatora ovih skupova drugim nadležnim organima (Gradska opština Savski venac, gradska komunalna preduzeća).

U skladu sa Zakonom o okupljanju građana,¹⁸⁰ organizator Parade ponosa je skup prijavio 3. maja 2012. godine policijskoj stanici Savski venac, Policijska uprava za Grad Beograd. Postupajući dalje prema obavezama koje proizlaze iz Zakona, kao i poštujući uputstva dobijena od policijskih službenika u policijskoj stanici Savski venac, organizatori su otpočeli proceduru prikupljanja dokumenata, dozvola i saglasnosti neophodnih da bi se skup smatrao adekvatno prijavljenim. Administrativni postupak prikupljanja svih neophodnih dokumenata trajao je 5 meseci i 17 dana (počev od 3. maja kada je predata prijava policiji, zaključno sa 20. septembrom kada su neophodne dozvole i saglasnosti bile prikupljene) zbog propuštanja određenih gradskih službi da u zakonskom roku odluče po prijavi organizatora.¹⁸¹ U cilju adekvatne prijave skupa (uz prijavu policiji) organizatori Parade ponosa su bili dužni da zatraže 11 dodatnih dozvola, od 10 različitih gradskih institucija i komunalnih preduzeća:

1. Odobrenje za organizovanje skupa na teritoriji gradske opštine Savski venac – Prijava skupa je izvršena 10. maja 2012. godine,¹⁸² a rešenje kojim se skup odobrava, opština je donela 18. septembra 2012. godine;¹⁸³
2. Odobrenje za održavanje skupa u pokretu od strane Gradskog sekretarijata za saobraćaj - Prijava je podneta 10. maja 2012. godine¹⁸⁴, a saglasnost je data 13. septembra 2012. godine;¹⁸⁵
3. Dozvola za održavanje skupa na zelenoj gradskoj površini (park Manjež) od JKP Zelenilo Beograd - Zahtev je podnet 25. juna 2012. godine,¹⁸⁶ a dozvola je dobijena 14. septembra 2012. godine;¹⁸⁷
4. Izmene javnog saobraćaja i izmeštanje okretnice Slavija - Direkcija za javni prevoz;¹⁸⁸
5. Uklanjanje kontejnera za smeće - JKP Gradska čistoća;¹⁸⁹
6. Uklanjanje žardinjera - JKP Zelenilo;¹⁹⁰
7. Uklanjanje mirujućeg saobraćaja - JKP Parking servis.¹⁹¹
8. Ustupanje zapreka za mase - JKP Beograd Put;¹⁹²

¹⁸⁰ Zakon o okupljanju građana, Sl. glasnik RS broj 101/2005, član 4.

¹⁸¹ Odobrenje JKP Zelenilo Beograd izdato je nakon 2,5 meseca od podnošenja prijave, Gradski sekretarijat za saobraćaj je odobrenje izdao 4 meseca od podnošenja prijave.

¹⁸² Prijava opštini Savski venac, 352-234/12 od 14.09.2012.godine kopija zahteva dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁸³ Gradska opština Savski venac, Rešenje broj 352-350/2012 od 18.09.2012. godine, kopija rešenja dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁸⁴ Prijava Gradskoj upravi grada Beograda, Sekretarijat za saobraćaj 3449-225/12, od 10.05.2012.godine kopija zahteva dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁸⁵ Grad Beograd, Gradska uprava grada Beograda, Sekretarijat za saobraćaj, Saglasnost IV-05, br. 344.9-225/12, od 13.09.2012. godine, kopija saglasnosti dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁸⁶ Prijava JKP Zelenilo Beograd, 4599/3 od 18.09.2012.godine kopija zahteva dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁸⁷ JKP Zelenilo Beograd, Saglasnost II/1 broj 4599/2 od 14.09.2012. godine, kopija saglasnosti dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁸⁸ Direkcija za javni prevoz, Molba za saglasnost Izmene javnog saobraćaja i izmeštanje okretnice Slavija 3463-188 od 17.09.2012.godine kopija molbe dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁸⁹ JKP Gradska čistoća, molba za izmeštanje kontejnera 16904 od 17.09.2012.godine kopija molbe dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁹⁰ JKP Zelenilo, molba za uklanjanje žardinjera 4993/3 od 18.09.2012.godine kopija molbe dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁹¹ JKP Parking servis, molba za uklanjanje mirujućeg saobraćaja 6558 od 18.09.2012.godine kopija molbe dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

9. Ustupanje na korišćenje cisterne za vodu - JKP Beogradski vodovod i kanalizacija;¹⁹³
10. Ustupanje vozila hitne pomoći - Gradski zavod za hitnu medicinsku pomoć.¹⁹⁴

Na osnovu Zakona o okupljanju građana¹⁹⁵ za potpunu prijavu skupa organizator je bio obavezan da pre održavanja događaja dostavi dokaz o uplati troškova nastalih zbog privremene izmene režima saobraćaja i drugog vanrednog obavljanja komunalnih delatnosti. Opština Savski venac u čijoj je nadležnosti da odredi visinu kaucije i organ kome se novac uplaćuje, nije bila u mogućnosti da iznos troškova proceni pre održavanja događaja, već isključivo nakon što je događaj održan, što onemogućava organizatoru Parade ponosa prikupljanje sve tražene dokumentacije. U cilju prevazilaženja ove administrativne prepreke, organizatori su se obratili kabinetu gradonačelnika u cilju dobijanja nefinansijskog doprinosa Grada Beograda Paradi ponosa 2012, koje se ogleda u oslobađanju od plaćanja kaucije. U okviru podnetih zahteva organizator Parade ponosa bio je u obavezi da nadležnim institucijama (Gradska opština Savski venac, JKP Zelenilo Beograd, policijska stanica Savski venac) dostavi i elaborat bine¹⁹⁶ čije je postavljanje predviđeno u parku Manjež, kao i precizne informacije i rešenje o registraciji pravnog lica koje će na skupu obavljati redarske poslove.

U intervjuu koji je istraživač Inicijative mladih za ljudska prava obavio sa organizatorom Parade ponosa 2012. i 2011. godine, navodi se da je i prilikom organizovanja skupa Parada ponosa 2011. godine, organizator bio izložen komplikovanoj i dugotrajnoj administrativnoj proceduri prilikom zakazivanja skupa koji je takođe bio zabranjen.

Skup u pokretu "Nikad granica" (protestna šetnja u vezi sa uvođenjem integrisanog graničnog prelaza između Kosova i Srbije), organizator Udruženje žena sa Kosova i Metohije - ŽEKIM, održan 10. decembra 2012. godine, očekivano 3000 učesnika, trasa kretanja Saborna crkva, Kralja Petra, Knez Mihailova ulica, Terazije, Kralja Milana, Kneza Miloša, Nemanjina, Slavija, ulica Svetog Save do hrama Svetog Save.

¹⁹² Uprava grada Beograda, molba za ustupanje zapreka za mase 431 od 19.09.2012.godine kopija molbe dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁹³ JKP Beogradski vodovod i kanalizacija, molba za ustupanje na korišćenje cisterne 38342 od 17.09.2012.godine kopija molbe dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁹⁴ Gradski zavod za hitnu medicinsku pomoć, molba za ustupanje na korišćenje jednog vozila hitne pomoći od 26.09.2012.godine kopija molbe dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁹⁵ Vidi gore pod 9, član 4 Zakona "Sazivač koji prijavi javni skup iz člana 2. stav 3. ovog zakona podnosi uz prijavu dokaz o tome da je uplatio sredstva na ime obezbeđenja troškova iz stava 2. ovog člana (u daljem tekstu: kaucija). Aktom opštine, odnosno grada utvrđuje se visina kaucije i organ kome se uplaćuje.

¹⁹⁶ Prilikom prijavljivanja skupa u stajanju „Buna protiv granice“ koji je održan 15. februara 2013. godine, organizator skupa „Srpska narodna odbrana u otadžbini“ nije dostavio elaborat bine koja je bila postavljena ispred hrama Svetog Save gde je skup održan.

Organizator je skup u pokretu 4. decembra 2012. godine prijavio policijskim stanicama Stari Grad, Savski venac i Vračar, nadležnim u okviru PU za Grad Beograd.¹⁹⁷ Gradski sekretarijat za saobraćaj je u odgovoru Inicijativi naveo da za ovaj skup u pokretu nije izdata saglasnost.¹⁹⁸ U odgovorima koji su Inicijativi dostavljeni iz gradskih opština Stari grad¹⁹⁹ i Vračar²⁰⁰ navodi se da organizator nije prijavio skup u pokretu ovim opštinama, ali se takođe dodaje da opštine i nemaju nadležnost izdavanja saglasnosti - odobrenja na održavanje skupova. Prema informacijama dobijenim od JKP Zelenilo,²⁰¹ JKP Beograd put,²⁰² JKP Gradska čistoća,²⁰³ JKP Parking servis,²⁰⁴ JKP Beogradski vodovod i kanalizacija,²⁰⁵ nijednom od ovih komunalnih preduzeća organizator se nije obratio u vezi sa skupom „Nikad granica“. U dokumentaciji koje je dostavila Policijska uprava za Grad Beograd, osim prijave skupa policijskim stanicama, ne postoji dokaz o uplati kaucije²⁰⁶ od strane organizatora, niti dokaz kojim se organizator te kaucije oslobađa.

Skup u pokretu „Tražimo pravdu i za srpske žrtve“ (protesna šetnja povodom presuda Haškog tribunala u slučaju hrvatskih generala Ante Gotovine i Mladena Markača), organizator skupa „Koalicija udruženje izbjeglica u Republici Srbiji“, održan 25. novembra 2012. godine, očekivano 5000 učesnika, trasa kretanja Saborna crkva, Kralja Petra, Knez Mihailova ulica, Terazije, Trg Nikole Pašića, Narodna Skupština Republike Srbije.

Organizator je prijavio skup 21. novembra 2012. godine, policijskoj stanici Stari grad²⁰⁷ koja je nadležna u okviru PU za Grad Beograd. Dan pre planiranog datuma održavanja skupa organizator je podneo dopunu prijave skupa kojim je delimično izmenjena trasa kretanja skupa i u kojoj se predlaže službenicima policijske stanice Stari grad koje ulice da zatvore zbog neometanog kretanja skupa. Prema Zakonu o okupljanju građana, svaka izmena prijave koja se podnosi tretiraće se kao nova prjava, što dovodi do zaključka da navedeni skup nije prijavljen na vreme. U prijavi koja je podneta 21. novembra, kao i u

¹⁹⁷ Policijska uprava za grad Beograd, Prijava za održavanje javnog skupa 212-1126/12, 212-298, 212-1066 od 04.12.2012. godine, kopija prijave dostupna u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁹⁸ Dopis Gradskog sekretarijata za saobraćaj, IV-05 broj 344.16-125/13, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

¹⁹⁹ Dopis gradske opštine Stari grad, I-01 broj 037-4/2013, od 22.02.2013, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²⁰⁰ Dopis gradske opštine Vračar, broj 920/1-11/2013, od 27.02.2013, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²⁰¹ Dopis JKP Zelenilo Beograd, II/1: 1330/2, od 28.02.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²⁰² Dopis JKP Beograd put broj IV/9 7612/2013, od 12.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²⁰³ Dopis JKP Gradska čistoća, broj 2792 od 08.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²⁰⁴ Dopis JKP Parking servis, broj 1498/3, od 27.02.2013, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²⁰⁵ Dopis JKP Beogradski vodovod i kanalizacija, broj 6236/1, od 13.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²⁰⁶ Vidi gore pod 26.

²⁰⁷ Vidi gore pod 6.

dopuni prijave od 24. novembra,²⁰⁸ ne navode se nikakve precizne informacije o redarskoj službi koja će skup obezbeđivati.²⁰⁹ U odgovoru koji je Inicijativa dobila od gradske opštine Stari grad navodi se da prijava skupa nije evidentirana u ovoj opštini.²¹⁰ Takođe, u informacijama dobijenim od JKP Zelenilo,²¹¹ JKP Gradska čistoća,²¹² JKP Beograd put,²¹³ JKP Parking servis,²¹⁴ JKP Beogradski vodovod i kanalizacija,²¹⁵ navodi se da se organizator skupa nije obratio ovim komunalnim službama sa bilo kakvom prijavom/informacijom u vezi sa skupom. Kao i u slučaju skupa u pokretu „Nikad granica“, u dokumentaciji koju je Policijska uprava dostavila, osim prijave skupa nadležnoj policijskoj stanici, ne postoji dokaz o uplati kaucije od strane organizatora, niti dokument o oslobađanju organizatora od njenog plaćanja.

Skup u pokretu povodom desetogodišnjice od dobrovoljnog odlaska predsednika stranke dr. Vojislava Šešelja u Haški Tribunal, organizator Srpska radikalna stranka, održan 24. februara 2013. godine, očekivano 3000 učesnika, trasa kretanja Trg Nikole Pašića, Bulevar Kralja Aleksandra, Beogradska ulica, Slavija, ulica Srpskih vladara i Terazije.

Organizator je skup prijavio 18. februara 2012. godine Policijskoj stanici Stari grad,²¹⁶ nadležnoj u okviru PU Beograd. U evidenciji Gradske opštine Stari grad²¹⁷ nije zaveden nikakva prijava u vezi sa ovim skupom. U informacijama dobijenim od JKP Zelenilo,²¹⁸ JKP Gradska čistoća,²¹⁹ JKP Beograd put,²²⁰ JKP Parking servis,²²¹ JKP Beogradski vodovod i kanalizacija,²²² navodi se da se organizator skupa nije obratio ovim komunalnim službama sa bilo kakvom prijavom/informacijom u vezi sa skupom. U dokumentaciji koju je dostavila Policijska uprava za Grad Beograd, osim prijave skupa policijskoj stanici, ne postoji dokaz o

²⁰⁸ Vidi gore pod 6.

²⁰⁹ U slučaju skupa Parada ponosa 2012, organizator je bio obavezan da dostavi rešenje o registraciji pravnog lica koje će obavljati poslove redarske službe.

²¹⁰ Dopis gradske opštine Stari grad, VII-01 broj 037-6/13, od 07.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²¹¹ Dopis JKP Zelenilo Beograd, II/1 broj 1630/4, od 08.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²¹² Vidi gore pod 32.

²¹³ Vidi gore pod 31.

²¹⁴ Dopis JKP Parking servis, broj 1654/1 od 15.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²¹⁵ Dopis JKP Beogradski vodovod i kanalizacija, broj 7733/4, od 13.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²¹⁶ Vidi gore pod 8.

²¹⁷ Dopis gradske opštine Stari grad, VII-01 broj 037-7/13, od 07.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²¹⁸ Dopis JKP Zelenilo Beograd II/1 broj 1630/2, od 08.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²¹⁹ Vidi gore pod 32.

²²⁰ Vidi gore pod 31.

²²¹ Dopis JKP Parking servis, broj 1652/1, od 15.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²²² Dopis JKP Beogradski vodovod i kanalizacija broj 7733/6, od 13.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

uplati kaucije²²³ od strane organizatora, niti dokument kojim se organizator te kaucije oslobađa.

Skup u pokretu „Stop navijačkim žrtvama“, organizator udružene navijačke grupe, održan 24. februara 2013. godine, očekivano do 1000 učesnika, trasa kretanja skupa Park Manjež, Nemanjina ulica, Bulevar oslobođenja, hram Svetog Save.

Organizator je skup prijavio 19. februara 2013. godine policijskoj stanici Savski venac,²²⁴ dok je prijava policijskoj stanici Vračar izostala. Gradska opština Savski venac²²⁵ je u dopisu poslatom Inicijativi navela da nije dobila prijavu za održavanje ovog skupa, uz napomenu da opština nije nadležna da izdaje odobrenja za organizovanje bilo kakvog skupa. U informacijama dobijenim od JKP Zelenilo,²²⁶ JKP Gradska čistoća,²²⁷ JKP Beograd put,²²⁸ JKP Parking servis,²²⁹ JKP Beogradski vodovod i kanalizacija,²³⁰ navodi se da se organizator skupa nije obratio ovim komunalnim službama sa bilo kakvom prijavom-informacijom u vezi sa skupom. U dokumentaciji koje je dostavila Policijska uprava za Grad Beograd, osim prijave skupa policijskoj stanici, ne postoji dokaz o uplati kaucije²³¹ od strane organizatora niti dokument kojim se organizator te kaucije oslobađa.

Na osnovu sprovedenog istraživanja i prikupljenih podataka uočava se da su organizatori Parade ponosa izloženi znatno dužoj proceduri prikupljanja dozvola i saglasnosti u cilju adekvatne prijave skupa. Organizatori ostalih skupova u pokretu su prijavu policiji podnosili pet do osam dana pre datuma održavanja skupa, dok je prijava Parade ponosa učinjena pet meseci pre datuma predviđenog za njeno održavanje. U evidenciji gradskih službi ne postoje podaci o bilo kakvim prijavama ovih skupova, a samim tim i saglasnostima za njihovo održavanje, nasuprot 10 zahteva i odobrenja koje su organizatori Parade ponosa bili obavezni da pribave kako bi se prijava skupa koju su podneli policiji smatrala potpunom (udružene grupe navijača nisu tražile saglasnost JKP Zelenilo Beograd za skup koji je otpočinjao u parku Manjež, dok su organizatori Parade ponosa na saglasnot JKP Zelenilo Beograd čekali dva i po meseca u cilju upotpunjavanja dokumentacije za prijavu skupa). Takođe, u slučajevima ostalih skupova u pokretu nema dokaza o plaćanju kaucije za

²²³ Vidi gore pod 8.

²²⁴ Vidi gore pod 7.

²²⁵ Dopis gradske opštine Savski venac broj I-01-6-26-9/2013, od 07.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²²⁶ Dopis JKP Zelenilo, II/1 broj 1630/3, od 08.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²²⁷ Vidi gore pod 32.

²²⁸ Vidi gore pod 31.

²²⁹ Dopis JKP Parking servis, broj 1653/1, od 15.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²³⁰ Dopis JKP Beogradski vodovod i kanalizacija, broj 7733/5, od 13.03.2013. godine, dostupan u arhivi Inicijative mladih za ljudska prava.

²³¹ Vidi gore pod 7.

organizovanje skupa niti dokumenata kojim su organizatori toga oslobođeni. Opštine Stari grad, Vračar i Savski venac, na čijim teritorijama su organizovani ovi skupovi, u svojim evidencijama ne raspolažu nikakvim prijavama i informacijama vezanim za skupove, a opštine Vračar i Savski venac su takođe podvukle da opštine nisu nadležne za izdavanje odobrenja i saglasnosti za održavanje skupova. U pogledu skupa Parada ponosa 2012, saglasnost opštine Savski venac je bila jedan od obaveznih dokumenata za potpunu prijavu skupa.²³²

Na osnovu analizirane dokumentacije, broja dozvola i saglasnosti koje su zahtevane od organizatora Parade ponosa 2012, a koje ne postoje u slučaju drugih skupova u pokretu („Nikad granica“, „Tražimo pravdu i za srpske žrtve“, „Stop navijačkim žrtvama“, skup Srpske radikalne stranke), dugotrajnog i komplikovanog administrativnog postupka za potpunu prijavu skupa Parada ponosa 2012. i prema navodima organizatora skupa Parada ponosa 2011, kod nadležnih insitucija se uočava tendencija nejednakog i nepovoljnog tretmana skupa Parada ponosa u odnosu na ostale skupove u pokretu, a organizatori se stavljaju u neravnopravan položaj u odnosu na organizatore drugih skupova tako što se od njih zahteva poštovanje procedura koje se ne zahtevaju u drugim slučajevima. Identična procedura prijave skupa je primenjena na Paradu ponosa 2013. i 2014. godine.

Zapažanja tokom monitoringa sudskih postupaka

Trajanje sudskih postupaka

U postupku protiv Mladena Obradovića u vezi sa Parodom ponosa 2009. godine optužnica je podignuta oktobra 2009. godine, presuda u prvom stepenu je doneta skoro tri godine kasnije 27. marta 2012. godine. Apelacioni sud je poništio prvostepenu presudu i vratio predmet na ponovno suđenje koje je počelo novembra 2012. godine a presuda je doneta septembra 2013. ali je postupak ožalben. Prvi glavni pretres na kome je razdvojen postupak protiv Mladena Obradovića od postupka protiv Miše Vacića, održan je godinu dana nakon podizanja optužnice (oktobar 2010. godine), a na glavni pretres na kome se Obradović izjasnio u pogledu optužnice čekalo se još nepunih godinu dana (jul 2011. godine). Nakon četiri i po godine od početka sudskog procesa doneta je presuda kojom se okrivljeni kažnjava sa 4 meseca kućnog zatvora.

Optužnica protiv Miše Vacića u vezi sa Parodom ponosa 2009. godine, podignuta je oktobra 2009. godine; godinu dana nakon toga oktobra 2010. godine postupak protiv Vacića

²³² Dug i komplikovan administrativni postupak kojem su organizatori Parade ponosa 2012. godine bili izloženi je kroz izveštavanje o pripremi i organizaciji događaja pojedinih medija korišćen kako bi se u javnosti stvorila slika da će odgovornost za eventualno neodržavanje skupa snositi organizator Parade ponosa zbog nemogućnosti da skup adekvatno prijavi, „Hoće li biti gej parade“, <http://www.telegraf.rs/vesti/337779-hoce-li-biti-gej-parade-dacic-od-ponedeljka-odlucuje-da-li-ce-dozvoliti-setnju-6-oktobra>, internet portal telegraf rs, poslednji put posećen 17.06.2013. godine

razdvojen je od postupka koji se vodio protiv Mladena Obradovića. Prvi sledeći glavni pretres održan je godinu dana nakon toga, oktobra 2011. godine. Četiri godine i devet meseci od početka sudskog procesa nije doneta presuda u prvom stepenu. U postupku protiv Vacića zakazano je 27 glavnih pretresa od kojih je održano 13 glavnih pretresa. Prvi osnovni sud je doneo presudu jula 2013. i osudio okrivljenog uslovnom kaznom zatvora od pet meseci za diskriminaciju LGBT osoba pred otkazanu Paradu ponosa 2009, pet meseci uslovno za nedozvoljeno držanje oružja, i šest meseci uslovnog zatvora za ometanje službenog lica u obavljanju dužnosti. Doneta presuda je postala pravosnažna 25. decembra 2014. godine.

Postupak protiv Mladena Obradovića i drugih u vezi sa Parodom ponosa 2010. godine u prvom stepenu je trajao svega nekoliko meseci (prvostepena presuda je doneta 20. aprila 2011. godine), dok se u drugom stepenu na odluku Apelacionog suda čekalo dve godine (odluka je doneta 2. februara 2013. godine), nakon čega je postupak vraćen na ponovno suđenje koje je u toku. Sudija koji je doneo presudu u prvom stepenu je sudija koji postupa u predmetu i u ponovljenom postupku po odluci Apelacionog suda. U ponovljenom postupku zakazano je 10 glavnih pretresa ali je održan samo jedan.

Dužina trajanja postupka (čekanje i po godinu dana na održavanje prvog glavnog pretresa, višemesečne pauze između zakazanih glavnih pretresa) ukazuje na veliki broj predmeta koje pojedinačni sudija vodi. Veliki broj zakazanih glavnih pretresa takođe ukazuje na nedovoljno vremena koje sudija ima po glavnom pretresu, što znatno otežava okončanje sudskog postupka u razumnom roku.

U jednom broju postupaka evidentan je veliki broj odlaganja glavnih pretresa koji su uzrokovani ili nepojavljivanjem optuženog tj. optuženih ili nepojavljivanjem svedoka, što ukazuje na nedostatke u pogledu primene mera za obezbeđivanje prisustva svedoka i optuženih.

Od momenta završetka prvostepenog postupka, zbog velikog broja predmeta iz ranijeg perioda pred Apelacionim sudom, na odluku po žalbi se čeka u proseku dve godine (izuzetak predstavlja odluka Apelacionog suda u postupku protiv Mladena Obradovića u vezi sa Parodom ponosa 2009. godine, koja je doneta nekoliko meseci nakon prvostepene presude).

Zbog dugog trajanja postupka dešava se da optuženi/a, ponove delo sa sličnim ili istim elementima kao u krivičnim delima za koje im je sudsko procesuiranje u toku (slučaj Mladena Obradovića u vezi sa Parodom ponosa 2010. godine.

Javnost suđenja (neposredno prisustvo javnosti na pretresima i raspravama i postupanje sudova po zahtevima za dostavljanje informacija i dokumenata od javnog značaja)

U pogledu postupanja sudova po zahtevima za slobodan pristup informacijama, u zavisnosti od toga da li je zahtev upućen osnovnim, višim ili apelacionom sudovima, uočava se određena praksa u njihovom postupanju:

- Osnovni sudovi u velikom broju slučajeva dostavljaju tražene informacije i dokumenta.
- Viši sudovi, informacije i dokumenta dostavljaju samo u slučajevima u kojima je postupak pravosnažno okončan. U slučajevima u kojima je postupak u toku zahtevi se odbijaju sa obrazloženjem da bi se time između ostalog ugrozilo, omelo ili otežalo vođenje postupka.
- Apelacioni sudovi dostavljaju tražena dokumenta i informacije ukoliko se u tom trenutku predmet nalazi kod njih, u suprotnom podnosioca zahteva upućuju na sud niže instance.
- Ustavni sud zahteva podnošenje zahteva u formi koju su oni propisali, u slučaju potraživanja informacija u drugoj formi zahtev biva odbačen.

Nijedan od navedenih sudova ne dostavlja, u svojim odgovorima na zahteve, rešenja o pritivoru okrivljenih, žalbe stranaka u postupku i rešenja o žalbama.

Inicijativa se u januaru 2014. obratila Ustavnom sudu sa zahtevom da sud dostavi odluku u vezi sa ustavnom žalbom za zabranu Parade ponosa 2012. godine. Ustavni sud je odbio zahtev sa obrazloženjem da bi se time povredila privatnost lica na koje se tražena informacija odnosi. Nakon odluke Upravnog suda odluka je dostavljena u februaru 2014. godine.²³³

U suđenjima koja traju pred Višim sudovima, neposredno prisustvo na glavnim pretresima i raspravama je jedini način da se izvrši uvid u tok sudskog postupka. U određenim slučajevima sudije, koristeći se izgovorom nedostatka tehničkih uslova u sudnicama, ograničavaju ili potpuno onemogućavaju zainteresovanu javnost da prisustvuje suđenjima. U ponovljenom procesu protiv Mladena Obradovića i drugih pred Višim sudom u Beogradu, u vezi sa Paradom ponosa 2010. godine, javnosti nije bio dozvoljen pristup a pretres je zakazan u sudnici sudije Danka Lauševića gde nema dovoljno mesta za 14 okrivljenih.

Prisustvo raspravama pred Ustavnim sudom Srbije nije moguće bez prethodne prijave putem internet stranice Ustavnog suda kojoj nije moguće pristupiti više od dve godine, tako da posmatračima Inicijative nije omogućeno da prisustvuje raspravi o zabrani organizacije Otačastveni pokret Obraz.

Treba napomenuti da je u monitoringu uočen nedostatak audio snimanja pretresa. U postupku koji se vodio protiv Mladena Obradovića u vezi Parade ponosa 2009. okrivljeni je u sudnici izgovarao „pederi“ a u zapisnik je unošeno „pripadnici LGBT populacije“.

²³³ Dokumentacija dostupna u arhivi Inicijative.

Kvalifikacija krivičnog dela u optužnim aktima u slučajevima u kojima je došlo do kršenja ljudskih prava

U određenim slučajevima prilikom iniciranja sudskih postupaka, tužilaštvo u optužnim aktima (iako okolnosti i opis slučaja ukazuju drugačije) izbegava da delo kvalifikuje kao krivično delo „rasna i druga diskriminacija“ iz člana 387. Krivičnog zakonika, već se često pribegava kvalifikacijama poput ugrožavanja sigurnosti ili učestvovanja u grupi koja je izvršila krivično delo. Ovakvim kvalifikacijama se doprinosi sa jedne strane blažoj kaznenoj politici prema počiniocima i odmaže se u razvoju adekvatne sudske prakse u pogledu procesuiranja slučajeva kršenja ljudskih prava.

U optužnicama protiv Sime Vladičića, Slobodana Perića i Branislava Topića na teret im se stavlja krivično delo ugrožavanje sigurnosti iz člana 138. stav 2 u vezi sa stavom 1. Krivičnog zakonika.

Status i položaj lezbejki u Republici Srbiji

Zakon o ravnopravnosti polova²³⁴, koji je usvojen 2009. godine, prepoznaje samo diskriminaciju na osnovu pola, te ne identifikuje potrebu da se obrati pažnja i na razlike među ženama koje ih čine izloženijim diskriminaciji, kao što je na primer seksualna orijentacija. Smatramo da je trebalo takve odredbe jasno navesti u zakonu. Međutim, Nacionalna strategija za unapređenje položaja žena (2009- 2015)²³⁵ koja je takođe usvojena 2009. godine pominje seksualnu orijentaciju, ali samo uopšteno, bez konkretnih ciljeva i aktivnosti (sa izuzetkom odeljka koji se odnosi na medije), što kao posledicu ima nevidljivost problema sa kojima se lezbejke suočavaju i nedostatak planova u Akcionom planu za sprovođenje Nacionalne strategije za unapređenje položaja žena (2010-2015)²³⁶. Za razliku od lezbejki, druge višestruko diskriminirane grupe žena se u više navrata spominju u svim ovim dokumentima.

Imajući u vidu da lezbejke, koje su jedna od najviše zapostavljenih, marginalizovanih i ranjivih grupa žena u srpskom društvu²³⁷, nisu na značajan način uključene u pomenutim dokumentima, smatramo da ovo nesumnjivo predstavlja homofobičan i diskriminatoran stav Vlade Srbije prema lezbejkama. Shodno tome, ni jedna mera za unapređenje položaja lezbejki nije sprovedena, što lezbejke čini izuzetno izloženim diskriminaciji, društvenom isključivanju, nasilju i siromaštvu.

²³⁴ Zakon o ravnopravnosti polova, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 104/2009

²³⁵ Nacionalna strategija za unapređenje položaja žena, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 015/2009

²³⁶ Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za unapređenje položaja žena, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 067/2010

²³⁷ Različite studije poslednjih godina pokazuju da je stepen homofobije u Srbiji izuzetno visok i da se LGBT osobe sve više suočavaju sa nasiljem, pretnjama nasiljem i diskriminacijom, kako u privatnoj tako i u javnoj sferi. Podaci Labrisa pokazuju da su lezbejke posebno osetljive kada je reč o nasilju, i u privatnoj i u javnoj sferi.

Ravnopravnost u obrazovanju

Različite studije su pokazale da edukativni materijali (udžbenici, planovi i programi rada), kao i zaposleni u sektoru obrazovanja, nisu rodno osetljivi, pri čemu promovišu i obnavljaju tradicionalne rodne uloge na svim nivoima obrazovanja u Srbiji.²³⁸ Zbog toga, edukativni materijali ne sadrže informacije o neheteronormativnim seksualnostima, uključujući informacije o lezbejkama, niti predavači/ce, zbog nedostatka znanja i osetljivosti, prenose ovakve informacije studentima i đacima. Ovakva situacija osnažuje netoleranciju prema lezbejkama, koja je obično zasnovana na činjenici da se lezbejke ne prilagođavaju predefinisanim predstavama o ženskom rodnom identitetu. Kao rezultat toga, lezbejke su pod velikim rizikom od fizičkog nasilja, zločina iz mržnje, seksualnih napada i uznemiravanja, kako u tako i izvan okvira obrazovanja.

Zapošljavanje

Na osnovu važećeg Zakona o radu²³⁹, diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije je zabranjena. Ipak, postoje razlozi koji ukazuju na to da se lezbejke suočavaju sa problemima u procesu zapošljavanja, kao i na radnom mestu, onda kada njihova seksualna orijentacija postane poznata ili pretpostavljena, što ih čini izloženim uznemiravanju, zastrašivanju i ponižavanju. Takođe, zakonodvstvo u Srbiji ne prepoznaje bilo kakav oblik istopolnih partnerstava, što znači da žene u istopolnim partnerstvima nemaju jednaka prava kao osobe u heteroseksualnim odnosima, kao što je pravo na socijalno osiguranje, penziju i zdravstveno osiguranje, pravo na odsustvo radi nege deteta i pravo na odsustvo zbog smrti partnerke.

Zdravstvena zaštita i planiranje porodice

Brojni dokazi²⁴⁰ pokazuju da pružaoci usluga zdravstvene zaštite nisu dovoljno osetljivi na pitanja koja se tiču neheteronormativnih seksualnosti i da ne poseduju adekvatna znanja koja bi obezbedila lezbejkama potpunu medicinsku negu, i kada je reč o fizičkim stanjima i kada se radi o psihološkim problemima sa kojima bi lezbejke mogle da se suoče. Zbog ovoga, lezbejke nerado iznose detalje koji se tiču njihove seksualnosti a koji bi mogli da budu relevantni za adekvatno medicinsko lečenje, u strahu da bi mogle biti ismejane, uznemiravane ili da bi im mogle biti uskraćenexs medicinske usluge. Zbog ovoga se lezbejkama često ne omogućava jednak pristup punoj i profesionalnoj zdravstvenoj zaštiti. Takođe, imajući u vidu da istopolne zajednice između dve žene nisu priznate kao porodica u zakonodavstvu Srbije, lezbejski parovi nisu uključeni u pitanja koja se odnose na planiranje porodice, uključujući i medicinski potpomognutu veštačku oplodnju. Na osnovu važećih zakona, lezbejkama (u vezi ili ne) nije dozvoljeno da usvajaju decu ili da se podvrgnu medicinski potpomognutoj veštačkoj oplodnji, što ih dovodi u neravnopravan položaj u odnosu na druge žene koje su u braku. Ovo ne samo što je diskriminativno u odnosu na

²³⁸ „Ka nehomofobičnoj srednjoj školi“, Gayten-LGBT, Beograd, 2008; „Rodna ravnopravnost u planovima i programima osnovnog obrazovanja“, Zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad, 2010; „Preporuke za usaglašavanje nastavnih planova i programa i nastavnih materijala sa principima obrazovanja za ljudska prava i inkluzivno društvo“, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2011.

²³⁹ Zakon o radu, Službeni glasnik Republike Srbije, 54/09

²⁴⁰ Tokom poslednjih nekoliko godina Labris je dokumentovao brojne slučajeve diskriminacije lezbejki u oblasti zdravstvene zaštite.

lezbejke, već i u odnosu na sve žene koje nisu udate, što ovu diskriminaciju čini diskriminacijom na osnovu lične osobine (bračnog statusa).

Brak i porodično zakonodavstvo

Kao što je već rečeno, važeći Porodični zakon²⁴¹ ne prepoznaje istopolne zajednice i eksplicitno kaže da je brak ništavan ukoliko je između dve osobe istog pola. Kao rezultat toga, lezbejkama u partnerskim odnosima su uskraćena krucijalna prava koja uobičajeno proizilaze iz ovog zakona, kao što su socijalne i zdravstvene beneficije, pravo nasleđivanja, stanarska prava, pravo na izdržavanje, pravo na posete u bolnicama, itd. Ovo čini lezbejke posebno podložnim socijalnoj, ekonomskoj i zdravstvenoj nesigurnosti, isključenosti i siromaštvu. Ovo ne samo što ozbiljno pogađa lezbejke već i njihovu decu.

Zaključak

Mnogo je dokaza koji ukazuju na to da LGBT zajednica u Srbiji živi u društvu u kom su homofobija, nasilje i diskriminacija široko rasprostranjeni. U takvim uslovima, LGBT zajednica živi u strahu, neizvesnosti i nevidljivosti, kako u privatnoj, tako i u javnoj sferi, što je čini jednom od najmarginalizovanih društvenih grupa u Srbiji.

Postoji nedostatak sistematskog pristupa u ispitivanju efektivnosti postojećih antidiskriminacionih zakona, strategija i podzakonskih akata, kao i u analizi onoga što može biti učinjeno u drugim sferama, koje nisu direktno pokrivene postojećim zakonima. Iako postoje dokazi koji ukazuju na to da sporadične inicijative postoje i da se stvari odvijaju u pravcu napretka, te inicijative su retke, malog obima i nekonzistentne su.

Državne statistike o slučajevima diskriminacije i nasilja na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta ne postoje, što znači da su nevladini izveštaji jedini izvor takvih informacija. Takođe, ne postoje ankete i istraživanja koje su radile državne vlasti, a većinom ih sprovode nevladine organizacije.

Zakoni u kojima se eksplicitno spominje i zabranjuje diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta su opšti Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o radu, Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o javnom informisanju, Zakon o radiodifuziji, Zakon o mladima, amandmani i dopune Zakona o zdravstvenom osiguranju, Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o amandmanima i dopunama krivičnog Zakona, Zakon o kinematografiji i Zakon o obrazovanju odraslih. No, ti zakoni se ne primenjuju adekvatno.

Broj nasilnih incidenata i slučajeva diskriminacije raste. Iako standardni pravni lekovi za žrtve tih incidenata formalno postoje, u praksi su ti lekovi i procedure često teško i

²⁴¹ Porodični zakon, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005

neefektivno dostupni za LGBT populaciju, a karakterišu ih dalja viktimizacija i diskriminacija LGBT populacije.

Istopolni parovi su potpuno nevidljivi u zakonima i drugim merama. Probleme i situacije s kojima se suočavaju istopolni parovi država zanemaruje, kao da istopolni parovi ne postoje, ostavljajući te parove u diskriminisanom položaju u odnosu na ostale parove (kako venčane, tako i nevenčane), u pogledu socijalne sigurnosti, zdravstvenog osiguranja, penzije, nasledstva, roditeljstva, itd.

Iako je promena pola dozvoljena, u potpunosti je neregulisana zakonom, i zavisi od arbitrarnih odluka i promenljivih procedura nametnutih od strane relevantnih institucija i činovnika, što znači da je za nju često potrebno mnogo vremena, a podrazumeva razne vrste poniženja i zlostavljanja.

LGBT osobe koje su same, diskriminisane su, nemaju pravo na usvajanje, kao ni pristup medicinski potpomognutoj veštačkoj oplodnji.

Iako Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o radu zabranjuju diskriminaciju zasnovanu na seksualnoj orijentaciji u zaposlenju, diskriminacija i zlostavljanje LGBT osoba i dalje su rasprostranjeni. Situacija je naročito teška za transrodne osobe, pošto u državi ne postoje mere za njihovu zaštitu, zajedno sa veoma neefikasnim procesom zakonskog priznavanja i promene dokumenata, koje može trajati i do godinu dana, a tokom kog perioda osoba ne može naći posao i rizikuje da živi u siromaštvu i kao beskućnik/ca.

Obrazovanje je jedna od oblasti koje država najviše zanemaruje, kada je reč o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu. Nema efikasnih programa, kao ni politika u borbi protiv nasilja. Ne postoje obuke niti programi za podizanje svesti za osoblje u osnovnim i srednjim školama, ni u ustanovama višeg obrazovanja koje bi inicirale i sprovele vlasti. Diskriminativni sadržaj iz udžbenika nije eliminisan, niti je uveden novi sadržaj o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu.

LGBT populacija nema pristup jednakom nivou zdravstvene zaštite. Nema obuka za zaposlene u zdravstvu, a relevantni materijali o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu su uključeni u udžbenike iz medicine, ali u veoma ograničenom obimu. U nekim medicinskim udžbenicima, homoseksualnost se i dalje tretira kao bolest.

Ni zakoni, ni podzakonski akti, politike i druge mere, ne posvećuju pažnju seksualnoj orijentaciji u sportovima, na sportskim događanjima i na sportskim mestima. Iako su homofobija i transfobija, uključujući i nasilje i maltretiranje, prisutne u sportu, nikakve mere nisu preduzete od strane države da se situacija poboljša. Homofobni i transfobni govori na sportskim događajima su i dalje najčešći oblici i manifestacije govora mržnje, koji uvek prolaze nekažnjeno.

Zbog sporosti pravosuđa u Srbiji često se gubi kontekst samog dela koje je okrivljeni počinio, što dovodi do toga da se tokom trajanja jednog postupka isto ili slično krivično delo ponovi, kao u slučaju Mladena Obradovića i dela vezanih za Paradu ponosa 2010. godine. Čest je slučaj da je pretres zatvoren za javnost ili, pod izgovorom da je sudnica mala, javnosti nije dozvoljen pristup. Prioritet pri ulasku imaju članovi porodica okrivljenih a novinari i javnost su u drugom planu. Sudska straža često selektivno pušta novinare određenih kuća da

prisustvuju pretresima, dok oni „nepodobni“ ostaju van sudnice. Uočeno je da nedostaje audio snimanje samog pretresa jer to u Srbiji nije standard, već se diktiranjem sudije formira zapisnik a to se često razlikuje od izgovorenog. U slučaju neodržane Parade ponosa 2009. Mladen Obradović je u više navrata izgovarao „pederi“ a u zapisnik je unošeno „pripadnici LGBT populacije“. Nedostatak šire slike kod razmatranja ovih slučajeva, ignorisanje odluke Ustavnog suda o zabrani organizacije Obraz čiji je lider Obradović, između ostalog, rezultiralo je stvaranjem nove organizacije Srbski obraz sa jasnom političkom agendom, zabranama Parade ponosa 2011, 2012. i 2013. godine, kao i porastom broja i uticaja desničarskih organizacija kao i njihove nekažnjivosti.

Iako je sloboda okupljanja garantovana, ovo pravo se konstantno narušavalo u prethodnoj deceniji. Sa izuzetkom Parade ponosa 2010. i 2014. godine koje su bile dozvoljene, Parade ponosa 2009, 2011, 2012. i 2013. zabranile su državne vlasti, pod izgovorom sigurnosnih rizika, što je Ustavni sud proglasio neustavnim. Ovo ostaje kao jedan od najočiglednijih primera kršenja prava LGBT populacije od strane države i pokazatelj neravnopravnog položaja u uživanju prava na slobodu okupljanja i diskriminacije u administrativnim procedurama prijave skupa.

Preporuke

1. Implementirati Akcioni plan za sprovođenje Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije.
2. Usvojiti zakon koji bi regulisao istopolna partnerstva.
3. Usvojiti zakon koji bi regulisao proces promene pola, njegovo zakonsko priznavanje istog i zakonsku regulativu o medicinskim aspektima tog procesa.
4. Omogućiti neometano uživanja slobode izražavanja i slobode okupljanja LGBT osoba.
5. Administrativnu proceduru prijave skupa dovesti u granice izvodljivosti u zakonom propisanim rokovima.
6. Omogućiti obrazlaganje rešenja o zabrani skupa.
7. Dati mogućnost žalbe na rešenje o zabrani skupa u razumnom roku.
8. Poštovanje odluka Ustavnog suda i odluka o zabrani organizacija.
9. Skratiti trajanje sudskog postupka i poboljšati efikasnost pravosuđa u Srbiji u pogledu sprovođenja generalne i specijalne prevencije.
10. Skratiti vremenski period razmatranja žalbe upućene sudu više instance i odluke što pre učiniti pravosnažnim.
11. Poboljšati transparentnost sudskih postupaka, omogućiti prisustvo javnosti suđenjima.
12. Davati informacija o predmetima koji su u toku i dosledno poštovati Zakon o slobodnom pristupu informacija od javnog značaja
13. Poštovati Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, udovoljiti tražiocu informacija i kada je sudski postupak u toku.
14. Uvesti audio zapise na suđenjima umesto diktiranja u zapisnik.
15. Omogućiti tehničke uslove kod suđenja gde je zainteresovana šira javnost, obezbediti sudnicu adekvatne veličine.
16. Stvoriti sveobuhvatni statistički sistem koji bi uključivao i podatke o učestalosti i prirodi diskriminacije i nasilja na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta.
17. Sprovoditi redovna istraživanja o nivoima prihvatanja/neprihvatanja LGBT osoba.

18. Sprovoditi redovna istraživanja o efektivnosti postojećih zakona, kada se radi o seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu.
19. Uvesti efektivne mere koje bi štatile LGBT đake i studente, kao i LGBT nastavno osoblje, od nasilja, maltretiranja i diskriminacije u obrazovnom sistemu.
20. Osnovati sigurnu kuću za LGBT osobe i uvesti efektivne mere koje bi sprečile beskućništvo LGBT osoba.
21. Sprovesti mere koje se odnose na LGBT populaciju, a predviđene su Strategijom za prevenciju i zaštitu od diskriminacije 2013-2018 i Akcionim planom za primenu Strategije (videti više na:
http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678)

Socio-ekonomska stabilnost:

obrazovanje, pravo na porodični život, rad i zapošljavanje

Dragana Todorović, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava

Uvod

Brojna istraživanja i izveštaji nevladinih organizacija i državnih institucija, kao i medijski izveštaji, redovno pokazuju da je nivo poštovanja prava LGBT osoba u Republici Srbiji nizak, te da je homofobija i transfobija duboko ukorenjena u društvu, uprkos pravnim okvirima koji garantuju poštovanje ljudskih prava i zabranjuju diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Osim toga, homofobija i transfobija ima tendenciju porasta, na šta ukazuje sledeći nalaz istraživanja *Predrasude na videlo*²⁴² Gej Strejt Alijanse: „Kada je reč o negativnim tvrdnjama, može se reći da je došlo do neznatnog porasta homofobije, najopštije rečeno. Jedino je kod tvrdnje da je homoseksualnost bolest došlo do malog pada broja onih koji se sa tim slažu, sa 70% na 67%. Ipak, ovaj broj je i dalje veoma visok i govori o upornom „odolevanju” javnog mnjenja činjenici da je homoseksualnost davno skinuta sa zvaničnih lista bolesti. I po svim ostalim tvrdnjama homofobija je i dalje veoma visoka, u nekim aspektima nešto i viša nego ranije (na primer, za 6% je više onih koji smatraju da je homoseksualnost veoma opasna po društvo – 50% naspram 56%)“.²⁴³

²⁴²*Predrasude na videlo: Homofobija u Srbiji 2010. (Istraživanje i analiza javnog mnjenja)*. Gej Strejt Alijanse uz pomoć CESID-a. Beograd, 2010.

²⁴³Uporedi: Javno mnjenje o diskriminaciji i nejednakosti u Srbiji za 2009. i 2010. Strategic Marketing research (februar 2009.) i Ipsos/Strategic Marketing (2010.).

U takvim okolnostima LGBT osobe su prisiljene da žive kao građani drugog reda, pod stalnim rizikom od diskriminacije, nasilja i pretnji nasiljem u gotovo svim oblastima javnog i privatnog života, što dalje utiče na njihovu društvenu izolaciju, i čini ih jednom od najugroženijih, najmarginalizovanijih i najnevidljivijih društvenih grupa u Republici Srbiji. Iako su slučajevi diskriminacije i nasilja prema LGBT osobama učestali, istraživanja pokazuju da se LGBT osobe veoma retko odlučuju da prijave diskriminaciju i nasilje policiji ili nekoj drugoj instanci prevashodno zbog nepoverenja u institucije i uverenja da se ništa neće promeniti i rešiti, na osnovu čega se može zaključiti da je stvarni broj slučajeva kršenja prava LGBT osoba značajno veći od prijavljenih.²⁴⁴

Istraživanje javnog mnjenja „Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji“ koje je sprovedla kancelarija Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i CESID tokom novembra 2012. godine, i koje je obuhvatilo slučajni reprezentativni uzorak od 1196 građana starijih od 15 godina u Republici Srbiji, pokazalo je da bi 30,2% ispitanika imalo bi protiv da im LGBT osoba bude komšija, 32,5 % ne bi želelo LGBT osobu za kolegu/inicu, protiv LGBT šefa je njih 40,6% dok na mestu državnika/ce LGBT osobu ne želi 48,4%. Dalje, 46,2% ispitanika/ca ne želi LGBT osobu za prijatelja, 58,8% ne želi da LGBT osoba bude vaspitač, dok čak 79,5% ne želi LGBT osobe u svojoj porodici. Takođe primetan je i porast netolerancije, budući da je na pitanje da li biste imali nešto protiv da vam LGBT osoba bude član porodice, 2009. godine procenat onih koji su protiv iznosio 69%, dok je 2012. godine taj procenat povećan na 80%.

Istraživanje pod nazivom „Stavovi prema osobama drugačije seksualne orijentacije“ koje je u aprilu 2012. godine sprovedla organizacija Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava i Ipsos strateški marketing potvrđeno je da su „stavovi javnosti mekši“ kada se obrazlože razlozi zbog kojih bi bilo neophodno usvajanje zakona o registrovanom istopolnim zajednicama i kada se obrazloži sadržaj zakona. Istraživanje je obuhvatilo 1067 ispitanika/ca starijih od 18 godina iz 67 opština iz Srbije, 127 mesnih zajednica, gradske, prigradske i seoske životne sredine. Od ukupnog broja ispitanih, samo 29% veruje da su osobe drugačije seksualne orijentacije u Srbiji diskriminisane ali je, sa druge strane, upadljivo veliko prisustvo netolerancije prema osobama drugačije seksualne orijentacije, uprkos mišljenju da ova grupa ljudi u Srbiji nije diskriminirana jer 48% ispitanih ne bi želelo da im LGBT osoba bude blizak prijatelj, 40% – šef ili šefica na poslu, a 35% ne želi LGBT osobu u svom komšiluku. Samo 36% ispitanih podržava da se partnerima/kama u istopolnim vezama daju

244Podsećamo da je tokom 2011. urađeno istraživanje „Centra za istraživanje javnih politika -LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti“ koje je pokazalo vrlo slično raspoloženje među LGBT osobama u Srbiji. Naime tokom šestomesečnog istraživanja „Ranjive grupe i reforma sektora bezbednosti : studije slučaja LGBT o dinamici odnosa pripadnika/ca LGBT populacije sa policijom/ Ministarstvom Unutrašnjih poslova (MUP) i Vojskom Srbije / Ministarstvom odbrane (MO) istraživački tim je želeo da prikaže kako neheteroseksualne osobe vide proces reformi sektora bezbednosti i kako u tome vide poboljšanje svoje lične bezbednosti i došao do podatka da je „Stepen poverenja u institucije koje su bile predmet istraživanja -nizak, što za rezultat ima da su osobe neheteroseksualne orijentacije nespremne da prijave slučajeve nasilja i diskriminacije. Prethodno iskustvo sa policijom i MUP-om je ključni faktor koji određuje percepciju LGBT populacije o policiji i očekivanja u odnosu na tu instituciju. <http://publicpolicy.rs/sr/projekti-završeni/ranjive-grupe-i-reforma-sektora-bezbednosti-rsb-studija-slučaja-lgbt-132>

ista ili bar neka prava kao u vezama između muškarca i žene. U okviru tih 36%, očekivano se pokazalo da se najveća podrška daje pravu na socijalno osiguranje i nasleđivanje imovine – tako pravo na socijalno osiguranje podržava 62%, pravo na nasleđivanje imovine 60%, pravo na penziju 53%, pravo na brak 22%, pravo na registrovanu vezu ali ne i brak 45%, dok je najmanja podrška pravu na usvajanje dece 9%.

Blizu polovine građana promenilo bi odnos prema svojoj omiljenoj zvezdi, ako bi saznali da je homoseksualne orijentacije – svaki peti bi prestao/la da gleda, sluša, navija za tu osobu dok bi samo 4% imalo još više poštovanja prema hrabrosti da bude iskrena po pitanju svoje seksualne orijentacije. Interesantan je podatak da je čak 92% osoba starijih od 60 godina odgovorilo da ne zna ni jednu LGBT osobu iz bilo koje oblasti, iz bilo koje zemlje i iz bilo koje epohe što je pogodno tle za razvoj stereotipa, predrasuda i mržnje. Čak 34% ispitanih smatra da LGBT osobe nisu bolesne ali da su svakako štetne za društvo i da država ne treba da im pruža zaštitu, dok 26% smatra da država treba da zaštiti prava seksualnih manjina isto kao i bilo koje druge manjine.

Kada je reč o stavovima učenika/ca srednjih škola, godišnji izveštaj Beogradskog centra za ljudska prava o stanju ljudskih prava u Srbiji iz 2012. godine navodi podatak da čak 80 % srednjoškolaca/ki podržava diskriminaciju LGBT osoba, dok 38 % mladića uzrasta od 14 do 19 godina opravdava nasilje nad LGBT osobama. Slično ovome, istraživanje koje je 2012. godine sprovedla organizacija YUCOM - komitet pravnika za ljudska prava, a koje je obuhvatilo 800 đaka gimnazija i srednjih škola, potvrđuje zabrinjavajuće rezultate. Samo 16% ispitanih đaka smatra da LGBT populacija treba da ima sva prava kao i ostali građani/ke, što znači da više od 80% odobrava neku vrstu diskriminacije LGBT osoba. Značajno tolerantija regija je jedino Vojvodina, budući da među anketiranimima sa oko 30 % dominira odgovor „ista prava za sve“. Istraživanje je takođe pokazalo da su među đacima u Srbiji najmanje poželjni prijatelji pripadnici LGBT populacije, Albanci i muslimani, dok je po devet odsto anketiranih kazalo da se ne bi družilo sa Hrvatima i Romima. Za „druženje sa svima“ opredeljeno je svega 30 % srednjoškolaca/ki, što znači da 70 % izričito ne želi da se družu sa bar jednom manjinskom grupom, pri čemu su devojke tolerantnije od momaka. Prema viđenju ispitanika, Romi su ubedljivo najviše izloženi diskriminaciji, drugo i treće mesto, zavisno od škole, zauzimaju pripadnici LGBT populacije i osobe s invaliditetom.²⁴⁵

Navedna istraživanja i podaci, objašnjavaju okolnosti u kojima LGBT osobe žive u Republici Srbiji, a koje se nedvosmisleno mogu okarakterisati kao izrazito nepovoljne za ravnopravno uživanje ljudskih prava, koja su garantovana kako nacionalnim tako i međunarodnim pravnim normama. Ovakve prilike se naročito negativno odražavaju na socio-ekonomski položaj LGBT osoba, čineći ga izrazito nesigurnim, pre svega u domenu obrazovanja, porodičnog života, rada i zapošljavanja. Očigledno je da je u cilju unapređenja položaja LGBT osoba, ali i podizanja opšteg nivoa tolerancije i razumevanja različitosti, neophodna primena sistemskog, horizontalnog pristupa, u kojem bi svi sektori društva prepoznale i zauzele adekvatnu ulogu, a pre svega institucije vlasti.

245 <http://www.e-novine.com/drustvo/68655-Srednjoskolci-plebiscitarno-gejeve-meu-etiri-zida.html>

Obrazovanje

Obrazovni sistem igra važnu ulogu u procesu socijalizacije dece, odnosno adolescenata/tekinja kako u pogledu učenja rodnih uloga i društveno prihvatljivih obrazaca (seksualnog) ponašanja, tako i u pogledu usvajanja određenih vrednosti i stavova. Da bi se obrazovni sistem u Srbiji mogao koristiti kao instrument za stvaranje otvorenog i tolerantnog društva, deo njegovog sadržaja i metodologija bi tome trebalo da se prilagodi i uskladi sa naučno priznatim činjenicama. Obrazovanje predstavlja jedno od mesta koje bi trebalo da podlegne promeni, jer se upravo kroz obrazovni sistem vrednosti prenose, uče, ali i utemeljuju, obnavljaju i dodatno proizvode. Time bi se zaustavilo dalje ukorenjivanje homofobije, transfobije, predrasuda i stereotipa, ali i reprodukcija netačnosti i neznanja uperenih protiv osoba drugačije seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta, čime se LGBT osobe diskriminišu, a osobe koje se školuju lišavaju prava na tačnost informacija i znanja koja se obrazovanjem stiču.

Osim Ustava Republike Srbije²⁴⁶ koji garantuje ljudska i manjinska prava i slobode, kao i Zakona o zabrani diskriminacije²⁴⁷ koji zabranjuje svaku vrstu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, zakoni koji propisuju principe nediskriminacije u odnosu na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet u oblasti obrazovanja su i Zakon o visokom obrazovanju²⁴⁸, Zakon o obrazovanju odraslih²⁴⁹, kao i Zakon o mladima²⁵⁰. Zakoni koji eksplicitno ne spominju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet, ali sadrže jasne odredbe koje zabranjuju diskriminaciju su i Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima²⁵¹, Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja²⁵², kao i Zakon o srednjoj školi²⁵³.

Takođe, Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, kao i odnosni Akcioni plan, u ograničenom obliku prepoznaje značaj obrazovanja za unapređenje položaja LGBT osoba, te se planiraju ciljevi, mere i aktivnosti koje bi obrazovanjem uticale na promenu svesti opšte populacije u odnosu na istopolnu seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet, uključujući i uključivanje objektivnih informacija u školskim programima i udžbeničkim materijalima.

²⁴⁶ Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik RS, 83/06.

²⁴⁷ Zakon o zabrani diskriminacije, Sl. glasnik RS, br. 22/2009.

²⁴⁸ Zakon o visokom obrazovanju, Sl. glasnik RS, br. 76/2005, 100/2007

²⁴⁹ Zakon o obrazovanju odraslih, Sl. glasnik RS, br. 55/2013

²⁵⁰ Zakon o mladima, Sl. glasnik RS, br. 50/2011

²⁵¹ Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima, Sl. glasnik RS, br. 72/2009

²⁵² Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Sl. glasnik RS, br. 72/2009, 52/2011 i 55/2013

²⁵³ Zakon o srednjoj školi Sl. glasnik RS, br. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 24/96, 23/2002, 25/2002 – ispr., 62/2003 – dr.zakon, 64/2003 – ispr.dr.zakona, 101/2005 - dr. zakon, 72/2009 - dr. Zakon i 55/2013 - dr. zakon)

Pored toga, Republika Srbija je dužna da poštuje i sprovodi Preporuke CM / Rec (2010) 5 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, uključujući i odredbe o obrazovanju u kojima se od Republike Srbije zahteva da obezbedi da se pravo na obrazovanje može uživati bez diskriminacije na temelju seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, uključujući i zaštitu od nasilja i društvenog isključivanja. Pri tome se predviđaju mere kao što su politike jednakih mogućnosti i bezbednosti, formulisanje pravila ponašanja i etičkih kodeksa koji zabranjuju diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije, zatim obuke za zaposlene i mere kojima bi se promovisala tolerancija i poštovanje različitosti u školama, uključujući i objektivne informacije u školskom planu i programu i obrazovnim sadržajima i materijalima. Predviđa se uspostavljanje mehanizama informisanja i podrške LGBT đacima i studentima, ali i LGBT nastavnom kadru i drugim zaposlenima, kao i mere kojima bi se odgovorilo na potrebe i interese transrodnih studenata, nastavnog osoblja i drugih zaposlenih.

U postojećem korpusu zakona i strategija, nedostaje Zakon o pravima deteta, što u mnogome čini borbu protiv široko rasprostranjenog nasilja u školama veoma teškom. Iako postoje podzakonski akti koji bi mogli da pruže zaštitu protiv uznemiravanja i zlostavljanja (bullying), oni se ne primenjuju efikasno jer nisu obavezni. Na osnovu postojećeg Protokola i naročito Pravilnika o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, koji predviđaju dobre mere (iako se eksplicitno ne spominje seksualna orijentacija i rodni identitet), škole imaju obavezu da suzbijaju pojave uznemiravanja i zlostavljanja. Takođe, škole moraju da formiraju timove za borbu protiv nasilja i ako je reč o trećem nivou nasilja, da obaveste relevantne državne institucije kada se takvi slučajevi dogode. Međutim, podaci kojima raspolažu nevladine organizacije ukazuju na to da se slučajevi nasilja nad LGBT osobama ne prijavljuju i često zataškavaju.

Osim ovoga, ne postoje nikakve mere i aktivnosti koje se sprovode u cilju pružanja informacija i podrške za LGBT đake i studente, kao i za LGBT nastavno osoblje, niti se sprovode mere koje bi uvažile specifične potrebe transrodnih studenata i transrodnog nastavnog osoblja. Takođe, osim sporadičnih edukativnih inicijativa nevladinih organizacija, sistemsko obezbeđivanje obuka za nastavno osoblje na svim nivoima obrazovanja koje bi se fokusirale na seksualnu orijentaciju i rodni identitet, se ne sprovode. Zbog toga, nije neuobičajeno da nastavnici i profesori otvoreno izražavaju negativan stav prema LGBT populaciji u medijima ili u toku predavanja, te se time kreiraju okolnosti u kojima su LGBT osobe izložene velikom riziku od fizičkog nasilja, seksualnog zlostavljanja i uznemiravanja, kako unutar tako i izvan obrazovnih institucija.

Kada je reč o obrazovanju, jedan o gorućih problema je i činjenica da se diskriminatorni sadržaji o LGBT osobama u velikoj meri i dalje nalaze u udžbenicima, uprkos brojnim naporima, kako nevladinih organizacija tako i nezavisnih državnih institucija. U julu 2011. godine, radna grupa, formirana od strane institucije Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, sastavila je i predstavila niz preporuka na osnovu postojećeg istraživanja,

Ministarstvu prosvete i nauke, Nacionalnog prosvetnog saveta i Centra za unapređenje Kvalitet pedagogiju i obrazovanje, za uklanjanje diskriminatorni sadržaj iz nastavnih materijala i praksi i za promovisanje tolerancije, poštovanja različitosti i ljudskih prava. Međutim, nijedna od preporuka do sada nije sprovedena, uprkos brojnim dokazima, analizama, dopisima i apelima.

U odnosu na diskriminatorne sadržaje udžbenika do sada su urađena tri istraživanja, od kojih se jedno odnosilo na analizu srednjoškolskih udžbenika i tretiranje istopolne seksualne orijentacije u okviru njih, drugo se odnosilo na analizu sadržaja fakultetskih udžbenika i tretiranje istopolne seksualne orijentacije u okviru njih, dok se treće i najrecentnije ticalo ponovljene analize aktuelnih udžbenika srednjih škola.

Istraživanje "Istopolna orijentacija u fakultetskim udžbenicima i literaturi"²⁵⁴, imalo je za cilj da utvrdi (broj i procenat predmeta u nastavnom planu, broj i procenat stranica literature za predmete) koliko se istopolna orijentacija pominje i na koji način - odnosno da li je u fokusu nastavne jedinice udžbenika, koja terminologija se koristi, da li je izvor saznanja naveden. Uzorak je predstavljao literaturu za studije medicine, psihologije, sociologije, prava i pedagogije Beogradskog Univerziteta. Rezultati istraživanja pokazuju da se istopolna orijentacija pominje u procentualno najviše predmeta koji čine nastavni plan studija medicine, a najmanje na studijama pedagogije. Korišćena terminologija u analiziranim udžbenicima za sve studijske grupe je takva da povezuje istopolnu orijentaciju sa negativnim stereotipima, predrasudama, psihijatrijskim dijagnostičkim kategorijama, ili sa kriminalnim ponašanjem. U jednom udžbeniku na studijama prava i pojedinoj literaturi na studijama sociologije može se naići na termine koji istopolnu orijentaciju ne povezuju sa stereotipima, predrasudama. Istopolna orijentacija u negativnom kontekstu najviše se spominje na studijama medicine, a najmanje na studijama sociologije. Takođe više se spominje u negativnom nego u neutralnom kontekstu u analiziranim udžbenicima na svim studijskim grupama, dok u pozitivnom kontekstu ni jednom nije pomenuta.

Istraživanje "Ka nehomofobičnoj srednjoj školi - analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti"²⁵⁵, predstavljalo je značajan uvid u sadržaj srednjoškolskih udžbenika i način na koji se u njima tretira istopolna seksualna orijentacija. Analizirani su udžbenici koji su bili u zvaničnoj upotrebi 2007. godine iz filozofije, sociologije, istorije umetnosti, biologije, psihologije, kao i Ustava i prava građana. Udžbenik iz sociologije, ukazuje na nepostojanje sadržaja koji se odnosi na teme istopolne seksualne orijentacije. Zaključak koji autorka izvodi je da se istopolna seksualna orijentacija ne pominje i ne obrađuje i da su teme roda i seksualnosti u potpunosti zapostavljene. Analiza udžbenika za predmet *Ustav i prava građana* uočava da pitanje LGBT prava iako ulazi u sastav ljudskih prava, kojima je posvećeno čitavo poglavje, LGBT prava se ipak ne spominju, dok se i za udžbenik iz *Filozofije* konstatuje da je tema istopolne seksualne orijentacije potpuno

²⁵⁴ Ivana Čvorović, Istopolna orijentacija u fakultetskim udžbenicima i literature, Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2006.

²⁵⁵ Grupa autora, Ka nehomofobičnoj školi - analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti, Gayten-LGBT Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd, 2008.

zanemarena i neprepoznata. Kao zaključak se nameće da „*Nevidljivost homoseksualnosti kao društvenog fenomena*“ doprinosi njenom ostanku „u sferi prohibitovane sklonosti, sa svim pripadajućim predrasudama“. Autorka analize udžbenika za predmet *Istorija umetnosti* prepoznaje upadljivo odsustvo istopolne seksualne orijentacije u kom se istorija umetnosti predstavlja kroz heteroseksualni obrazac kao „*istorija likovnih umetnosti koju su stvarali ne nužno aseksualni koliko pre svega heteroseksualni (implicitno: ne-homo i ne-biseksualni, kamoli transrodni) ljudi i tek poneka žena*“. Analiza udžbenika iz predmeta *Biologija* ukazala je na to da se tema istopolne seksualne orijentacije ne spominje. Autorka analize srednjoškolskih udžbenika iz *Psihologije* obrađujući udžbenik psihologije za gimnazije zaključuje da se tema istopolne seksualne orijentacije spominju isključivo na dva mesta u udžbeniku i to kroz podržavanje patologizacije istopolne seksualne orijentacije, svođenjem na „*poremećen odnos hormona*“. U udžbeniku psihologije za turističke, ugostiteljske i škole za lične usluge autorka nalazi da se „homoseksualnost pominje na samo dva mesta i to u odeljku posvećenom prostituciji!“, i to u problematičnom kontekstu gde se istopolna seksualna orijentacija pominje posle „zoofilije i nekrofilije (oblike ponašanja koji su u svim klasifikacijama svrstani u psihičke poremećaje) i to u okviru dela o prostituciji koji se tretira kao patološki društveni fenomen.“

Tokom 2014. godine, organizacija Labris je sprovela novi ciklus ispitivanja sadržaja srednjoškolskih udžbenika pod nazivom „Istopolna orijentacija u srednjoškolskim udžbenicima“²⁵⁶ Kvalitativna analiza sadržaja obuhvatila je uzorak od 26 udžbenika koji su u upotrebi iz oblasti Psihologije, Medicine i Biologije, pri čemu su analizirana 3 udžbenika iz psihologije, iz oblasti medicine 11 udžbenika i iz oblasti biologije 12 udžbenika. Analizom je utvrđeno da na 18 mesta u devet udžbenika za učenike srednjih škola postoji sadržaj koji diskriminiše LGBT populaciju.

U jednom od udžbenika homoseksualnost je definisana kao poremećaj hormona, a drastičniji primer je udžbenik iz psihologije gde je homoseksualnost definisana kao psihički poremećaj, a u rangu je sa zoofilijom i nekrofilijom. Na drugim mestima diskriminativni sadržaji figuriraju na posredan način, u smislu da se o heteroseksualnoj orijentaciji govori kao da je jedina moguća, te se time implicira da je istopolna orijentacija manje poželjna i manje vredna. Navodimo neke od primera diskriminativnih sadržaja:

Udžbenik *Biologija*²⁵⁷:

Citat: „Svi pomenuti primeri odnose se na tzv. **Aberantne** osobine ponašanja, ali treba reći da postoje i takve osobine koje u nešto manjoj meri odstupaju od normalnog ponašanja i označavaju se kao **devijantne** osobine ponašanja. Takve osobine su, na primer, sklonost ka kriminalu ili samoubistvu, korišćenje alkohola ili droga, homoseksualnost, kao mnoga druga ponašanja koja odstupaju od uobičajnog standarda ponašanja.“

²⁵⁶ Mina Damnjanović, Istopolna orijentacija u srednjoškolskim udžbenicima, Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2014; <http://labris.org.rs/wp-content/uploads/2014/07/Analiza-diskriminativnog-sadrzaja-srednjoskolskih-udzbenika.pdf>

²⁵⁷ Biologija 3- za III razred medicinske i veterinarske škole, autori/ke: Dragoslav Marinković, Marko Anđelković, Ana Savić, Vukosava Diklić, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012

Sadržaj je direktno diskriminatoran u kontekstu svrstavanja istopolne seksualne orijentacije u grupu devijantnog oblika ponašanja. Kritika se odnosi na svrstavanje istopolne seksualne orijentacije u devijaciju i odnosi se na značenje devijacije. Da bismo govorili o devijantnom ponašanju mora postojati svesno i namerno delovanje pojedinca koje se suprotstavlja uobičajenom ponašanju i očekivanju grupe. U ovom kontekstu istopolnu seksualnu orijentaciju ne možemo tumačiti kao devijantno ponašanje jer se odnosi na svojstvo ličnosti i postoji odsustvo svesnog i namernog delanja pojedinca. Takođe, u različitim tumačenjima smatra se da se obično pri upotrebi ne proverava etiketa „devijantan“ kada je primenjena na odedene postupke ili ljude, već se radije uzima kao data. Tim postupkom prihvataju se vrednosti grupe koja izriče osudu. Ako naučnici, govoreći iz pozicije autoriteta, ignorišu varijabilan karakter procesa donošenja osuda, njegovim izostajanjem mogu da ograniče vrstu teorija koje se mogu razviti i vrstu razumevanja koje se može postići.

Udžbenik *Interne bolesti sa negom*²⁵⁸:

Citat: *“epidemiologija- Hepatitis B je najrasprostranjenija infekcija u svetu. Postoje grupe sa visokom učestalošću HBV infekcije: bračni partneri inficiranih osoba, seksualno promiskuitetne osobe (naročito homoseksualci), zdravstveni radnici izloženi krvi bolesnika, bolesnici koji zahtevaju povoljne transfuzije...”*

Istopolna seksualna orijentacija se odnosi na seksualnu orijentaciju i podrazumeva emotivnu, romantičnu i/ili seksualnu privlačnost prema osobama istog pola. Ne postoji povezanost između seksualne orijentacije i promiskuiteta. Da li će osoba biti promiskuitetna zavisi kako od ličnih svojstava, želja ličnosti tako i od kulturološkog okvira jednog društva kroz koji se zapravo određuje šta će se uzimati za promiskuitetno ponašanje. S tim u vezi podrazumevanje relacije istopolna seksualna orijentacija/promiskuitet ne postoji. Takođe, rizične seksualne prakse (nezaštićene seksualne i analne prakse) ne treba svoditi na drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne, jer su one prisutne i u heteroseksualnim praksama. Iz ovoga se može zaključiti da rizik ne proizilazi iz seksualne orijentacije, već iz seksualnih praksi.

Udžbenik *Neuropsihijatrija*²⁵⁹:

Citat: *“Opisuju se posebni oblici seksualnog ponašanja: silovanje, zlostavljanje žena, kao i većopisani incest i homoseksualnost.”*

258

9 Neuropsihijatrija za III razred medicinske škole, autor: Jovan Bukelić; Infektivne bolesti sa negom za 3 ili 4. razred medicinske škole, autori: Dragomir Diklić, Božidar Antonijević, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010

²⁵⁹ Neuropsihijatrija, za treći razred medicinske škole, autor: Jovan Bukelić, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012

Citat: slika *Lezbejstvo*

(“Roš-“Roche”, Basel)

↑ Lezbejstvo („Roš“ – „Roche“, Basel)

Slika *Lezbejstvo* (Roš-“Roche”, Basel) se nalazi u delu 26.8.2.3.1. Poremećaji seksualnog nagona, potpoglavlje 26.8.2.3.1.1. Kvantitativni poremećaji, jer implicira da je lezbejski odnos poremećaj seksualnog nagona. Takođe, slika se nalazi u delu gde se lezbejski odnos ne spominje. U nekom drugom kontekstu slika bi se mogla protumačiti kao prikaz umetničkog dela, ali u ovom kontekstu, kada se slika nalazi u okviru poglavlja koja se bave poremećajima, lezbejke se u najmanju ruku mogu shvatiti kao egzibicionistkinje, čudne ili nastrane. Slika postavlja tumačenje lezbejke u već postojeće stereotipne okvire, gde se lezbejski odnos shvata kao lišen emocionalnog konteksta, bez individualnog značaja ili jedinstvenosti odnosa. Tretiranje lezbejskog odnosa kreće se ili kroz njegovu potpunu negaciju ili kroz pornografsko demistifikovanje, koje je u tom kontekstu podređeno muškoj želji.

Udžbenik *Psihologija*²⁶⁰:

Citat: “Poremećen odnos androgena i estrogena, koji je karakterističan za pripadnike određenog pola, stvara predispozicije za odstupanje od seksualnog ponašanja koje je normalno za pripadnike jednog, odnosno drugog pola (homoseksualno umesto heteroseksualnog)”.

Usled podrazumevanja heteroseksualnosti kao jedine normalne, pa ujedno i jedine poželjne seksualne orijentacije, dolazi do svrstavanja istopolne seksualne orijentacije odstupanje, nenormalnost, devijaciju, poremećaj. Istopolna seksualna orijentacija i biseksualnost su varijacija seksualne orijentacije. Istraživanja pokazuju da “osobe drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne čine oko 10% populacije i da je taj procenat iznađujuće konstantan u odnosu na vreme, istoriju i kulturu”. Tvrditi da je poremećaj hormona implicitno svojstvo istopolne seksualne orijentacije je neopravdano. Kada se govori

²⁶⁰ Psihologija za drugi razred gimnazije, autor: Žarko Trebješanin, Zavod za udžbenike, Beograd, 2011

o istopolnoj seksualnoj orijentaciji, ističući samo hormonski sklop je nepotpuno tumačenje. Različite teorije poreklo istopolne seksualne orijentacije pronalaze u različitim uzrocima kao što su genetski, urođeni hormonski sklop, životno iskustvo u najranijem detinjstvu, itd. Naučnici se slažu u tome da se kod većine ljudi seksualna orijentacija formira u ranim godinama života i da je čini složen sklop bioloških, psiholoških i socijalnih faktora.

Način na koji autori misle i odnose se prema seksualnosti smešta samu seksualnost u već postojeće tradicionalne, heteronormativne okvire. Kada se naučni diskurs smesti u svakodnevni govor dobijamo stereotipne izgovore za diskriminaciju, isključivanje i nasilje prema osobama istopolne seksualne orijentacije. Onda kada jedan od autora udžbenika kaže da “treba da budemo tolerantni prema toj pojavi, osim ako nikoga ne ugrožava”²⁶¹, a govoreći iz pozicije autoriteta i nekoga ko učesvuje u konstrukciji onoga što će se uzimati za opšte znanje, verovanje i vrednost, tada upravo daje legitimitet građaninu koji će zasnovati svoj stav i biti ubeđen da je opravdano reći “ja nemam nista protiv gejeva i lezbejki, sve dok su u svoja četiri zida, inače me ugrožava”. S tim u vezi autoriteti koji određuju sadržaj udžbenika psihologije moraju imati u vidu sopstvenu odgovornost u stvaranju opšteprihvaćenih stavova u društvu.

Na osnovu prethodnih istraživanja koja su sprovedena u Srbiji, a tiču se sadržaja udžbenika i tretiranja istopolne seksualne orijentacije u njima, dobijeni su rezultati koji ukazuju na postojanje diskriminatornog sadržaja u udžbenicima i to kroz patologizaciju istopolne seksualne orijentacije, kao i kroz podržavanje negativnih stereotipa i predrasuda. Rezultati analize ukazuju na nepromenjeno stanje tretiranja istopolne seksualne orijentacije u udžbenicima. Diskriminatoran sadržaj u udžbenicima primećuje se kroz patologizaciju istopolne seksualne orijentacije, kao i kroz podržavanje negativnih stereotipa i predrasuda i to u udžbenicima iz oblasti biologije, psihologije i medicine. Kroz analizu se može zaključiti da se učeniku/ci nameće kanonski i ograničen diskurs o seksualnosti. Radi se o procesu stvaranja značenja seksualnosti koje je bazirano na homofobiji i prisilnoj podrazumevajućoj heteroseksualnosti. Kritika koja se upućuje odnosi se na preoblikovanje uobičajnog shvatanja seksualnosti, koje podrazumeva heteroseksualnost kao jedinu ispravnu, moguću, prirodnu, normalnu, zdravu seksualnost te uspostavljanje drugačijih vrsta odnosa koji nisu zasnovani na beskorisnim i nepotrebnim podelama.

Uvrščavanjem i održavanjem diskriminatornih sadržaja prema LGBT osobama u udžbenicima krši se više nacionalnih zakona, ali i međunarodnih normi i preporuka. Prekršen je Član 4 *Zakona o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima* koji se odnosi na “Jednake mogućnosti i zabranu diskriminacije”; prekršen je Član 5 *Zakon o mladima*, odnosno “Načelo jednakosti i zabrane diskriminacije”; prekršen je Član 23, *Zakon o srednjim školama* koji se odnosi na “...obrazovni profil, u smislu ovog zakona, obuhvata opšte i stručne sadržaje

²⁶¹ Bora Kuzmanović i Ivan Štajnberger: Psihologija za treći i četvrti razred trgovinskih, ugostiteljsko-turističkih i škola za lične usluge, Zavod za udžbenike, Beograd, 2011.

zasnovane na dostignućima nauke, tehnologije, kulture, umetnosti, neophodne za obavljanje poslova određenog stepena složenosti u okviru područja rada, odnosno za dalje školovanje.”, a prekršen je i Član 3, stav 2, *Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* koji se odnosi na: 2) ”kvalitetno i uravnoteženo obrazovanje i vaspitanje, zasnovano na tekovinama i dostignućima savremene nauke i prilagođeno uzrasnim i ličnim obrazovnim potrebama deteta, učenika i odraslog”.

Komentari dostavljeni od strane Zaštitnika građana 22. aprila 2015. godine, ukazuju na to da Zaštitnik građana u svojim redovnim godišnjim izveštajima od 2012. godine ukazuje na problem raširene netolerancije mladih prema LGBTI osobama i daje odgovarajuće preporuke nadležnim organima u cilju unapređenja položaja LGBT osoba.

U Redovnom godišnjem izveštaju Zaštitnika građana za 2014. godinu²⁶² su date sledeće preporuke:

1. Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja treba da, u saradnji sa jedinicama lokalne samouprave i organizacijama civilnog društva, obezbedi osnivanje servisa podrške za mlade LGBTI osobe koje su morale da napuste svoje domove, jer su ih porodice, nakon saznanja o njihovoj seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, odbacile.
2. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja treba da predloži izmene i dopune Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja kako bi se u Zakon unele odredbe o eksplicitnoj zabrani diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.
3. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja treba da donese podzakonski akt kojim se utvrđuju bliži kriterijumi za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, učenika ili trećeg lica u ustanovi, a naročito prepoznavanja diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta učenika, nastavnog i drugog osoblja.
4. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i Nacionalni prosvetni savet treba da u nastavne planove i programe osnovnih i srednjih škola, a potom i u tekstove udžbenika, uvedu sadržaje kojima će na prihvatljiv ali stručan način obraditi sva važna pitanja koja se odnose na prava LGBTI populacije.

²⁶²http://www.ombudsman.rs/attachments/3733_Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202014.pdf

Pravo na porodični život

Iako se često može čuti diskriminatorna fraza koja često definiše stavove opšte populacije, a kojih se i predstavnici/ce državnih institucija i javne ličnosti neretko drže, a koja se može sažeti na “ja nemam ništa protiv gejeva i lezbejki, sve dok su u svoja četiri zida, inače me ugrožava”, upravo su ova „četiri zida“, tj. domen privatnosti i ona prava koja su povezana sa zajednicama života dve osobe koje su istog pola, mesto u kojem su prava LGBT osoba u Srbiji ponajviše ugrožena.

Tokom poslednje dve decenije došlo je do pravnog priznavanja istopolnih zajednica u Evropi. Počevši od 1989. godine sa prvim registrovanim partnerstvima u Danskoj, preko uvođenja istopolnih brakova 2001. godine u Holandiji, trenutno 8 od 47 zemalja članica Saveta Evrope dozvoljavaju istopolnim parovima zaključivanje braka pod jednakim uslovima. Treba dodati da je 13 zemalja članica usvojilo neku vrstu zakona koji dozvoljavaju istopolnim parovima da registruju svoje veze, uz različit nivo prava koji uz to ide. Van Evrope, Južna Afrika, Kanada, Argentina, Meksiko Siti i više federalnih država u okviru SAD-a priznaju istopolni brak.

Srbija u ovom trenutku ne priznaje istopolne zajednice. Kao posledica toga LGBT osobama koje su u vezi uskraćena su ključna prava, koja obično proističu iz ovog zakona, a to su socijalne i zdravstvene beneficije, pravo na nasleđivanje, na stanovanje, na izdržavanje, pravo na bolničke posete, itd. Država nije učinila ništa da preduzme mere koje bi u obzir uzele poteškoće s kojima se istopolni parovi suočavaju.

Ovo ne dovodi samo LGBT osobe u težak položaj, već i njihovu decu. Postoji razlog da verujemo da se odluke o starateljstvu nad decom donose na diskriminatoran način, u pogledu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Institucije imaju pravo da odbiju osobu ukoliko je ona „socijalno nefunkcionalna“, bez jasne definicije ili kriterijuma šta podrazumeva socijalnu nefunkcionalnost, pa je tako ostavljeno dovoljno mesta za subjektivne interpretacije bazirane na predrasudama i homofobiji/transfobiji. Tako, LGBT osobe često odlučuju da sakriju svoju seksualnu orijentaciju ili rodni identitet od predstavnika institucija, kao i od prijatelja i porodice, u strahu da će izgubiti decu.

Kada govorimo o seksualnoj orijentaciji, na osnovu koje je zabranjena diskriminacija, neizostavno moramo imati u vidu da je seksualnost relacije prirode, tj. da osobe istopolne seksualne orijentacije formiraju odnose sa drugim osobama. Takva partnerstva su identična heteroseksualnim partnerstvima, dakle to su zajednice života, poštovanja i pomaganja, i ne postoji nikakva suštinska razlika, koja opravdava nejednak (diskriminatorni) tretman. LGBT osobe su jednako sposobne da formiraju dugoročne, posvećene i funkcionalne zajednice i porodice, koje su na svaki esencijalni način ekvivalentne heteroseksualnim zajednicama. Ovakvi partnerski odnosi u realnosti itekako postoje, i pretpostavlja se da hiljade osoba u našoj zemlji žive u istopolnim zajednicama, te su potrebni i zakoni koji bi tu realnost prepoznali i regulisali.

Pomenuta realnost najčešće podrazumeva i niz problema sa kojima se LGBT osobe svakodnevno suočavaju, a kao posledica pravne neregulisanosti njihovih partnerskih odnosa. Neretko se dešava da LGBT osobe ne mogu svoje višegodišnje partnere/ke da posete u bolnici jer nisu prepoznati kao članovi porodice, te nemaju ni pristup medicinskim podacima

o svom partneru/ki, što je rezervisano samo za priznate članove porodice (sa kojima LGBT osobe vrlo često nisu u dobrim odnosima). Isti se problemi pojavljuju i nakon smrti partnerke/a, odnosno kod identifikovanja i preuzimanje tela umrlog/e, i/ili pri posetama u zatvorima. Takođe, realnost je i da imovinu LGBT osoba ne mogu da naslede njihovi istopolni partneri/ke, već opet pripadnici priznate porodice. Osim ovoga, pravna neregulisanost istopolnih zajednica podrazumeva i uskraćivanje prava na izdržavanje u slučaju nezaposlenosti ili nesposobnosti za rad, zdravstveno osiguranje i oslobađanje od poreza. Sve ove okolnosti stavljaju LGBT osobe u diskriminatoran položaj u odnosu na druge građane i građanke, naročito u pogledu socio-ekonomske stabilnosti i sigurnosti.²⁶³

Imajući ove okolnosti u vidu, i prepoznajući goruću potrebu LGBT zajednice da se pitanja porodičnih prava regulišu, organizacija Labris je 2010. godine pokrenula izradu Modela zakona o registraovanim istopolnim partnerstvima²⁶⁴, i započela aktivnosti upoznavanja LGBT zajednice, drugih nevladinih organizacija, institucija i šire javnosti o sadržaju i značaju ovog zakona. Model zakona nastao je u saradnji partnerskih organizacija Centra za unapređivanje pravnih studija (CUPS), Labrisa – organizacije za lezbejska ljudska prava i AIRE Centra iz Londona. Na izradi Modela zakona bili su angažovani Saša Gajin, Tanja Drobniak i Violeta Kočić Mitaček, kao pravni konsultanti, zajedno sa Draganom Vučković, Marijom Savić, Jovankom Todorović Savović i Draganom Todorović, aktivistkinjama Labrisa.

Tokom decembra 2011. godine, Model zakona je predstavljen svim LGBT organizacijama u Srbiji, na tri okrugla stola i to u Beogradu, Nišu i Novom Sadu, pri čemu je predloženi model naišao na odobrenje predstavnika/ca LGBT zajednice. U martu 2012. godine Model zakona je predstavljen na okruglom stolu u Nišu, u organizaciji „Centar za razvoj civilnih resursa“ gde su se okupili i predstavnici/ce drugih organizacija za zaštitu ljudskih prava koji podržavaju borbu za ljudska prava LGBT osoba. Nedugo zatim je predloženi Model predstavljen i široj grupi organizacija za zaštitu ljudskih prava iz Novog Sada, a radni sastanak je održan u Zavodu za ravnopravnost polova AP Vojvodine. U maju 2012. godine u Medija centru u Beogradu, Model zakona je prvi put predstavljen i široj javnosti.

Sredinom 2012. godine, organizacija Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava i Ipsos strateški marketing, sproveli su istraživanje pod nazivom „Stavovi prema osobama drugačije seksualne orijentacije“ u kojem je potvrđeno da su „stavovi javnosti mekši“ kada se obrazlože razlozi zbog kojih bi bilo neophodno usvajanje zakona o registrovanom istopolnim zajednicama i kada se obrazloži sadržaj zakona. Istraživanje je obuhvatilo 1067 ispitanika/ca starijih od 18 godina iz 67 opština iz Srbije, 127 mesnih zajednica, gradske, prigradske i seoske životne sredine. Od ukupnog broja ispitanih, samo 29% veruje da su osobe drugačije seksualne orijentacije u Srbiji diskriminisane ali je, sa druge strane, upadljivo veliko prisustvo netolerancije prema osobama drugačije seksualne orijentacije, uprkos mišljenju da

²⁶³ O potrebama i problemima sa kojima se istopolni parovi suočavaju možete dodatno pročitati u intervjuima sa istopolnim parovima koje je sproveo Labris <http://labris.org.rs/ljubavjezakon/category/intervju/>

²⁶⁴ <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Model-zakona-o-registrovanim-istopolnim-zajednicama.pdf>

ova grupa ljudi u Srbiji nije diskriminirana jer 48% ispitanih ne bi želelo da im LGBT osoba bude blizak prijatelj, 40% – šef ili šefica na poslu, a 35% ne želi LGBT osobu u svom komšiluku. Samo 36% ispitanih podržava da se partnerima/kama u istopolnim vezama daju ista ili bar neka prava kao u vezama između muškarca i žene. U okviru tih 36%, očekivano se pokazalo da se najveća podrška daje pravu na socijalno osiguranje i nasleđivanje imovine – tako pravo na socijalno osiguranje podržava 62%, pravo na nasleđivanje imovine 60%, pravo na penziju 53%, pravo na brak 22%, pravo na registrovanu vezu ali ne i brak 45%, dok je najmanja podrška pravu na usvajanje dece 9%.

Postojeći zakonski okvir u Republici Srbiji ne predviđa mogućnost pravnog regulisanja istopolnih zajednica. Kada je u pitanju ostvarivanje prava LGBT osoba, od do sada sprovedenih postupaka normativne kontrole posebno je bio značajan postupak ocene odredbe Porodičnog zakona kojim se uređuju vanbračne zajednice. Kao predlagač inicijative za ocenu ustavnosti odredbe kojom se garantuju prava iz vanbračne zajednice samo trajnim zajednicama osoba različitog pola (čl. 4, st. 1 Porodičnog zakona), Beogradski centar za ljudska prava je smatrao da su ovom odredbom diskriminirane osobe istog pola u trajnim zajednicama i to po osnovu svog pola, odnosno seksualne orijentacije u vezi sa uživanjem prava na privatnost i prava na porodičan život (čl. 8 Evropske konvencije). Ustavni sud je bio na stanovištu²⁶⁵ da je osporavana odredba u saglasnosti sa Ustavom Srbije i ratifikovanim Međunarodnim ugovorima, posebno Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava. U obrazloženju se navodi da je

„...na posredan način, kroz određivanje pojma braka, ustavotvorac odredio i pojam vanbračne zajednice. Drugim rečima, izjednačavajući vanbračnu zajednicu sa bračnom, ustavotvorac je određivanje suštinskih elemenata potrebnih za nastanak vanbračne zajednice vezao za postojanje elemenata potrebnih za nastanak bračne. Kako Ustav kao jedan od konstitutivnih elemenata za zaključenje braka utvrđuje i različitost polova lica koja daju pristanak, to se, po oceni Ustavnog suda, ovaj uslov odnosi i na lica u vanbračnoj zajednici. Iz navedenog sledi da ustavnopravni pojam vanbračne zajednice podrazumeva zajednicu muškarca i žene.”

Sud je takođe ukazao na postojanje određenih odredbi Porodičnog zakona (čl. 197) i Zakonika o krivičnom postupku (čl. 98, st. 1, t. 1) koje se odnose na lica koja su bila u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno o licima u trajnoj zajednici, bez određenja da li se radi o osobama različitog ili istog pola. Ipak, nakon ove odluke osobe istog pola ostaju u nepovoljnijem položaju u odnosu na slične ekonomske ili emocionalne zajednice različitog

²⁶⁵Odluka u predmetu br. IU-347/05, od 22. jula 2010.

polu, u vezi s ostvarenjem niza prava kao što su nasledna prava, pravo na izdržavanje i dr, po mišljenju Beogradskog centra, bez razumnog i opravdanog osnova.²⁶⁶

Osim ovoga, u novousvojenoj Strategiji prevencije i zaštite od diskriminacije, kao i u odnosnom Akcionom planu, kao potrebno navodi se razmatranje izmena i dopuna postojećeg zakonskog okvira u oblasti porodičnog i naslednog prava, kojim bi zakonski bili regulisani partnerski odnosi između LGBT osoba, a kojim bi istopolnim partnerima bilo priznato pravo na registrovano partnerstvo/građansku zajednicu i, shodno tome, obezbeđeno i pravo na zakonsko nasleđivanje, kao i druga uzajamna prava i dužnosti. Međutim, u Akcionom planu država je predvidela 2017. godinu kao rok do kojeg bi trebalo ovo pitanje regulisati. Organizacija Labris, koja je učestvovala u radnoj grupi za izradu Strategije i Akcionog plana, se nije složila sa ovim rokom, izrazila protest i zatražila objašnjenje, međutim formalni odgovor nije dobijen. Smatramo da je ovaj rok nerazuman i neopravdan, te da predstavlja indikator nepostojanja političke volje da se ovo pitanje reguliše.

Kada je reč o međunarodnom zakonodavstvu, kao članica Saveta Evrope i Visoka strana ugovornica Evropske konvencije o ljudskim pravima (EKLJP), Srbija je vezana praksom Evropskog suda za ljudska prava ('Sud u Strazburu'). Tokom proteklih 20 godina Sud u Strazburu je nastojao da prizna prava seksualnih manjina i partnera u istopolnim zajednicama. Štaviše, u skladu sa svojom praksom tumačenja Konvencije, a u svetlu trenutnih društvenih prilika i imajući u vidu narastajući evropski konsenzus o priznanju istopolnih partnerstava kao i trend ka priznanju od strane zemalja članica Saveta Evrope, države članice će verovatno ubrzati postupak donošenja konkretnih i suštinskih mera zaštite, pre nego što stignu pred Sud u Strazburu. Smatraće se da države koje ne budu uspele da održe korak sa konsenzusom koji se razvija po ovom pitanju, krše odredbe Konvencije.

Evropski sud za ljudska prava istakao je da je Konvencija „živi instrument koji mora da se tumači u svetlu aktuelnih društvenih okolnosti“. Još 1978. Sud je istakao da ne može da „ne bude pod uticajem razvitka i univerzalno prihvaćenih standarda i kaznene politike zemalja članica Saveta Evrope“ dok razmatra da li je telesno kažnjavanje izrečeno od strane suda u skladu sa članom 3 Konvencije. Ono što je bilo odlučujuće u tom slučaju su, kako je Sud naveo, standardi koji su trenutno prihvaćeni u evropskom društvu, ne oni koji su važili u vreme kad je Konvencija usvojena.²⁶⁷

Osim ovoga, Republika Srbija je dužna da poštuje i sprovodi Preporuke CM / Rec (2010)5 Komiteta ministara Saveta Evrope državam članicama o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, uključujući i odredbe o poštovanju i unapređenju privatnog i porodičnog života, u kojima se od Republike Srbije kao članice Saveta Evrope zahteva da obezbedi da se pravo na privatni i porodični život može uživati bez diskriminacije na temelju seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, uključujući i pristup pravima roditeljstva i usvajanja.

²⁶⁶ Jovana Stopić, Praksa Ustavnog suda Srbije i Evropskog suda za ljudska prava u odnosu na prava LGBT osoba, 2015. godina

²⁶⁷ <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Model-zakona-o-registrovanim-istopolnim-zajednicama.pdf>

Rad i zapošljavanje

Imajući u vidu široko rasprostranjenu homofobiju i transfobiju u Republici Srbiji, kao i česte slučajeve diskriminacije i nasilja prema LGBT osobama, kao i izražen i sveprisutan strah LGBT osoba od viktimizacije prilikom/nakon otkrivanja seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta, nije teško zaključiti da su LGBT osobe izložene povećanom riziku od ekonomske nesigurnosti. U odnosu na druge građane i građanske, LGBT osobe i istopolni parovi nalaze se u većoj verovatnoći da budu siromašni. U okviru same LGBT zajednice, žene, parovi sa decom i transrodne osobe su posebno ugroženi.

Iako ne postoje sveobuhvatna istraživanja na ovu temu u Srbiji, podaci kojima raspolazu nevladine organizacije koje se bave LGBT pitanjima, ukazuju na to da se neravnopravnost u domenu ekonomske sigurnosti, pre svega odlikuje u nejednakim šansama u zapošljavanju, zatim u nasilju, uznemiravanju i diskriminaciji na samom radnom mestu, kao i u nejednakim šansama za profesionalno napredovanje, nejednakim zaradama, kao i većim rizikom od neopravdanog otpuštanja. Takođe, imajući u vidu da zakonski okvir Republike Srbije ne prepoznaje bilo kakav oblik istopolnih partnerstava, to znači da osobe u istopolnim partnerstvima nemaju jednaka prava kao osobe u heteroseksualnim odnosima, kao što je pravo na socijalno osiguranje, penziju i zdravstveno osiguranje, pravo na odsustvo radi nege deteta i pravo na odsustvo zbog smrti partnerke. Posebno je teško transrodnim osobama jer je njihov rodni identitet i proces promene pola nekad nemoguće sakriti. Dalje, zbog mnogih prepreka u pronalaženju i zadržavanju adekvatnog zaposlenja, transrodne osobe često završavaju kao seksualni/e radnici/e, pri čemu ne postoje mere koje bi transrodne osobe zaštitile na ovom polju.

Iako Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o radu zabranjuju diskriminaciju na temelju seksualne orijentacije, ovi zakoni se ne implementiraju adekvatno i efektivno. Međutim, dobar znak da neki od koraka ka efektivnoj implementaciji zakona postoje, jeste prva konačna presuda suda za diskriminaciju na radnom mestu, na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije. Početkom 2013. godine doneta je prva pravosnažna presuda u Srbiji po osnovu Zakona o zabrani diskriminacije a koja se tiče diskriminacije izvršene na radnom mestu zbog drugačije seksualne orijentacije. Pravnoj službi Gej strejt alijanse dostavljena je pravosnažna presuda Apelacionog suda Novom Sadu kojom je utvrđeno diskriminatorno ponašanje i težak oblik diskriminacije protiv M.A. od strane njegovog kolege D. K. Diskriminacija je vršena nekoliko meseci u kontinuitetu na radnom mestu u privatnoj firmi u Vršcu gde su obojica bili zaposleni. Spor je vođen od aprila 2011. godine. Pravosnažnom presudom Apelacionog suda je D.K. naloženo da oštećenom M.A. isplati 180 hiljada dinara za pretrpljene duševne bolove zbog povreda prava ličnosti, ugleda i časti, kao i da Pravnoj službi GSA nadoknadi sudske troškove u iznosu od 99 hiljada dinara. M. A. se naime u martu 2011. godine obratio pravnoj službi GSA i opisao način na koji ga je njegov kolega D. K. u dužem vremenskom periodu vređao i pretio i naglasio da je sve započelo kada mu je D. K. oduzeo telefon i na osnovu SMS poruka saznao za njegovu seksualnu orijentaciju. Nakon toga osuđeni D. K. je počeo da vređa M. A. i da preti čak i fizičkim nasiljem što je Apelacioni sud ocenio kao diskriminatorno postupanje i težak oblik diskriminacije. Ova presuda je doneta po osnovu članova 12, 13 i 21 Zakona o zabrani diskriminacije, a Apelacioni sud se u obrazloženju poziva i na kršenje članova 21, 23 i 25 Ustava Srbije koji

zabranjuju diskriminaciju po bilo kom osnovu i garantuju pravo na ljudsko dostojanstvo i psihički integritet.

Osim zakonskog okvira, novousvojena Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije i odnosni Akcioni plan, podrazumevaju ciljeve, mere i aktivnosti u odnosu na nediskriminativno zapošljavanje i rad kod državnog poslodavca i u privatnom sektoru, efektivnu zaštitu od diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, prilikom zaposlenja i zanimanja u javnom i privatnom sektoru, upotrebu nediskriminatornog jezika i ponašanja prema osobama zbog stvarne ili pretpostavljene istopolne seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Osim ovoga, predviđa se i poverljivost i zaštita podataka o rodnom identitetu i seksualnoj orijentaciji u radu i prilikom zaposlenja, kao i omogućavanje edukacije neposredno u radnim ambijentima kojom bi se pomoglo da poslodavci shvate potrebu i načine zaštite LGBT populacije. Međutim, kada je reč o implementaciji predviđenih ciljeva, mera i aktivnosti, državne institucije Srbije ni u jednom pogledu ne ispunjavaju mere i ciljeve Strategije. Nema mera koje bi promovisale raznolikost na radnim mestima, a sankcionisale diskriminaciju, maltretiranje i viktimizaciju na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Nema pravila ponašanja, programa za podizanje svesti ili podrške za zaposlene LGBT osobe.

Zaključci

Mnogo je dokaza koji ukazuju na to da LGBT zajednica u Srbiji živi u društvu u kom su homofobija, nasilje i diskriminacija široko rasprostranjeni. U takvim uslovima, LGBT zajednica živi u strahu, neizvesnosti i nevidljivosti, kako u privatnoj, tako i u javnoj sferi, što je čini jednom od najmarginalizovanijih društvenih grupa u Srbiji.

Postoji nedostatak sistematskog pristupa u ispitivanju efektivnosti postojećih antidiskriminacionih zakona, strategija i podzakonskih akata, kao i u analizi onoga što može biti učinjeno u drugim sferama, koje nisu direktno pokrivene postojećim zakonima. Iako postoje dokazi koji ukazuju na to da sporadične inicijative postoje i da se stvari odvijaju u pravcu napretka, te inicijative su retke, malog obima i nekonzistentne su.

Zakoni u kojima se eksplicitno spominje i zabranjuje diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta u oblasti socio-ekonomske stabilnosti su opšti Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o radu, Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o javnom informisanju, Zakon o mladima, Zakon o socijalnoj zaštiti, kao i Zakon o obrazovanju odraslih. Osim ovoga Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, kao i odnosni Akcioni

plan, sadrže ciljeve i mere koje se tiču unapređenja soci-ekonomske stabilnosti LGBT osoba. Međutim, pomenuti zakoni, strategije, mere i planovi se primenjuju veoma ograničeno.

Obrazovanje je jedna od oblasti koje država najviše zanemaruje, kada je reč o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu. Nema efikasnih programa, kao ni politika u borbi protiv nasilja. Ne postoje obuke niti programi za podizanje svesti za osoblje u osnovnim i srednjim školama, ni u ustanovama višeg obrazovanja koje bi inicirale i sprovele vlasti. Diskriminativni sadržaj iz udžbenika nije eliminisan, niti je uveden novi sadržaj o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu.

Istopolni parovi su potpuno nevidljivi u zakonima i drugim merama. Probleme i situacije s kojima se suočavaju istopolni parovi država zanemaruje, kao da istopolni parovi ne postoje, ostavljajući te parove u diskriminisanom položaju u odnosu na ostale parove (kako venčane, tako i nevenčane), u pogledu socijalne sigurnosti, zdravstvenog osiguranja, penzije, nasledstva, roditeljstva, itd.

LGBT osobe koje su same, odnosno nisu u partnerstvu, diskriminisane su, nemaju pravo na usvajanje, kao ni pristup medicinski potpomognutoj veštačkoj oplodnji. Ovo predstavlja direktnu, sistemsku diskriminaciju na osnovu ličnog svojstva, bračnog odn. partnerskog statusa.

Iako Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o radu zabranjuju diskriminaciju zasnovanu na seksualnoj orijentaciji u zaposlenju, diskriminacija i uznemiravanje LGBT osoba i dalje su rasprostranjeni. Situacija je naročito teška za transrodne osobe, imajući u vidu da ne postoje mere za njihovu zaštitu, zajedno sa veoma neefikasnim procesom zakonskog priznavanja i promene dokumenata, koji može trajati i do godinu dana, a tokom kog perioda osoba ne može naći posao i rizikuje da živi u siromaštvu i kao beskućnik/ca, i/ili da se bavi seksualnim radom.

Preporuke

S obzirom na alarmantne nalaze pomenutih analiza, u kojima se detaljno navode i analiziraju primeri kako direktne tako i indirektno diskriminacije prema LGBT osobama u obrazovanju, u odnosu na privatni i porodični život, rad i zapošljavanje, predlaže se sledeće:

1. Implementirati Akcioni plan za sprovođenje Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije u odnosu na oblasti obrazovanja, porodičnog života, rada i zapošljavanja.
2. Usvojiti zakon koji bi regulisao istopolna partnerstva, ili modifikovati postojeće zakone tako da se regulišu istopolna partnerstva na nediskriminatoran način.
3. Usvojiti zakon koji bi regulisao proces promene pola, zakonsko priznavanje istog i zakonsku regulativu o medicinskim aspektima tog procesa.

4. Oformiti radnu grupu za analizu svih udžbenika za osnovnu i srednju školu, kao i za univerzitet, kako bi se pronašao i eliminisao diskriminatorni i netačan sadržaj u svim obrazovnim sredstvima i uključile afirmativne i tačne informacije o LGBT osobama.
5. Ukloniti iz udžbenika, planova i programa, terminologiju koja je zastarela, prevaziđena i uvredljiva prema LGBT osobama, uključiti činjenično tačne informacije o različitim seksualnim orijentacijama i rodnom identitetu, kao i sadržaje koji bi objašnjavali i promovisali različitost i toleranciju.
6. Uvesti afirmativan i tačan prikaz istopolne seksualno-emotivne orijentacije, transrodnosti, transpolnosti i interseksualnosti u sve udžbenike (kako prirodnih, tako i društvenih nauka), uključujući i primere LGBT pojedinaca/pojedinki kao deo istorijskih, ali i savremenih demokratskih društava.
7. Modifikovati nastavne sadržaje i nastavne materijale tako da predstavljaju različite modele porodice u savremenom društvu (samohrani roditelji, starateljske porodice, porodice bez dece, pravo istopolnih partnera na porodicu i sl).
8. Unaprediti plana i program Građanskog vaspitanja tako da uključuje konkretne radionice o sprečavanju diskriminacije i ublažavanju predrasuda prema osetljivim i marginalizovanim grupama na svim obrazovnim nivoima, ali u skladu sa principima inkluzivnog obrazovanja uz korišćenje savremene i adekvatne terminologije.
9. Uključiti sadržaje i programe iz Građanskog vaspitanja i u druge predmete.
10. Uvesti kontinuiranu obuku za nastavno osoblje na svim obrazovnim nivoima, kao i za đake i studente, ali i za zaposlene u Ministarstvu obrazovanja, u Zavodu za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja i u Nacionalnom prosvetnom savetu.
11. Uvesti efektivne mere koje bi štatile LGBT đake i studente, kao i LGBT nastavno osoblje, od nasilja, maltretiranja i diskriminacije u obrazovnom sistemu.
12. Kreirati programe, kampanje i pravila ponašanja za poslodavce i zaposlene kako u privatnom, tako i u javnom sektoru, kako bi se obezbedila radna klima bez diskriminacije na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

Situacija i mogućnosti unapređenja fizičkog zdravlja LGBT populacije u Srbiji

Jelena Ćurčić, Siguran puls mladih - SPY

1. Uvod

Polazeći od definicije Svetske zdravstvene organizacije o zdravlju: „Zdravlje je stanje fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i nesposobnosti“, prikladno objašnjenje za ovaj tekst nalazimo kod francuskog autora: „Zdravlje je zapravo funkcija dobrobiti u svom okruženju, koja uključuje sve segmente od kvaliteta životnog prostora, odnosa sa komšilukom i zaštite životne sredine u naselju u kojem živite; kulture kojoj ste izloženi i/ili u kojoj stvarate, kolektivne i lične istorije, atmosfera radnog mesta itd. Sumirano, zdravlje je sve što vas okružuje i dotiče u svakodnevnom životu. Pojednostavljeno, zdravlje jeste dobrobit tj. dobro se osećati u sopstvenom životu, u svakom pogledu.“¹

Govoreći o zdravlju LGBT populacije, ovaj tekst nudi prikaz trenutne zdravstvene i životne situacije LGBT populacije u Srbiji na osnovu aktuelno dostupnih podataka. Tekst istovremeno nudi i jedan pogled na moguća objašnjenja o razlozima koji doprinose ovakvoj postojećoj situaciji i pronalaženju dubljih uzroka trenutne situacije, koji su svakako kompleksni i više faktorski. Istovremeno, predlog praktične politike ispunjava svoj osnovni cilj i predlaže moguća rešenja ka poboljšanju zdravstvene situacije LGBT populacije. Pri tome, naravno, tekst je fokusiran na najzanačajnije zdravstvene probleme tj. one koji su specifični za LGBT osobe i koji zahtevaju urgentno reagovanje, pre svega donosioca odluka, kao i hitno angažovanje svih raspoloživih zdravstvenih kapaciteta, pre svega celokupnog nacionalnog zdravstvenog sektora i angažovanje resursa van zvaničnih institucija, pre svega u NVO sektoru izgrađenim u prethodnom periodu.

Upravo učestvujući u ovom projektu „Prevazilaženje jaza između institucija i nevladinih organizacija“ tj. same LGBT populacije na više mesta u tekstu ćemo se osvrnuti na različite nivoe i periode u saradnji, kapacitetima i angažovanju dva sektora.

Sam sadržaj koji vodi ka krajnjim preporukama posmatran je iz više uglova: najnovijih epidemioloških studija objavljenih u zemlji, iz kojih dobijamo uvid u trenutnu situaciju LGBT populacije kako zdravstvenu, tako i o uspešnosti zdravstvenih preventivnih programa i zaštite ostvarivanih u prethodnom periodu. Zatim iz naučno istraživačkih radova i naravno, iz bogatog iskustva koje nevladina organizacija Siguran puls mladih ima iz neposrednog svakodnevnog kontakta sa pripadnicima LGBT populacije, korisnicima zdravstvenih usluga.

2. Fizička komponenta zdravlja LGBT populacije

Polazeći od definicije Svetske zdravstvene organizacije u kojoj se navode tri komponente zdravlja: fizičko, mentalno i socijalno, želimo da napomenmo da je ovaj tekst, kao deo zajedničkog rada više nevladinih organizacija koje se bave pitanjima zdravlja LGBT populacije, predstavlja samo jedno poglavlje celokupnog krajnjeg dokumenta, tekst je usmeren na najznačajnija pitanja **fizičkog zdravlja**, specifično značajnih za LGBT populaciju. U tom smislu, pre svega posmatramo ugroženost LGBT populacije seksualno prenosivim infekcijama, a na prvom mestu infekciji HIV-om i Hepatitisom C, zatim ugroženost od fizičkog nasilja, kao i korišćenjem nacionalne zdravstvene službe od strane LGBT populacije, u rešavanju problema koji se odnose na fizičko zdravlje.

2.1. Epidemija HIV infekcije među pripadnicima MSM populacije u Srbiji

Posmatrajući sveukupan tok HIV epidemije, u Srbiji je od 1994 godine dominantan način širenja HIV infekcije je nezaštićeni seksualni odnos. Posmatrajući kumulativno, broj inficiranih HIV-om u Srbiji je 3.5 puta veći kod muškaraca u odnosu na žene, što ukazuje na veću izloženost muškaraca HIV infekciji i u skladu je sa podacima drugih zemalja Evrope i sveta.²

Tako je, među osobama sa novootkrivenim HIV infekcijama u 2012 godini, registrovano 11.5 puta više HIV pozitivnih muškaraca nego žena, a više od polovine svih novodijagnostikovanih HIV pozitivnih osoba su muškarci koji su pri testiranju kao rizik od dobijanja HIV infekcije naveli nezaštićeni seksualni kontakt sa muškarcima (66%).³

Prema poslednjem istraživanju Nacionalnog Instituta za Javno zdravlje „Milan Jovanović - Batut“, a koji je sproveo istraživanje procene prevalencije HIV infekcije i hepatitisa C, kao i učestalost rizičnih oblika ponašanja među MSM populacijom u Novom Sadu, Beogradu i Kragujevcu, dobijeni su sledeći podaci. Naime, najveći procenat inficiranih HIV-om, u okviru ispitivanog reprezentativnog uzorka, je u Beogradu (8.3%), nakon čega sledi Kragujevac (6.3%), pa Novi Sad (5.3%).³ To je **do sada najveća registrovana prevalenca HIV infekcije i u Beogradu i u Novom Sadu.**⁴⁵⁶⁷ Najznačajniji podatak koje je istraživanje donelo je da se sa sigurnošću može tvrditi da je prevalenca HIV infekcije u 2013 godini u Beogradu veća od 5%, što je **jasan pokazatelj da u Beogradu postoji koncentrovana epidemija HIV-a među pripadnicima MSM populacije.** Posmatrajući epidemiju Hepatitisa C, najveći procenat inficiranih virusom hepatitisa C u MSM populaciji je u Beogradu (2.5%), dok je prevalenca u Novom Sadu i Kragujevcu jednaka i iznosi po 0.3%.⁴

Značaj ovih podataka za preventivni rad i posledično dobijanja povoljnije epidemiološke slike može se u potpunosti sagledati tek kada se u obzir uzme put širenja HIV infekcije i Hepatitisa C, a to su na prvom mestu seksualni kontakti, pri čemu je upražnjavanje analnog seksualnog kontakta najrizičnije za dobijanje HIV infekcije, kao i širenje putem krvi, što je u u praksi najčešće pri ubrizgavanju psihoaktivnih supstanci nesterilnim, odnosno prethodno korišćenim – prljavim tj. inficiranim priborom (špricem i iglom).

Podatke o seksualnim navikama ispitanika, ključnim za širenje HIV infekcije i Hepatitisa C, takođe dobijamo iz najnovijeg istraživanja Nacionalnog Instituta za javno zdravlje „Milan Jovanović – Batut“. Prema ovom istraživanju kondom je pri poslednjem analnom seksualnom odnosu, bez obzira da li je seksualni odnos bio sa stalnim ili povremenim partnerom, koristilo 62,3% ispitanika u Beogradu, 72% ispitanika u Novom Sadu i 85,3% ispitanika u Kragujevcu.⁴ Ukoliko posmatramo vrednosti ovog indikatora za godine 2008, 2010, 2012 i 2013, one su za Beograd konzistente, osim za 2010. godinu gde su značajno niže, dok se u Novom Sadu beleži porast u odnosu na 2008 i 2010 godinu.⁴⁵⁶⁷

MSM ispitanici su imali najveći prosečan broj različitih seksualnih partnera u prethodnih 12 meseci (oko 6) u Beogradu, zatim u Kragujevcu i Novom Sadu oko 3. Dodatno je prosečan broj različitih seksualni partnera u prethodnih 12 meseci, sa kojima je ispitanik bio pasivan, najviši u Beogradu, a najveći broj ispitanika je imao takav odnos sa dva partnera. Oralni seksualni odnos sa muškarcem u proteklih 12 meseci je imalo 97% ispitanika u Beogradu, 99% ispitanika u Novom Sadu i 96,7% ispitanika u Kragujevcu.⁴ Procenat MSM koji su koristili kondom „uvek“ pri oralnom seksualnom odnosu sa muškarcima u poslednih 12 meseci je u sva tri grada manji od 5%. Tako čak 75,8% ispitanika u Beogradu, 88,9% u Novom Sadu i 50,3% u Kragujevcu, nikada ne koristi kondom pri oralnom seksu sa muškarcem, što je zantno više u odnosu na prethodno istraživanje 2012 godine.⁵ Kondom je „uvek“ sa stalnim seksualnim partnerom koristilo tek 35% ispitanika u Beogradu, a 80,9% u Kragujevcu.

Procenat MSM ispitanika koji su imali seksualne odnose pod uticajem alkohola u poslednjih 12 meseci je 47% u Beogradu, 43% u Novom Sadu i najmanje u Kragujevcu 34,7%.⁴ U prethodnom istraživanju, taj procenat je bio nešto niži i u oba grada.⁵ U alkoholisanom stanju 65,4% ispitanika u Beogradu, 58,1% u Novom Sadu i 65,4% u Kragujevcu je koristilo kondom⁴, što je za Beograd nešto više u odnosu na prošlo istraživanje, a za Novi Sad nešto niže.⁵ Procenat MSM koji su imali seksualne odnose sa komercijalnim seksualnim radnicima kao partnerima popkazuje smanjenje u odnosu na prethodno istraživanje i iznosi je 2,3% u Beogradu, 0% u Novom Sadu.^{4 5} Pri tome je kondom koristilo 81,6% ispitanika u Beogradu i 64,1% ispitanika u Kragujevcu.⁴ Procenat MSM ispitanika koji su bili plaćani za seksualne usluge je 9% u Beogradu, 3% u Novom Sadu i 8,7% u Kragujevcu.⁴ Procenat MSM koji koriste lubrikant prilikom analnog seksualnog odnosa u proteklih 12 meseci („pri svakom penetranom seksualnom kontaktu“) je 62,3% u Beogradu (ponekad – 35,5%), 67% u Novom Sadu (ponekad – 29,3%) i 78,7% u Kragujevcu (ponekad – 20,3%).⁴ To je znatno više od rezultata dobijenih u prethodnom istraživanju u 2012 godine⁵

Značajno je istaći da u Beogradu i Kragujevcu, HIV pozitivni MSM ispitanici su 2.2 puta i čak 4 puta u Kragujevcu skloniji da uvek koriste kondom sa povremenim parnerom u odnosu na osobe koje nisu inficirane HIV-om.⁴ Što govori u prilog odgovornijem seksualnom ponašanju MSM ispitanika, kada poznaju svoj HIV status! U Beogradu ne postoji povezanost konzistente upotrebe kondoma sa stalnim seksualnim partnerom i HIV statusa, dok u Novom Sadu i Kragujevcu ta povezanost postoji ali na drugačiji način. U Novom Sadu HIV status predstavlja faktor rizika za nekorišćenje kondoma (HIV pozitivni 2 puta ređe koriste uvek kondom sa stalnim partnerom), dok je u Kragujevcu

to, upravo obrnuto i predstavlja „protektivni faktor“ (HIV pozitivni 3.3 puta češće koriste uvek kondom sa stalnim partnerom).⁴

Posmatrano po gradovima, ni u jednom gradu se ne uočava povezanost stepena znanja o transmisiji HIV-a i konzistentog („uvek“) korišćenja kondoma sa stalnim seksualnim partnerom. Unutar starosne grupe 25-49 ta povezanost postoji u smislu da ispitanici bez adekvatnog znanja imaju 1.5 puta veću šansu da ne koriste kondom od ispitanika sa adekvatnim znanjem.⁴ Kondom je uvek sa povremenim seksualnim partnerom koristilo 60,4% ispitanika u Beogradu 72% ispitanika u Novom Sadu, i 79,2% u Kragujevcu.⁴ To su skoro iste vrednosti u odnosu i na istraživanje 2012 godine.⁵

Dodatno je važno i rizično ponašanje u vezi upotrebe psihoaktivnih supstanci. Tako cigarete u sva tri grada koristi oko dve trećine ispitanika (67,3% u Beogradu, 62,3% u Novom Sadu i 70% u Kragujevcu).⁴ Taj procenat je nešto veći u odnosu na istraživanje 2012 godine.⁴ Alkohol konzumira nešto više od 60% (66,5% u Beogradu, 68,7% u Novom Sadu i 59,7% u Kragujevcu).⁴ Što je u skladu i sa prethodnim istraživanjem iz 2012 godine. (Batut 2012) Psihoaktivne supstance (PAS) se najviše koriste u Beogradu (7,5%), zatim u Novom Sadu (3,7%), a najmanje u Kragujevcu (0,7%).⁴ Ipak, ovaj procenat ispitanika koji koristi PAS je daleko manji od procenta koji je dobijen u prošlom istraživanju. (Batut 2012) PAS injektiranjem u Beogradu koristi 2% ispitanika, a 1% ispitanika u Novom Sadu i nijedan ispitanik u Kragujevcu. (Batut 2014) U odnosu na prethodne rezultate iz 2012 godine, u Beogradu je u ovom istraživanju registrovano duplo manje injektirajućih korisnika među MSM populacijom, dok je u Novom Sadu taj procenat praktično isti. (Batut 2012) Ispitanici uglavnom, ali ne svi, koriste potpuno nov i nekorišćen pribor ili samo svoj pribor za injektiranje.

Istovremeno moramo istaći da nismo došli do podataka na osnovu kojih bi prethodne podatke o seksualnim praksama MSM ispitanika i konzumiranju PAS, mogli da uporedimo sa „opštom populacijom“ tj. ispitanicima koji nisu pripadnici MSM populacije, sličnih demografskih karakteristika. (U okviru demografskih karakteristika u istraživanju posmatrani su uzrast, mesto rođenja, nacionalna pripadnost, obrazovni status i korišćenje interneta, kao i radni status, bračno stanje i rodna opredeljenost ispitanika. Dodatno, pitanje o bračnom statusu se isključivo odnosi na heteroseksualni brak, prema pravnim mogućnostima za sklapanje braka u Srbiji, te se pri tome isključuje mogućnost postojanja homoseksualnih brakova sklopljenih u drugim zemljama. Dobiveni podaci u tom smislu pokazuju da je najveći procenat ispitanika neoženjen (prosečno osam od deset ispitanika), dok najmanje ispitanika u bračnoj zajednici živi u Novom Sadu (1%), zatim u Beogradu (7,3%), a najviše u Kragujevcu (11,3%).⁴ Ovakva distribucija je slična onoj koja je dobijena i u prethodnom istraživanju iz 2012 godine.⁵

Kada posmatramo protektivne faktore relevantne za zaštitu od HIV infekcije, pre svega znanje, procenat MSM koji imaju adekvatno znanje u vezi prenosa HIV-a najveći je u Novom Sadu (72,0%), nakon čega dolazi Kragujevac (65,7%), pa Beograd (58,3%).⁴ Procenat ispitanika iz MSM populacije koji zna da lubrikant na bazi vode smanjuje rizik od HIV-a je 68,7% u Beogradu, 74,2% u Novom Sadu i najviši u Kragujevcu – 78,9%.⁴ Procenat

MSM ispitanika koji prepoznaju prave načine prevencije seksualnog prenosa HIV-a i koji istovremeno odbacuju glavne zablude vezane za transmisiju HIV-a najveći je u Novom Sadu (72,0%), nakon čega dolazi Kragujevac (65,7%), pa Beograd (58,3%).⁴ Prema tačnim odgovorima od kada se sprovodi istraživanje, vidimo da su vrednosti konzistente tokom ovih godina, dok se u Novom Sadu zapaža porast znanja u odnosu na 2008. godinu^{4, 5 6,} ⁷Istovremeno procenat ispitanika koji smatra da postoji rizik da se inficira HIV-om je 54,7% u Beogradu, 52,5% u Novom Sadu i samo 19,7% u Kragujevcu.⁴

Dodatno, najveći procenat ispitanika koji se u proteklih godinu dana testirao na HIV i zna rezultate je u Kragujevcu (50,7%), zatim u Novom Sadu (37,7%), pa Beogradu (36,3%).⁴ U odnosu na prethodna istraživanja u Beogradu postoji konzistentan procenat testiranih, dok se u Novom Sadu uočava vremenski trend porasta.^{5 6 7}

Izuzetno važan je pokazatelj da u Beogradu i Novom Sadu ne postoji značajna povezanost između izloženosti „preventivnom programu“ i korišćenja kondoma sa povremenim seksualnim partnerom, dok se ta veza uočava u Kragujevcu: gde ispitanici koji koriste preventivni program, statistički gledano, imaju 4.75 veću verovatnoću da koriste „uvek“ kondom u odnosu na one koji ne koriste program. (Batut 2014) Ipak, Kragujevcu uočava povezanost stepena znanja o transmisiji HIV-a i konzistentog („uvek“) korišćenja kondoma sa povremenim seksualnim partnerom u smislu da ispitanici bez adekvatnog znanja imaju skoro 3 puta veću verovatnoću da ne koriste kondom od ispitanika sa adekvatnim znanjem. U istom smeru postoji i povezanost unutar starosne grupe 25-49, u smislu da ispitanici, bez adekvatnog znanja, imaju skoro 2 puta veću šansu da ne koriste kondom od ispitanika sa adekvatnim znanjem.⁴

Ispitivanje početka seksualne praksa ispitanika pokazuje da prvi penetrantni seksualni odnos sa muškarcem su ispitanici imali sa oko 19 godina u Beogradu i Novom Sadu, a u godinu dana starijem uzrastu u Kragujevcu.⁴ Ovaj rezultat je u skladu sa svim dosadašnjim istraživanjima.^{5, 6} Prvi penetrantni seksualni odnos sa ženom ispitanici su imali oko 17-18 godine.⁴ A upućuje na značaj rane edukacije tj. edukacije adolescenata.

2.2. Preporuke za unapređenje epidemiološke slike HIV infekcije među pripadnicima MSM populacije u Srbiji

Iz navedenih podataka u epidemiološkim studijama vidimo da je neophodno intenzivno uticati na pre svega porast znanja o HIV infekciji i zaštiti od preuzimanja ove infekcije, zatim promeni ponašanja ka bezbednijem, što uključuje: smanjenja broja seksualnih partnera, smanjenja paralelnih ili slučajnih veza, povećanja broja klijenata koji apstiniraju, povećanja korišćenja kondoma. I nikako manje značajno na menjanje stavova u pozitivnom pravcu, buđenjem svesti o ličnoj odgovornosti za „uzimanje HIV -a“, smanjivanjem stigme ili diskriminacije prema PLHIV i sagledavanjem opravdanosti obaveze saopštavanja HIV pozitivnog rezultata seksualnom partneru.

3. Izloženost fizičkom nasilju

Procenat MSM koji su bili žrtve fizičkog nasilja je 27% u Beogradu, 16,7% u Novom Sadu i najmanje Kragujevcu. u Novom Sadu najviše trpe najmlađi i najstariji (18-19: 55,6%, 50+: 50%), a u Kragujevcu najviše trpe najmlađi (18-19: 34,6%).

Nasilje se najviše trpi od strane:

1. nepoznate osobe (71.3%, 54%, 37.8%),
2. člana porodice (24,1%, 22%, 40,5%),
3. partnera (11,1%, 8%, 43,2%),
4. kolege na poslu (6,5%, 12%, 2,7%),
5. policije (12%, 4%, 2,7%), ali i
6. „nekog drugog“ (12,1%, 4%, 2,9%)⁴

U Novom Sadu se beleži povećan procenat nasilja izvršenog od nepoznatih osoba, kao i od policije u odnosu na pretodno istraživanje. ⁵ Od onih koji su trpeli fizičko nasilje, njih 24.1% u Beogradu, 6% u Novom Sadu i 40,5% u Kragujevcu je bilo žrtva višestrukog nasilja⁵, ⁶Što je značajno manje u odnosu na prethodne godine, ali se može tumačiti i kao povećanje prijavljivanja nasilja. (Batut 2014, ⁵ Moramo istaći da iskustvo fizičkog nasilja pre više od 12 meseci predstavlja značajan faktor rizika za nekorišćenje kondoma sa povremenim seksualnim partnerom u sva tri grada, u smislu da **ispitanici koji su nekada doživeli fizičko nasilje imaju 2-3 puta veću šansu da ne koriste konzistentno kondom sa povremenim partnerom, od onih koji to iskustvo nemaju.**

4. Korišćenje zdravstvene zaštite

Značaj dostupnost, korišćenje i zadovoljstvo dobijenim zdravstvenim uslugama je posebno važno u očuvanju zdravnja i važna je mera prevencije.

4.1. Obuhvat nacionalnim zdravstvenim osiguranjem

Procenat MSM koji imaju zdravstveno osiguranje na svoje ime iznosi najmanje 83.8% u Beogradu, 91,7% u Novom Sadu i 91,7% u Kragujevcu. ⁴ Pri tome je registrovano blago i veće povećanje obuhvata MSM populacije zdravstvenom zaštitom u odnosu na 2012 godinu. ⁵ Postavlja se pitanje, s obzirom da Srbija ima univerzalan pristup zdravstvenoj zaštiti, koji su faktori koji sprečavaju ili onemogućavaju ove ispitanike da ostvare svoje pravo na besplatno korišćenje nacionalnog sistema zdravstvene zaštite.

4.2. Korišćenje nacionalnog sistema zdravstvene zaštite

Procenat MSM koji se za rešavanje svog zdravstvenog problema prvo obraća lekarima primarne zdravstvene zaštite iznosi najmanje 63,5% u Beogradu, zatim 72% u Novom Sadu i najviše 86,7% u Kragujevcu. ⁴ Svog izabranog lekara ima 77,5% ispitanika u Beogradu, 90% ispitanika u Novom Sadu i 89,3% ispitanika u Kragujevcu. ⁴ U proteklih 12 meseci ga je posetilo 51,3% ispitanika u Beogradu, 45,2% u Novom Sadu i 55,8% u Kragujevcu. Što je znatno manje u odnosu na prošlo istraživanje. ⁵ Međutim u skladu je sa rezultatima istraživanja iz 2010 godine. ⁶ Procenat MSM koji su zadovoljni radom svog izabranog lekara je najniži u Beogradu i iznosi 37,1% (znatno niže u odnosu na 2012 godinu ⁵), dok je u Novom Sadu 72,6% i Kragujevcu 61,4%. ⁴ Ipak, od ispitanika - MSM osoba koje su imale neki zdravstveni problem vezan za reproduktivno zdravlje npr. sekreciju ili bilo kakvu drugu promenu na polnom organu u poslednjih 12 meseci samo 57,4% u Beogradu, 46,2% u Novom Sadu i svega 20% u Kragujevcu se obratilo državnoj zdravstvenoj ustanovi. Što je značajan pad u odnosu na prethodno istraživanje. ⁵ Procenat MSM koji su zadovoljni uslugama koje se pružaju u Domu zdravlja je najniži u Beogradu – 26,8%. ⁴ To je znatno niže u odnosu na 2012 godinu. ⁵ Nakon Beograda slede Kragujevac – 55,4% i Novi Sad – 56,3% ⁴, gde je procenat viši u odnosu na 2012 godinu ⁵

4.3. Uticaj korišćenja zdravstvene zaštite na usvajanje sigurnijeg seksualnog ponašanja

Između postojanja zdravstvene zaštite i konzistentnog („uvek“) korišćenja kondoma sa povremenim seksualnim partnerom u proteklih 12 meseci postoji povezanost u Beogradu i Kragujevcu), u smislu da ispitanici koji nemaju zdravstvenu zaštitu sa 2.2, tj 4.3 puta većom verovatnoćom ne koriste uvek kondom sa povremenim partnerom. U istom smeru postoji i povezanost kada posmatramo uzrasnu grupu 25-49 za ceo uzorak), gde nepostojanje zdravstvene zaštite, povećava 3.25 puta rizik za nekorišćenje kondoma sa povremenim partnerom. ⁴ Između postojanja zdravstvene zaštite i konzistentnog („uvek“) korišćenja kondoma sa stalnim seksualnim partnerom u proteklih 12 meseci postoji povezanost u Beogradu u smislu da ispitanici koji nemaju zdravstvenu zaštitu, statistički gledano, imaju 2.1, puta veću verovatnoću da ne koriste uvek kondom sa stalnim partnerom. ⁴ U istom smeru

postoji povezanost kada posmatramo uzrasnu grupu 25-49 za ceo uzorak gde nekorišćenje zdravstvene zaštite povećava 2.5 puta rizik da se ne koristi kondom sa stalnim partnerom. U Beogradu (dok u ostalim gradovima ne) postoji povezanost između zdravstvene zaštite i korišćenja preventivnog programa u smislu da su ispitanici bez zdravstvene zaštite 1.7 puta skloniji da koriste preventivne programe od onih sa zdravstvenom zaštitom. (Batut 2014) Takođe nepostojanje zdravstvene zaštite povećava 2.2 tj 2.5 puta verovatnoću da oosbe ne znaju gde se može testirati na HIV. U Beogradu su HIV pozitivne osobe 1.9, a u Kragujevcu 4.4 puta sklonije da koriste preventivne programe od osoba koje nisu HIV pozitivne. ⁴

U uvodu najnovijeg dostupnog istraživanja se navodi da „postoje brojne HIV preventivne aktivnosti koje su usmerene ka muškarcima koji imaju seksualne odnose sa muškarcima (MSM)“. Međutim, detaljima o sprovedenim preventivnim programima, ne navode se detalji ko ih sprovodi, koliko su trajali, njihov sadržaj. Ipak genralno, u ispitivanom uzorku najveći procenat MSM populacije koji je obuhvaćen preventivnim programom u proteklih 12 meseci je u Kragujevcu (80,0%), zatim u Novom Sadu (60,0%), pa u Beogradu (50,8%). U Beogradu u 2012 i 2013 godini, uočavamo značajan porast obuhvata preventivnim programima u odnosu na 2008 i 2010 godinu, pri čemu između ove dve godine ne postoji značajna razlika, dok u Novom Sadu se u posmatranom periodu se može konstatovati značajan trend porasta obuhvata preventivnim programima. Ipak ni u jednom od tri grada ne postoji statistički značajna razlika u obuhvatu MSM preventivnim programima u odnosu na starosnu grupu. ⁴ Što govori u prilog netragetiranim programima čak ni pream uzrastu, a svakakao ne ni prema drugim socio-demografskim karakteristikama.

4.4. Iskustvo stigme i diskriminacije u nacionalnom sistemu zdravstvene zaštite

Ukoliko posmatramo kompozitni indeks „Zdravstvena zaštita“, dok za Novi Sad ne postoji povezanost ovog indikatora i stigma indeksa, dotle su, pomalo paradoksalno ispitanici koji imaju zdravstvenu zaštitu, u Beogradu dva puta, a u Kragujevcu skoro tri puta skloniji da imaju stigmatizujuće stavove od ispitanika koji nemaju zdravstvenu zaštitu. Pri tome smatraju da osobe koje žive sa HIV-om ne bi trebalo da se mešaju sa drugim osobama misli 12.1% ispitanika u Beogradu, 0,3% u Novom Sadu i čak 54.8% ispitanika u Kragujevcu. U Beogradu i Novom Sadu ne postoji povezanost izloženosti preventivnom programu i izraženosti „Stigma indeksa“, dok u Kragujevcu ta povezanost postoji, ali na neočekivan način - osobe koje su bile izložene preventivnim programima su 4.5 puta bile sklonije da izraze stigmatizujuće stavove od osoba koje nisu bile u preventivnim programima. Takođe u Beogradu i Novom Sadu ne postoji povezanost između HIV statusa i izraženosti stigma indeksa, dok ta razlika neočekivano postoji u Kragujevcu - HIV pozitivne osobe imaju 2.9 puta veću sklonost ka stigmatizaciji drugih PLHIV od ljudi koji nisu inficirani HIV-om. ⁴

Istovremeno, procenat MSM koji su se testirali na HIV i pri tome izjasnili o svojoj seksualnoj orijentaciji je 69,8% u Beogradu, 76,8% u Novom Sadu i svega 33,3% u Kragujevcu. ⁴ Što je u skladu i sa prethodnim istraživanjem. ⁵ Iskustvo uskraćivanja zdravstvenih usluga zbog seksualne orijentacije je imalo 9% ispitanika u Beogradu, 0,7% ispitanika u Novom Sadu. Iskustvo ogovaranja, vredanja i ponižavanja je najviše imalo ispitanika u Beogradu – 44,5%,

zatim u Novom Sadu – 22,7%, pa u Kragujevcu - 21.3%; najviše starosna grupa 18-19 godina (72,4%, 61,1%, 50%), a najmanje starosna grupa 50+ (24%, 0%, 0%). Procenat MSM koji je u proteklih 12 meseci odustao od zdravstvene pomoći iz straha da neko ne sazna njihovu seksualnu orijentaciju je najviši u Beogradu - 19%, 2% u Novom Sadu i 5% u Kragujevcu, a u Novom Sadu najviše ispitanika iz grupe uzrasta 18-19 (11,1%), a najmanje u grupi 50+ (0%).⁴

4.5. Korišćenje zdravstvenih usluga u privatnoj praksi

Kod privatnog lekara u poslednjih 12 meseci je bilo 43,8% ispitanika u Beogradu 27,7% u Novom Sadu i 64,7% u Kragujevcu. ⁴Procenti pokazuju opadanje u korišćenju privatnih zdravstvenih službi u odnosu na prošlu godinu. ⁵ Kao i kod prošlog istraživanja 2012. godine, najviše je bilo poseta stomatologu, pa dermatologu. ⁴, ⁵Procenat MSM koji su zadovoljni uslugama u privatnoj praksi je 55,5% u Beogradu, 61% u Novom Sadu i 64,3% u Kragujevcu. ⁴

5. Preporuke

5.1. Očuvanje dobrih praksi

5.1.1. Epidemiološke studije

Dobre prakse u rešavanju zdravstvenih i socijalnih problema MSM populacije su pre svega, da postoji kontinuirano istraživanje usmereno na ovu grupu. Takođe je važno da istraživanje sprovodi Nacionalna institucija u saradnji sa nevladinim sektorom. Tako je samo istraživanje sprovedeno na parnjačkom principu rada, što obezbeđuje veću pouzdanost podataka i samim tim kvalitetnije rezultate. Međutim, finansiranje sledećeg'ih istraživanja u narednom periodu nije obezbeđeno. Sasvim je evidentno da su sva tri faktora neophodna za održivost kontinuiranog istraživanja.

Istovremeno, postojanje nacionalnog istraživanja predstavlja i obavezujući faktor za trenutne donosiocima odluka da rešavaju identifikovane zdravstveno-socijalne probleme.⁸

Dodatno, poređenjem istraživanja iz prethodnih godina može se videti da se metodologija menja tj. Unapređuje, da se uzorak ispitanika povećava, kao i broj gradova u kojima se istraživanje sprovodi. Sve to donosi doprinos unapređenju kvaliteta istraživanja, tj. boljem uvidu u zdravstveno stanje i ponašanje MSM populacije u zemlji.

Sva tri istraživanja ukazala su na jasnu potrebu za jačanjem preventivnih programa u ovoj populaciji, kao i za ponovljenim istraživanjima, kako bi se ustanovilo kretanje trenda HIV epidemije i efikasnost preventivnih programa usmerenih ka MSM populaciji. Ovo istraživanje u MSM populaciji će se koristiti za dalju procenu epidemiološke situacije HIV-a u našoj zemlji, kao i za definisanje novih strategija i programa za posebno osetljive populacije na HIV.

Takođe, istraživanje detaljno navodi razlike u rizičnom ponašanju različitih starosnih grupa i razlike koje postoje između gradova, što sve doprinosi osnaživanju korpusa znanja o ponašanju MSM populacije i može se iskoristiti u daljem osmišljavanju novih, savremenijih tj. prilagođenijih preventivnih programa. Ove smernice za poboljšanje rada u preventivnim programima, odnose se i na sam sadržaj koji treba inkorporirati u programe, targetirajući specifične razloge koje ispitanici navode kao uzroke za rizično ponašanje.

5.1.2. Dobrovoljno poverljivo savetovanje i testiranje na HIV

Projekat decentralizacije ključnih zdravstvenih usluga vezanih za HIV u Srbiji omogućio je jačanje mreže savetovališta za dobrovoljno poverljivo savetovanje i testiranje na HIV, standardizaciju usluga, povezivanje i umrežavanje zdravstvenih i drugih vladinih organizacija. Prema podacima Nacionalne Kancelarije za HIV/AIDS dostavljenim od strane institucija u kojima se sprovodi dobrovoljno i poverljivo savetovanje i testiranje tokom 2012 godine u Srbiji je ukupno testirano 8516 osoba, od čega 1634 muškaraca koji su imali seksualni odnos sa muškarcima.²

Naučna istraživanja pružila su jasne pokazatelje o značaju DPST-a kao preventivne mere i dala jasne smernice za unapređenje DPST-a u Srbiji. Zato je neophodno dati snažniju podršku

onim aktivnostima koje pokazuju najveću delotvornost. DPST je praksa koja utiče na porast znanja i intervencija je koja u značajnoj meri može nadoknaditi znanja koja se dobijaju u toku formalnog obrazovanja. Istovremeno, DPST vodi ka napredovanju ka bezbednijem ponašanju: smanjenja broja seksualnih partnera, smanjenja paralelnih ili slučajnih veza, povećanja broja klijenata koji apstiniraju, povećanja korišćenja kondoma. Takođe DPST je praksa koja utiče na menjanje stavova u pozitivnom pravcu, buđenjem svesti o ličnoj odgovornosti za „uzimanje HIV -a“, smanjivanjem stigme ili diskriminacije prema PLHIV i sagledavanjem opravdanosti obaveze saopštavanja HIV pozitivnog rezultata seksualnom partneru. Dodatno, kod ispitanika kod kojih je ustanovljena HIV infekcija ustanovljene su sledeće promene u ponašanju: smanjenje broja partnera, povećanje apstinencije, redovnije korišćenja kondoma, ohrabrenje PLHIV da kažu svoj HIV status svom seksualnom partneru.

Naravno, intervencija DPST-a je snažna preventivna praksa ukoliko se radi po jasno definisanom protokolu rada, ako se poštuje princip dostupnosti, ako se radi visoko profesionalno i ako ga rade edukovani i motivisani savetnici koji umeju da uspostave dobar međuodnos sa klijentima i u koje klijenti imaju poverenja.

Zaključci ovih istraživanja moraju biti široko distribuirana i osnov za razmenu iskustava sa DPST centrima u drugim sredinama u Srbiji.

5.1.3. Rad na terenu – prilazak populaciji

U Beogradu 84,8%, Novom Sadu 83,6%, a u Kragujevcu praktično 87% ispitanika je kondome dobijalo od terenskih radnika u NVO, drop in centrima i DPST savetovaništima, što je znatno veće u odnosu na prošlo istraživanje. Ispitanici koji su imali kontakt sa NVO koje rade HIV preventivne programe (terenski rad i drop-in centri) su bili upitani šta im je najviše značilo u kontaktu sa tim organizacijama. Odgovori su prilično neujednačeni po gradovima, ali se ipak u odgovorima u sva tri grada izdvajaju sledeće kategorije (procenti su navedeni redosledom za Beograd, Novi Sad i Kragujevac): „kondomi i lubrikanti“ (27,5%, 31,3%, 12,4%), „testiranje na HIV“ (51,3%, 18,1%, 2,8%), „prijateljski odnos“ (9,3%, 38,6%, 19,1%) i „saveti o zdravlju“ (7,3%, 7,2%, 61,8%). Rezultati ukazuju na izrazitu potrebu nastavka, jačanja i podrške održivosti terenskih preventivnih programa, programa u drop-in centrima i DPST prakse.⁴

5.2. Neophodna unapređenja

5.2.1. Postojeći preventivni programi

Korišćenje preventivnih programa se prema rezultatima ovog istraživanja nije pokazalo kao značajan protektivni faktor za brojna rizična ponašanja i stigmatujuće stavove (osim delimično u Kragujevcu), pa je potrebno dublje preispitati razloge za to, kao i njihovu faktičku relevantnost za MSM populaciju generlano, kao i MSM populaciju koja je HIV pozitivna. Kako iz rezultata vidimo, HIV pozitivni MSM pojedinci su skloniji da koriste preventivne programe od MSM pojedinaca koji nisu HIV pozitivni.

U svetlu toga, treba preispitati u kojoj na koji način su postojeći programi za HIV pozitivne MSM osobe prilagođene, kao bi se unapredili i proširili. U svetlu napred rečenog ima

prostora za produbljenu evaluaciju do sada primenjivanih preventivnih programa u smislu kako kvaliteta samih programa, tako i kvaliteta njihovog sprovođenja, pa na bazi dobijenih rezultata treba osmisliti i razviti dalje preventivne programe. Tako razvijeni programi treba da, kroz partnerstva nevladinih organizacija i državnih institucija obezbede kontinuiranu pokrivenost korisnika preventivnim programima na terenu, kao i u zdravstvenim ustanovama, uključujući i povećanu dostupnost odgovarajućih kondoma i lubrikanata na bazi vode. U okviru daljeg preventivnog rada potrebno je podizati kapacitete NVO i drugih organizacija za besplatno savetovanje i testiranje pouzdanim brzim testovima, kako bi testiranje bilo i realno dostupnije ovoj populaciji.

5.2.2. Pravo na nacionalnu zdravstvenu zaštitu

Postojanje zdravstvene zaštite se pokazalo kao važan protektivni faktor za različite oblike rizičnog ponašanja i stavova. Istovremeno, ne mali procenat ispitanika nije zadovoljan kvalitetom pružene zdravstvene zaštite. Takođe, kako je već diskutovano, ispitanici koji imaju zdravstvenu zaštitu u većoj meri pokazuju stigmatizujuće stavove prema HIV pozitivnim od onih koji je nemaju. U svetlu toga, treba dalje raditi na senzibilizaciji i edukaciji zdravstvenih radnika i drugih profesionalaca za rad sa MSM populacijom, za smanjenje stigme i diskriminacije prema HIV pozitivnim pojedincima, stvaranje pristupa orijentisanog na klijenta, koji ne samo da neće favorizovati, već će i efikasno delovati na suzbijanju svakog vida stigmatizacije i diskriminacije vulnerabilnih kategorija korisnika. Takođe treba raditi na podizanju opšteg kvaliteta zdravstvene zaštite, uz dalje jačanje i širenje mreže DPST centara kao dokazano efikasne mere prevencije.

5.2.3. Smanjenje diskriminacije i fizičkog nasilja

Iskustvo autostigme i trpljenja fizičkog nasilja se pokazuju kao važan faktor rizika za nekorišćenje kondoma sa povremenim partnerima. U svetlu toga potrebno je dalje raditi kako na zaštiti ljudskih prava osetljivih grupa, tako i na osmišljavanju i sprovođenju psiho-edukativnih i psiho-socijalnih suportativnih programa za ovu populaciju u smislu rada na boljem samoprihvatanju i funkcionalnijem nošenju sa izazovima koje sa sobom nosi život kao pripadnik MSM populacije u jednom relativno tradicionalnom okruženju.

6. Literatura

1. Cassous B, Schiff M. Qui decide de notre sante? Paris; 1998.
2. Ministarstvo zdravlja. Nacionalna strategija za borbu protiv HIV/SIDE 2011-2015. Beograd; 2011.
3. Batut. Izvestaj o zaraznim bolestima. Beograd; 2013.
4. Batut. Istrazivanja medju populacijama pod povecanim rizikom od HIV-a i koje zive sa HIV-om. Belgrade; 2015.
5. Batut. Istrazivanja medju populacijama pod povecanim rizikom od HIV-a. Belgrade; 2012.
6. Batut. Istrazivanja medju populacijama pod povecanim rizikom od HIV-a i koje zive sa HIV-om. Belgrade; 2010.
7. Batut. Istrazivanja medju populacijama pod povecanim rizikom od HIV-a i medju osobama koje zive sa HIV-om. Belgrade; 2008.
8. Fassin D. Politique a Sante Publique. Paris; 2010.
9. Prim. dr. sci. med. Mila Paunić, Doktorska disertacija "Uticaj Dobrovoljnog poverljivog savetovanja I testiranja na HIV na promene u znanju stavovima i ponasanju ispitanika", Medicinski fakultet u Beogradu, 2015

LGBT kultura i identiteti

Slobodan Stojanović, Queeria centar

Uvod

U Srbiji vlada prilično visoki nivo neznanja kada je u pitanju LGBT kultura²⁶⁸. U mladim demokratskim društvima kultura različitosti nije vidljiva i prepoznata i uglavnom se svodi na kulturne razlike dominantnih manjina: nacionalnih, jezičkih i verskih. Zato je u definisanju LGBT kulture neophodno primeniti semiotički pristup jer se kroz njega najbolje može ući u pojmovni svet u kome LGBT osobe, događaji i artefakti egzistiraju, kako bismo u krajnje proširenom smislu te reči, razgovarali sa njima²⁶⁹.

Queeria – Centar za promociju kulture nenasilja i ravnopravnosti (u daljem tekstu: Queeria centar), je LGBT organizacija zvanično registrovana 2006. godine, iako kao inicijativa postoji od 2001. godine. Queeria centar je bila jedna od prvih LGBT organizacija koja je prepoznala moć kulture i medija kao sredstava za promociju ljudskih prava, a posebno prava osetljivih društvenih grupa kao što je LGBT zajednica.

Na polju kulture među projektima koje je Queeria centar realizovao posebno se izdvaja niz angažovanih autorskih radova u okviru projekta Queeria kalendara. Ovaj projekat je tokom višegodišnje realizacije upornim radom umetnika i umetnica, umetničkih direktora, timova realizatora i modela, zastupajući angažovanu i gej estetiku, uspeo da animira LGBT zajednicu čiji članovi/ce svojom participacijom postaju deo ne samo umetničkog dela već i vidljivo obeležje jedne kulture.

²⁶⁸ Termin LGBT kultura korišćen je kao krovni termin za definisanje kulture seksualnih i rodni manjina u koje spadaju: lezbejska kultura, gej kultura, kultura biseksualaca, kultura transrodnih i transseksualnih osoba, kao i kvir (queer) kultura koja često pobija klasični akronim LGBT i zastupa tezu o nepostojanju granica pola i roda, kao i u pružanju „otpora režimu normalnog“.

²⁶⁹Jasmina Čaušević i Saša Gavrić, 2012, Pojmovnik LGBT kulture, Sarajevo, Sarajevski otvoreni centar

Deo projektnog koncepta Queeria kalendara je i angažovanje ličnosti iz sfere javnog života koje svojim pojavljivanjem privlače pažnju šire javnosti (pre svega medija), koji ih mapiraju kao podržavajući faktor za LGBT zajednicu što za svega nekoliko godina rezultira drastičnim smanjenjem netolerantog govora u javnoj sferi a koji je usmeren ka LGBT zajednici. 2010. godine, Queeria centar je pokrenuo održavanje Nedelje ponosa, festivala LGBT kulture koji je narednih godina u kojima su usledile zabrane održavanje Parade ponosa kao uličnog protesta, ostao održivi deo ove manifestacije.

Pored realizacije nekoliko uspešnih medijskih kampanja, čiji je cilj povećanje vidljivosti LGBT zajednice i promovisanje njene kulture kao integralnog dela šireg kulturnog konteksta, Queeria centar učestvuje u nekoliko umetničkih projekata koji se bave mapiranjem i prepoznavanjem LGBT kulture u okviru nacionalne kulture.

Tekst koji sledi baziran je na iskustvu važnosti dokumentovanja, registrovanja, beleženja i arhiviranja LGBT istorije i kulture u okviru institucionalnih celina kao što su zakoni, ustanove kulture, arhivi ili muzeji sa ciljem da tako kategorisana, vidljiva, priznata i dokumentovana LGBT zajednica postane integralni deo društva, sa svojim korenom, *imenom i prezimenom*, odnosno sa jasnim kontinuitetom postojanja, čime se smanjuje socijalna distanca, a samim tim i diskriminacija i nasilje kojoj je LGBT zajednica u Republici Srbiji izložena.

LGBT VIDLJIVOST

1.1 Pravni okvir (1)

Republika Srbija od 2000. godine voljom njenih građana i građanki opredeljena je za uspostavljanje društva baziranog na principima demokratije. Ovakvo društvo kao važan element uzima poštovanje ljudskih i manjinskih prava. Poštovanje ljudskih prava u kontekstu Srbije, ogleda u ubrzanom donošenju zakonskog okvira koji predstavlja ključni preduslov u zaštiti i promociji prava manjina.

U pogledu regulisanja položaja LGBT osoba, postoji nekoliko zakona u okviru kojih je LGBT zajednica eksplicitno zaštićena. Najvažniji je, **Zakon o zabrani diskriminacije**²⁷⁰

²⁷⁰ Član 21: **Seksualna orijentacija** je privatna stvar i niko ne može biti pozvan da se javno izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji. Svako ima pravo da se izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, a diskriminatorско postupanje zbog takvog izjašnjavanja je zabranjeno.

donet u martu 2009. godine, u kome je nedvosmisleno zabranjena diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije.

Pored Zakona o zabrani diskriminacije, tu su i **Zakon o visokom obrazovanju**²⁷¹, **Zakon o radu**²⁷², **Zakon o radiodifuziji**²⁷³, **Zakon o javnom informisanju**²⁷⁴.

Iako je zakonski okvir minimum u domenu zaštite ljudskih i manjinskih prava, donošenje nekih zakona (Zakon o zabrani diskriminacije), pa i Ustav donet 2006. godine (koji za razliku od prethodnog definiše brak isključivo kao zajednicu muškarca i žene), izazivali su velike polemike i reakcije u javnosti.

1.2 Društvena klima

Pružanje institucionalnog otpora afirmaciji prava LGBT osoba, predstavlja deo opšteg negativnog stava prema LGBT osobama. Brojna istraživanja, kao i situacija na terenu, pokazuju da je javnost generalno homofobična. Kao presek odnosa društva i vlasti prema LGBT zajednici može se uzeti primer održavanja Parade ponosa u Beogradu. Od 2009. godine od kada aktivistička LGBT zajednica insistira na njenom održavanju, ova manifestacija je zabranjena četiri puta, a kada je održana 2010. godine, uprkos velikim merama obezbeđenja i intervenciji policije došlo je do ogromne materijalne štete. Parada ponosa kao javni događaj koji LGBT zajednicu i njenu kulturu čini vidljivom, svake godine

²⁷¹ Član 8. Zakona o visokom obrazovanju glasi: Pravo na visoko obrazovanje imaju sva lica sa prethodno stečenim srednjim obrazovanjem, bez obzira na rasu, boju kože, pol, **seksualnu orijentaciju**, etničko, nacionalno ili socijalno poreklo, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, status stečen rođenjem, postojanje senzornog ili motornog hendikepa ili imovinsko stanje.

²⁷² Član 18. Zakona glasi: Zabranjena je neposredna i posredna diskriminacija lica koja traže zaposlenje, kao i zaposlenih, s obzirom na na pol, rođenje, jezik, rasu, boju kože, starost, trudnoću, zdravstveno stanje, odnosno invalidnost, nacionalnu pripadnost, veroispovest, bračni status, porodične obaveze, **seksualno opredeljenje**, političko ili drugo uverenje, socijalno poreklo, imovinsko stanje, članstvo u političkim organizacijama, sindikatima ili neko drugo lično svojstvo. Diskriminacija iz ovog člana odnosi se na: uslove za zapošljavanje i izbor kandidata za obavljanje određenog posla; uslove rada i sva prava iz radnog odnosa; obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje; napredovanje na poslu; otkaz ugovora o radu.

²⁷³ Član 21. Zakona o radiodifuziji glasi: Agencija se stara da programi emitera ne sadrže informacije kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog različite političke opredeljenosti ili zbog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu ili zbog **seksualne opredeljenosti**.

²⁷⁴ Članu 38. Zakona o javnom informisanju glasi: Zabranjeno je objavljivanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu ili zbog njihove **seksualne opredeljenosti**, bez obzira na to da li je objavljivanjem učinjeno krivično delo.

neminovno otvara veliku javnu debatu. Od 2009. godine pa do 2012. godine ova rasprava je uglavnom išla u optužujućem i negativnom tonu po LGBT zajednicu.

LGBT zajednica je predstavljena kao inicijator nasilja, a sama Parada ponosa kao povod za nasilje²⁷⁵.

Nedostatak kulture ljudskih prava u okviru političke elite, neartikulisanaost iste elite u stavu prema LGBT zajednici, koketiranje sa takozvanim politikama Istoka i Zapada, nekoherentan LGBT pokret, neadekvatno izveštavanje medija, jedva vidljiva LGBT scena i skoro pa nepostojeća LGBT istorija, dovode do toga da se pitanje LGBT prava u Srbiji razvija po principu: jedan korak napred, dva koraka nazad.

Akadska zajednica kao i misleći deo javnosti uglavnom ima reaktivni stav kada su u pitanju prava LGBT zajednice: radije će ukazati na direktno kršenje ljudskih prava LGBT osoba nego ih javno i transparentno podržati. Kao ilustracija za ovu tezu mogu se uzeti i tematski tekstovi na sajtu pescanik.net za koji pišu neki od uglednih srpskih intelektualaca i intelektualki koji su prodemokratski orijentisani²⁷⁶.

Teme vezane za život LGBT osoba i zajednice u medije ulaze polako i idu u relativno dobrom smeru. Posebno treba uzeti u obzir da je to za medije nova tema i da je ranije bila ili nevidljiva²⁷⁷ ili se o njoj izveštavalo na potpuno senzacionalistički način.

U sferi javnog života ne postoji javna ličnosti koja se deklarisa kao LGBT osoba. Zbog toga LGBT aktivisti i aktivistkinje veoma često učestvuju u dijalogu koji izlazi van striktnih granica priče o ljudskim, manjinskim i LGBT pravima, nasilju i diskriminaciji, pa ulaze i u domene zabavnog programa²⁷⁸, rijaliti programa²⁷⁹ i estrade.

²⁷⁵ <http://www.pressonline.rs/info/politika/136303/video-djilas-steta-od-nemira-veca-od-milion-evra.html>

²⁷⁶ <http://pescanik.net/2011/10/parada-ponosa>

²⁷⁷ <http://www.24sata.rs/vesti/aktuelno/vest/milivojevic-mediji-su-napravili-pomak-u-izvestavanju-o-lgbt-pravima/97416.phtml>

²⁷⁸ <http://www.poznati.info/u-emisiji-vece-sa-ivanom-ivanovicem-prozvana-seka-aleksic/>

²⁷⁹ <http://www.svet.rs/najnovije-vesti/vip-veliki-brat-ekskluzivno-ukucani-stizu-u-karantin>

1.3 Organizovanje zajednice

Prema najčešće korišćenoj definiciji LGBT zajednicu čine lezbejke, gej muškarci, biseksualne i transrodne osobe kao i sve osobe koje su podržavajuće prema LGBT osobama. LGBT zajednicu čine i LGBT organizacije, inicijative i subkulture koje su ujedinjene u jednu, zajedničku LGBT ili kvir kulturu i pokret za ljudska i građanska prava.

U većini post-socijalističkih država, u kojima ne postoji dokumentovanje LGBT istorije, jedini vidljivi oblik organizovanja LGBT zajednice je aktuelno političko i društveno angažovanje njenih članova u okviru LGBT pokreta. Ovaj pokret čine LGBT organizacije, neformalne LGBT inicijative, LGBT pojedinci i ostale organizacije i pojedinci/ke koji ih podržavaju.

Organizovanje LGBT zajednice u Srbiji počinje 1990. godine kada je izvestan broj lezbejki i gej muškaraca formirao Grupu za afirmaciju lezbejskih i gej ljudskih prava i kulture Arkadija. Organizacija je osnovana uz podsticaj Roza kluba iz Ljubljane čiji su članovi i članice poslali pismo na nekoliko poznatih adresa i predložili aktivistima i aktivistkinjama u Beogradu da pokrenu sličnu inicijativu. Tokom naredne dve godine grupa se neredovno okupljala i relativno sporo radila na uspostavljanju organizacije. Tek nakon dve godine napisan je statut organizacije Arkadija. Grupu je činio mali broj osoba, a njihov rad i usmerenost ka afirmaciji prava LGBT zajednice ometali su ratovi na prostoru bivše Jugoslavije. Mnogi aktivisti i aktivistkinje usmerili su svoj angažman prema grupama feminističko-antimilitarističke orijentacije. Osobe koje su u tom trenutku kreirale politiku organizacije smatrale su da Arkadija „ne sme biti nacionalistička, i da grupa treba da promoviše ljudska prava svih diskriminiranih grupa“²⁸⁰. Angažman aktivista i aktivistkinja Arkadije usko je povezan sa antiratnim delovanjem organizacija poput Žena u crnom, ali i kroz saradnju sa Ženskim studijama u čijim je prostorijama Arkadija radila.

Aktivisti i aktivistkinje Arkadije često su davali intervju, nastupali/e u televizijskim i radio emisijama, pisali/e tekstove za novine, sarađivali/e u radio emisiji Dee Gay koja je emitovana na Radiju B-92. Na inicijativu prvog javno deklarisanog gej aktiviste Dejana Nebrigića, koji je uređivao nekoliko časopisa iz oblasti kulture mira, kao i u publikacijama mirovne ženske grupe Žene u crnom, u redovnim rubrikama objavljujane su gej i lezbejske strane. Kasnije se u časopisu Feminističke sveske u izdanju Ženskog centra, kao jedna od stalnih rubrika

²⁸⁰ <http://labris.org.rs/saznajte-vise/istorija/>

ustalila ona pod nazivom Voleti drugu. Aktivisti i aktivistkinje Arkadije takođe su saradivali/e i u emisijama na Radio-Pančevu koje su, u okviru noćnog kontakt-programa i omladinskih emisija, u nekoliko navrata za temu imale homoseksualnost. Prilikom političke zloupotrebe homoseksualnosti, Arkadija je, u nekoliko navrata, javno protestovala. Ti protesti su objavljeni, skoro isključivo, u nezavisnim medijima: Vreme, Republika, Radio B-92, Radio-Pančevo kao i u nekim aktivističkim i feminističkim publikacijama.

Tokom 1995.godine lezbejke okupljene oko Arkadije žele da se odvoje od svojih kolega, gej muškaraca i iz te lezbejske inicijative je nastao Labris. Muška grupa je nastavila sa radom, formirala organizaciju pod nazivom Džentlmen, ali je njihova registracija odbijena 1997. godine. Četiri godine kasnije, 2001. godine, zvanično je registrovana organizacija Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava.

Nakon Labrisa pokrenute su i druge inicijative i organizacije. Iste, 2001. formirana je organizacija Gayten, a kasnije i Queeria kao LGBT radna grupa pri Socijal demokratskoj uniji. Te godine i tokom narednih godina sa radom počinju i druge grupe: Siguran puls mladih (2001), Queer Beograd kolektiv (2004), Novosadska lezbejska organizacija NLO (2004), Grupa za podršku mladim gej muškarcima IZADI (2010), New Age – Rainbow (2001), Lambda Niš (2002), Idaho (2011), Parada ponosa Beograd (2010), Gej lezbejski info centar (2009), Egal (2011).

KULTURA

2.1 LGBT zajednica kao inicijator i izvođač radova u kulturi

LGBT kulture je nemoguće precizno definisati. Ovaj problem nastaje pre svega zbog mnoštva identiteta koje LGBT kultura uključuje, ali i samih percepcija koje postoje o ovom terminu. Ipak, kao najčešća definicija pojavljuje se teza da je LGBT kultura, kultura koju dele članovi/ce LGBT zajednice: lezbejke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe. Sama definicija kulture je takođe veoma široka, ali tačka oko koje se slaže većina teoretičara/ki da je kultura svesni rad na kulturnom razvoju čovečanstva i stvaranju povoljnijih uslova za život.

Sledeći ovu definiciju, LGBT kultura bi obuhvala kulturnu i umetničku produkciju članova/ca LGBT zajednice koja doprinosi materijalnom i duhovnom razvoju društva i svojim delovanjem kreira društvenu klimu koja je pogodna za sve članove/ce zajednice.

Da bi zastupljenost LGBT kulture u javnom prostoru mogla da bude merljiva, potrebno je definisati neke od njenih činioca:

1. Rad poznatih LGBT osoba, što uključuje savremene LGBT osobe iz sfere umetnosti i politike
2. Istorijske LGBT ličnosti
3. Razumevanje istorije i ciljeva LGBT pokreta
4. Ironično prihvatanje i predstavljanje onih stvari koje su stereotipno vezane za LGBT osobe
5. Prisustvo dešavanja, vidljivost identiteti i drugi elementi koji su prisutni u LGBT zajednici.

Tačke 1 i 2: U Srbiji ne postoje sistematično obrađeni podaci koji bi se odnosili na istoriju LGBT egzistencije i pokreta. Nekoliko pokušaja da se mapiraju LGBT osobe koje su važne u domenu nacionalne istorije i/ili kulture do sada nije urodilo plodom²⁸¹. U kontekstu razvoja zapadne LGBT kulture, javna deklarisanja ličnosti iz sveta muzike, umetnosti, filma, sporta, estrade i politike je od presudnog značaja za jačanje LGBT zajednice. Kod nas ne postoje javno deklarisanje ličnosti iz ovih oblasti. Postoje spekulacije, ali nijedna ličnost do sada to nije potvrdila. Sa druge strane, dešavaju se paradoksi da se i retki LGBT politički angažovani pojedinci javno suprotstavljaju uživanju prava LGBT zajednice, održavanju Parade ponosa²⁸² ili čak podržavaju širenje stereotipa o LGBT aktivistima i aktivistkinjama kao stranim plaćenicima, čime sa svoje pozicije moći ne doprinose afirmaciji LGBT prava. Ovakva situacija, koja samo reflektuje širu društvenu klimu, pokazuje slabost ne samo LGBT zajednice već i potvrđuje da je ulazak LGBT osoba u sfere moći moguć uz njihovu istovremenu distancu i manipulativnu kritiku ka istoj zajednici. Tako, kritika zajednice od strane pripadnika i pripadnica zajednice postaje validno sredstvo integracije u širu zajednicu koja već ima duboku socijalnu distancu i koja nije naklonjena LGBT pravima.

²⁸¹ http://www.alo.rs/stari-alo/Karadordevic_i_Mika_Alas_bili_homoseksualci/35868

²⁸² <http://www.alo.rs/vesti/aktuelno/gej-obracun-na-tviteru-miletic-protiv-milicevica/25660>

Tačka 3: Istorija LGBT egzistencije, vidljivosti i angažmana na prostoru Srbije nije do sada zabeležena. Ne postoji sistematična arhiva materijalnih, pisanih, usmenih i audio-vizuelnih dokumenata kao i artefakata koji ukazuju na postojanje LGBT zajednice i kulture. Osim neformalnih arhiva u okviru LGBT organizacija, do sada se nije pojavila inicijativa koja bi sve to objednila na jednom mestu. Ovakve vrste arhiva u svetu postoje na nivou muzejskih²⁸³ galerijskih zbirki²⁸⁴ ili kroz klasifikaciju LGBT dokumenata i artefakata u postojećim muzejskim zbirkama²⁸⁵.

Tačke 4 i 5: Osnažena i razvijena LGBT zajednica gradi kulturnu scenu koja je bazirana na više nivoa: od razvijanja kvir umetničke teorije do zabavnih programa u klubovima i barovima. Prenaglašeno poigravanje sa rodom i seksualnošću kao i preneglašavanje stereotipnog viđenja LGBT osoba jedno od sredstava kojima se LGBT zajednica služi kako bi dekonstruisala uverenja i percepcije koja prouzrokuju nasilje i diskriminaciju: feminiziranost kod muškaraca ili maskulinitet kod žena, androgenost i slične pojave.

Kulturna i umetnička produkcija, kao i dešavanja u domenu zabave, veoma su važno merilo poštovanja LGBT prava, uvažavanja LGBT zajednice od strane ne-LGBT okruženja, kao i najadekvatniji reper njene jačine. Želja za javnim, neskrivenim iskazivanjem emocija i osećanja, za produkcijom koja na eksplicitan način zastupa sistem vrednosti je označitelj stepena sigurnosti jednog društva. Sa druge strane, kulturna i umetnička produkcija LGBT zajednice ili umetnosti koja bi mogla da ponese prefiks *kvir* je siguran segment koji ulazi u javnu sferu ali je ne dotiče na negativan već na sasvim neutralan način, što je dodatno marginalizuje i čini nevidljivom.

Najveći deo LGBT produkcije vidljiv je kroz rad LGBT organizacija i inicijativa.

Centar za kulturu - Deve su prva LGBT inicijativa koja se početkom dvehiljaditih godina bavi produkcijom kulturnih sadržaja sa LGBT tematikom kao i prevođenjem i izdavanjem književnih dela koja pokrivaju ovu oblast. Objavljuju nekoliko prevoda i publikacija, organizuju izložbe iz domena vizuelne umetnosti i organizuju redovna okupljanja LGBT umetnika i umetnica u Beogradu.

Queer Beograd kolektiv je od 2004. do 2008. godine organizovao nekoliko festivala sa kvir tematikom koji su u svom nosećem delu afirmisali umetnost i stvaralaštvo radikalnih kvir

²⁸³ <http://www.schwulesmuseum.de/>

²⁸⁴ <http://www.leslielohman.org/>

²⁸⁵ <http://www.swedenabroad.com/en-GB/Embassies/Pristina/Current-affairs/News/Exhibition-Article-One/>

umetnika i umetnica sa idejom da se preispituju ne samo granice pola, roda i seksualnosti već i radikalnih i drugačijih umetničkih praksi od akademskih. Queer Beograd je afirmisao i umetnost margine koju kreiraju sami pripadnici i pripadnice LGBT i kvir zajednice.

Prvi mejnstrim projekat koji je eksplicitno spajao umetnost i LGBT aktivizam bio je kalendar u produkciji organizacije **Queeria – centar za promociju kulture nenasilja i ravnopravnosti**. Kalendar je prvi put objavljen 2007. godine, a njegovi autori i autorke bili su renomirani/e umetnici i umetnice kao i umetničke grupe. Kao modeli na kalendaru pojavljuju su se važni/e predstavnici i predstavnice različitih grana umetnosti. Ovaj projekat ima veliki uticaj na medijsko prepoznavanje javnih ličnosti koje su podržavajuće prema LGBT zajednici i tako takav direktno ih uvodi u medije i javnost čime se za svega nekoliko godina smanjuje broj javnih ličnosti koje su homofobične a koje su do tada bile izuzetno zastupljene u javnosti. Queeria centar je 2010. godine ustanovio Nedelju ponosa kao noseći događaj za LGBT prava i platformu za izgledniju LGBT zajednice u Srbiji.

Gej lezbejski info centar (u daljem tekstu GLIC) od 2009. godine realizuje Merlinka festival kvir filma u saradnji sa Domom omladine Beograda. Festival promoviše filmska ostvaranje koja se bave gej, lezbejskom i transseksualnom tematikom, a koji veoma retko dođu do domaće publike. Takođe, GLIC objavljuje jedini LGBT magazin u Srbiji pod nazivom Optimist.

Novosadska lezbejska organizacija (u daljem tekstu NLO), je pored aktivnosti kojima je osnaživala lezbejsku zajednicu u Novom Sadu i Vojvodini, aktivno radila na afirmaciji lezbejske kulture, pre svega kroz četiri izdanja festivala Umetnost radi akcije. Njihov fokus je bio strikno lezbejsko stvaralaštvo i lezbejska egzistencija. Poslednji festival je održan 2011.godine.

IDAHO Belgrade je nevladina organizacija koja inicira, organizuje, koordiniše i realizuje kulturne događaje verujući da su umetnost i kultura najmoćnija sredstva u borbi protiv homofobije i transfobije, kao i u borbi za bilo koju društvenu promenu. IDAHO Belgrade okuplja profesionalce iz oblasti kulture, umetnosti i medija koji prepoznaju svoju odgovornost prema društvu u kojem žive i stavljaju svoj glas, veštine, praksu i uticaj u funkciju poboljšanja statusa ljudskih prava LGBTQI i kvir osoba i drugih ugroženih grupa.

Parada ponosa Beograd od 2010. godine organizuje Nedelju ponosa Beograd koja je po svom obimu i kvalitetu sadržaja postala jedna od najvažnijih kulturnih manifestacija u Srbiji.

Pokrenuta je 2010. godine na inicijativu dela tadašnjeg Organizacionog odbora Parade ponosa koji prepoznaje značaj šire debate i promocije LGBT prava kroz oblast kulture i umetnosti. U periodu od 2010. do 2014. godine Nedelja ponosa Beograd organizovala je više od stotinu debata, okruglih stolova, panela, koncerata, izložbi, modnih revija, projekcija filmova i promocija knjiga. Posebna vrednost Nedelje ponosa je u dovođenju aktuelnih i važnih umetnika i umetnica iz domena LGBT kulture na ovaj događaj čime je on važan ne samo za LGBT zajednicu već i za širu društvenu sferu.

U Beogradu i Srbiji trenutno postoji nekoliko tzv. gej barova i jedan klub. Postoji i nekoliko iverent inicijativa: najstarija je Loud & Queer, a trenutno su aktuelna okupljanja u organizaciji inicijative Warm Brothers koja u poslednje vreme osim samih organizatora uključuju i članove LGBT zajednice sa idejom da ih kroz ne-politički aktivizam animira da postanu aktivni/e i unutar LGBT zajednice.

Treba pomenuti da i neke druge organizacije i inicijative ponekad rade sa LGBT tematikom: Hartefakt fondacija, BeFem – Beogradski feministički festival, Žene u crnom i druge.

Neke organizacije kao što su: Kvir studije, Labris, Ženske studije, Queeria centar, Queer Beograd kolektiv ili GLIC sporadično objavljuju publikacije koje promovišu i afirmišu kulturu LGBT zajednice i koriste internet prostor za promociju iste.

Zastupljenost kulturnih sadržaja koji mogu da se povežu sa LGBT zajednicom a da nije vezana za LGBT i kvir organizacije je takođe sporadična. Osim knjiga iz edicije Kontrapunkt koju štampa izdavačka kuća Rende²⁸⁶ i kuće Karposbooks²⁸⁷, nema vidljivih izdavačkih projekata koji afirmišu LGBT i kvir literaturu.

Pozorišna i filmska produkcija je veoma upitna. Iako postoje dela koja se na jasan i nedvosmilan način bave LGBT temama, zvanične institucije kulture se retko usmeravaju ka njihovoj realizaciji kao afirmativnoj akciji ka LGBT zajednici. Najčešće se pozivaju na umetnički kvalitet ili politizaciju LGBT egzistencije i identiteta.

2.2. Pravni okvir (2)

U pogledu LGBT zajednice i LGBT kulture posebno su važni zakoni kao i podzakonska akta, strategije, planovi i politike kojima se podstiče afirmacija kulture različitosti. U ovom

²⁸⁶ <http://rende.rs/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=369>

²⁸⁷ <http://karposbooks.com/izdanja.html>

kontekstu najznačajniji su svakako Zakon o kulturi, Zakon o radiodifuziji, Zakon o zabrani diskriminacije.

Postojeći **Zakon o kulturi** u okviru Načela kulturnog razvoja predviđa „slobodu stvaranja u kulturnom i umetničkom izražavanju, otvorenost i dostupnost kulturnih sadržaja javnosti i građanima, uvažavanje kulturnih i vrednosti evropske i nacionalne tradicije i demokratičnost kulturne politike“

U istom Zakonu kao jedan od najvažnijih interesa u kulturi navedeno je stvaranje uslova za podsticanje kulturnog i umetničkog stvaralaštva. Fokus je stavljen na nacionalne manjine, ne postoji nijedan član kojim se podstiče kultura drugih manjinskih ili marginalizovanih grupa. Osim dostupnosti kulturnih sadržaja osobama sa invaliditetom, druge grupe nisu eksplicitno navedene. (član 6). LGBT kultura bi u skladu sa Zakonom mogla da se afirmiše kroz podsticanje međunarodne kulturne saradnje, podsticanje amaterskog kulturnog i umetničkog stvaralaštva.

U članu 15 koji reguliše rad Nacionalnog saveta za kulturu, između ostalog stoji da se članovi ovog saveta biraju na predlog (isključivo) nacionalnih saveta predstavnika i predstavnica nacionalnih manjina. Drugih manjinskih ili marginalizovanih grupa nema. Nacionalni savet za kulturu je važan jer daje sugestije u kreiranju kulturne politike.

Amatersko kulturno i umetničko stvaralaštvo obuhvata aktivnosti lica ili grupe lica koja se bez materijalne nadoknade bave stvaranjem ili izvođenjem dela iz oblasti kulturne i umetničke delatnosti. Kako Zakon kaže: „Lica i grupe lica iz stava 1. ovog člana mogu se udruživati u amaterska kulturno-umetnička društva i njihove saveze saglasno propisima o udruživanju građana“, što daje dobru osnovu za podsticaj udruživanja LGBT osoba na ovom planu, posebno što umetnička udruženja imaju status subjekta u kulturi.

U skladu sa Zakonom „jedinica lokalne samouprave obezbeđuje prostorne uslove za rad amaterskih kulturno-umetničkih društava, odnosno saveza i amaterskih grupa koji realizuju amaterske kulturne programe i obezbeđuju sredstva za realizovanje programa koji su od lokalnog i regionalnog značaja“.

Zakon o kinematografiji kao jedan od opštih interesa navodi i podsticanje kulturne raznolikosti a uređuje i rad Filmskog centra Srbije. Nadležnost Filmskog centra Srbije je i „zaštita dece i mladih, ravnopravnost polova, rasa i manjinskih grupa u kinematografskim

delima“, kao i da „promoviše vrednosti i podstiče mere značajne za zaštitu dece i mladih, ravnopravnost polova, rasa i nacionalnih manjina²⁸⁸.

U članu 28 Zakona o kinematografiji jasno se navodi „Zabranjeno je stavljanje u promet i javno prikazivanje kinematografskog dela kojim se zagovara ili podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu, zbog njihove seksualne opredeljenosti ili nekog drugog ličnog svojstva“.

U ovom delu treba pomenuti da brojne postojeće uredbe vezane za kulturu daju perspektivu za povećanje vidljivosti LGBT zajednice i kulture unutar institucija kulture.

PREPORUKE:

1. Institucionalna, projektna i logistička podrška

Institucije Republike Srbije, pre svega Ministarstvo kulture Republike Srbije, kao i svi odbori i saveti koji se tiču razvoja kulture, a posebno savremenog umetničkog stvaralaštva, treba da pružaju institucionalnu, finansijsku i logističku podršku projektima koji afirmišu LGBT kulturu.

Kroz pružanje finansijske podrške projektima koji afirmišu LGBT kulturu, kroz aktivno učešće u procesima koji su vezani za njen razvoj i vidljivost, kao i kroz saradnju sa ustanovama kulture koje se nalaze pod ingerencijom države, šalje se jasna i nedvosmislena poruka javnosti da je LGBT kultura sastavni deo savremene nacionalne kulture Republike Srbije, ali se istovremeno građani i građanke koji pripadaju LGBT zajednici doživljavaju kao jednaki i ravnopravni građani i građanke Republike Srbije.

Potrebno je kreirati platforme sa saradnju sa svim institucijama, kako bi i one same prepoznale značaj ovakve vrste vidljivosti svog rada, svojih zbirki i produkcije.

2. Redovno finansiranje festivala koji afirmišu LGBT kulturu

²⁸⁸ http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kinematografiji.html

Počev od Ministarstva za kulturu i informisanje preko Gradskog odbora za kulturu do svih ustanova kulture na gradskom nivou, potrebno je uspostaviti dugoročnu saradnju u pogledu institucionalne podrške kulturnim događajima iz domena LGBT kulture, a koji su od posebnog značaja za predstavljanje savremenog staralaštva kao i za podizanje kvaliteta kulturnog života u Republici Srbiji, kao što su: Nedelja ponosa, festival kvir filma Merlinka, IDAHO nedelja.

3. Podsticanje kulturne raznolikosti u okviru filmske produkcije

Prema Zakonu o kinematografiji jedan od prioriternih interesa domaće kinematografije je i podsticanje kulturnih raznolikosti. Domaća produkcija ili koprodukcija filmova sa LGBT tematikom bi značajno doprinela podizanju svesti kod građana Republike Srbije, ali i ugleda države na međunarodnoj sceni. Takođe, kao podsticaj za ovakvu produkciju mogu da služe i nestandardne mogućnosti finansiranja filmske produkcije kao što su međunarodne organizacije koje podržavaju ljudska i manjinska prava, a koje su do sada podržavale slične inicijative.

4. Istorijski muzej

U nadležnost Muzeja uvesti i umetničko-istorijska dela od značaja za istorije Srbije, a koja se dotiču LGBT egzistencije kao što su: plakati, leci, objave, proglesi, pečati (ustanova, organizacija, odbora, društava, ličnosti), fotografije i razglednice.

5. Muzej primenjene umetnosti

U klasifikaciju dela Muzeja primenjene umetnosti uvesti kategorije za umetničko-istorijska dela od značaja za primenjenu umetnost, posebno za umetnički oblikovane predmete koji služe za upotrebu i dekoraciju, i to za: tekstil i kostim (osim narodnog i srpske građanske nošnje); eksperimentalnu i umetničku fotografiju, dela savremene primenjene umetnosti i dizajna.

6. Muzej savremene umetnosti

Klasifikacija za umetničko-istorijska dela od značaja za savremenu likovnu umetnost od 1900. godine do danas, i to za: slike (ulja, tempera, akvarel, pastel i dr.), skulpture i objekte, grafike i crteže, nove medije (film, fotografiju, video, hepening, instalacije i sl.).

7. Pravilnik o registrima filmske građe

Katalog filmova sadrži sledeće podatke: naslov filma, registarski i inventarski broj, podatke o autorima filma, tehničke podatke o filmu, sadržaj filma, upućivanja o predmetu filma i napomenu. Uvesti LGBT kao naznaku u sadržaj.

8. Bibliotečka delatnost

Zastupljenost književnih i drugih dela sa LGBT tematikom i njihova jasna klasifikacija. U javnoj biblioteci treba da budu zastupljeni sledeći formati bibliotečko-informacione građe i izvora sa LGBT tematikom: digitalne informacije na internetu, onlajn dostupne baze podataka, baze podataka na CD-u, DVD diskovi, video-kasete, laserski diskovi, materijali štampani krupnim slovima, materijali na Brajevom pismu, zvučne knjige, elektronske knjige i poster.

Status i položaj trans* osoba u Republici Srbiji

Jelena Vidić, Gayten – LGBT

"Ne želimo više da budemo diskriminirani i manjina koja je odbačena od svih. Želimo da bez problema kažemo ko smo, a da zauzvrat ne dobijamo batine, vređanje i mržnju. Želimo da odemo na razgovor za posao bez predrasuda. Želimo da živimo kao i svi. Želimo da budemo slobodni."

1. Ko su trans* osobe

Na samom početku analize neophodno je da definišemo ko su osobe na koje se ova javna politika odnosi. **Trans*** (trans sa asteriskom) predstavlja krovni pojam koji obuhvata sve osobe kod kojih postoji razlika između pola koji im je pripisan na rođenju i njihovog doživljaja rodnog identiteta. Tako se ovaj pojam odnosi na: **transpolne osobe** (osobe čiji je rodni identitet drugog pola od onog pripisanog na rođenju i koje žele da usklade telo sa stvarnim rodnim identitetom, odnosno "promene pol"²⁸⁹), **transrodne osobe** (osobe kod kojih postoji razlika između biološkog pola i rodnog identiteta, od kojih neke uopšte ne žele

289 Iako se izraz *promena pola* često koristi, primerenije bi bilo govoriti o procesu *usklađivanja pola*.

da prolaze kroz medicinske tretmane, a neke imaju želju za delimičnom modifikacijom tela), **rodno-kvir** i **rodno-fluidne osobe, travestite/kros-dresere, birodne i arodne osobe** itd. (National Center for Transgender Equality, Transgender Terminology, 2014). Doživljaj dubokog nesklada između sopstvenog tela i rodnog identiteta obično se javlja u ranom detinjstvu i nije prolazna faza niti hir, već uzrok duboke lične patnje, a u nedostatku odgovarajućeg zakonodavstva i nepremostiva prepreka pri ostvarivanju različitih prava u praktično svim oblastima života. Koliko ovaj problem prožima sve oblasti života jasno je iz jednostavnog primera: ukoliko razgovaramo sa trans* ženom, mi ćemo pred sobom videti ženu, ali ime, oznaka pola i JMBG u svim dokumentima glase na osobu muškog pola, što je izlaže potencijalnom odbacivanju, diskriminaciji i različitim vidovima nasilja u svim situacijama koje od nje zahtevaju pokazivanje dokumenta s ovim podacima - pri traženju posla, u zdravstvenoj ustanovi, pošti, banci, u gradskom prevozu, na aerodromu itd. Trans* osobe često nailaze na osude, odbacivanje, diskriminaciju i nasilje u primarnoj porodici, u školi, na fakultetu, na radnom mestu, na ulici, u kafiću, kao i u prijateljskim i partnerskim odnosima, što im dramatično pogoršava kvalitet života u svim aspektima.

Zbog teškoća u vezi sa definisanjem i doseganjem reprezentativnog uzorka, u ovom trenutku ne postoje pouzdane procene o broju trans* osoba, a sprovedena istraživanja odnose se samo na manji, prigodni uzorak transpolnih i transrodnih osoba. Međutim, i ta istraživanja sprovedena su u različitim zemljama i različitim metodologijama, tako da se dobijeni podaci značajno razlikuju (WPATH, 2012)²⁹⁰. Procenu dodatno komplikuje visok stepen transfobije²⁹¹, diskriminacije, odbacivanja i nasilja kojem su izložene trans* osobe širom sveta, što otežava pristup istraživača osobama ovih identiteta i umanjuje spremnost trans* osoba da se u različitim istraživanjima tako identifikuju. Danas se procenjuje da između 5% i 10% opšte populacije čine osobe LGBT identiteta, a unutar ovog procenta nalaze se i trans* osobe.

290 WPATH navodi da se prevalenca transpolnih osoba kreće od 1:11.900 do 1:45.000 kad je reč o MtF (male to female) osobama, dok se za FtM (female to male) procena kreće od 1:30.400 do 1:200.000. Međutim, prilikom razmatranja ovih brojeva važno je istaći da se podaci odnose samo na transpolne osobe i da je, čak i za ovu podgrupu osoba trans* identiteta, uzorak nereprezentativan (WPATH, 2012).

291 Transfobija je pojam koji označava strah, mržnju, gađenje i diskriminišući odnos prema osobama čije stvarno ili opaženo rodno izražavanje nije u skladu s izražavanjem koje društvo očekuje od pola koji je toj osobi pripisan. U osnovi transfobije nalazi se neprihvatanje i negiranje prava svake osobe na sopstveno shvatanje i izražavanje rodnog identiteta.

Nevidljivo T unutar LGBT

Mada je danas uobičajeno da se govori o LGBT osobama, poslednje slovo u ovom akronimu često je zanemareno ili isključeno. Za razliku od gej muškaraca, lezbejki i biseksualnih osoba, kojima je zajedničko to da je njihova seksualna orijentacija drugačija od heteroseksualne, ključna reč za trans* osobe jesu rodni identitet i rodno izražavanje, kao i pitanje njihove ne/usklađenosti sa biološkim polom i stereotipnom rodnom ulogom koja se od osoba tog pola očekuje. Pod pripadnicima "seksualnih manjina" obično se podrazumevaju osobe čija je seksualna orijentacija drugačije od heteroseksualne, dok se pitanje rodnog identiteta i rodnih manjina izostavlja, kako u pravnim dokumentima, tako i u različitim istraživanjima, brošurama itd. Tako se u nekoliko poslednjih istraživanja javnog mnjenja u Srbiji na temu diskriminacije dobijaju podaci o visokom stepenu diskriminacije prema LGBT osobama, mada se u samim pitanjima, kao i u pisanju izveštaja, spominje isključivo seksualna orijentacija kao osnov za diskriminaciju²⁹². Ovim se zanemaruje specifičnost položaja trans* osoba i brojne teškoće sa kojima se one susreću, a koje su nepoznate gejevima, lezbejkama i biseksualnim osobama (i, naravno, heteroseksualnoj i cisrodnoj²⁹³ većini).

*"Pitali smo svoje vršnjake šta bi oni uradili da imaju 10,000 evra. Mnogi su odgovorili kako bi kupili kola, garderobu, neki dobar telefon, išli na putovanja i sl. Nas kada biste pitali šta bismo mi uradili sa tim novcem, od svakoga biste dobili isti odgovor. Mi bismo uskladili naše telo i pokušali da se uklopimo u društvo shodno onome što jesmo."*²⁹⁴

Situaciju dodatno komplikuje to što i samo slovo T obuhvata širok spektar međusobno različitih identiteta, koji nisu podjednako vidljivi²⁹⁵. Zato možemo reći da nedovoljna informisanost o specifičnostima, heterogenosti i karakteristikama ove grupe predstavlja (samo) jedan od uzroka izrazito marginalizovanog položaja trans* osoba.

292 Npr. CeSID-ovi Izveštaji o istraživanju javnog mnjenja "Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji" iz 2012. i 2013. godine, dok su neka druga istraživanja i eksplicitno fokusirana isključivo na osobe homoseksualne orijentacije (npr. Predrasude na videlo Gej-strejt alijanse iz 2008. i 2010. godine).

293 Cisrodne osobe su osobe kod kojih su rodni identitet i rodno izražavanje u skladu s izražavanjem i društvenom ulogom koja se očekuje od pola koji im je pripisan na rođenju.

294 Izjava Đ. i A, članova grupe (samo)podrške, interna dokumentacija, maj 2014.

295 Kao što ćemo videti u nastavku dokumenta, veći deo dosadašnjih pravnih regulativa osnosio se pre svega na transpolne osobe nakon završetka procesa usklađivanja, zanemarijući ostale trans* identitete.

Pošto različita istraživanja i analize²⁹⁶ pokazuju da je situacija za trans* osobe najteža kada je reč o promeni ličnih isprava, obrazovanju i oblastima rada, zapošljavanja i zdravstvene zaštite, očekivano bi bilo da se ovaj dokument fokusira na analizu problema i predloge rešenja u svim ovim oblastima. Međutim, zbog nesklada koji postoji između rodnog identiteta, s jedne strane, i podataka u ličnim ispravama, s druge strane, upravo pitanje **ne/mogućnosti promene ličnih isprava** (odnosno ličnog imena, oznake pola i jedinstvenog matičnog broja građanina) za trans* osobe predstavlja preduslov za ostvarivanje prava u svim oblastima života. Zato ćemo se u ovom dokumentu usmeriti upravo na to pitanje, kao i na njegovu povezanost sa sistemom zdravstvene zaštite.

2. Položaj trans* osoba - situacija u svetu.

U publikaciji *Ljudska prava i rodni identitet* (2007) Komesar za ljudska prava Saveta Evrope identifikuje probleme na koje osobe različitih rodni identiteta nailaze u ostvarivanju ljudskih prava. Mada je od 2007. godine usvojeno više međunarodnih dokumenata koji zahtevaju promenu ovih štetnih praksi i daju smernice za zakonsko uređenje položaja trans* osoba, ovaj izveštaj je i dalje relevantan za situaciju trans* osoba u Srbiji.

Dakle, rodni identitet kao osnovu za diskriminaciju možemo identifikovati u sledećim oblastima:

▲ **Pravno priznanje željenog rodnog identiteta**, u kome je najveći problem međuzavisnost pravnih i medicinskih zahteva, kao što su prolazak kroz različita medicinska ispitivanja i procedure (psihijatrijske, endokrinološke, hirurške itd) i dobijanje dijagnoze mentalnog poremećaja.

▲ **Uslovi za promenu oznake pola i imena.**

Otežan pristup ovim procedurama utiče na sve aspekte svakodnevnog života trans* osoba u kojima je neophodno pokazivanje neke vrste legitimacije: lične karte, zdravstvene knjižice, vozačke dozvole, putnih isprava, a posebno negativan efekat prisutan je u oblastima obrazovanja i zapošljavanja. Pored toga, u većini zemalja Saveta Evrope, trans* osoba mora da dokaže da je prošla kroz medicinski nadgledan proces usklađivanja pola, odnosno propisane endokrinološke i hirurške procedure, kao i da je nad njom izvršena ireverzibilna hirurška sterilizacija, kako bi mogla da

296 Legal gender recognition in Europe, 2013; Zulević, 2012; Human Rights and Gender Identity, 2009; Whittle, S., Turner, L. and Al-Alami, M. (2007) itd.

promeni oznaku pola i ime. Pored toga, ovakvim procedurama promena oznake pola u dokumentima praktično je nemoguća za veliki broj trans* osoba, koje ne žele da prolaze kroz celokupan proces usklađivanja.

▲ **Posledice na porodični život.**

U nekim zemljama osoba mora da se razvede od partnera suprotnog pola pre pravnog priznavanja roda, što utiče kako na sam partnerski odnos, tako i na ostvarivanje roditeljskog prava (da li dete zakonski može da ima dva staraoca/teljke istog pola, da li će roditelj koji je prošao proces usklađivanja biti diskriminisan/a pri donošenju odluke o starateljstvu itd.).

▲ **Pristup zdravstvenoj nezi.** I ovde postoji nekoliko dimenzija problema: tretiranje trans* identiteta kao mentalnog poremećaja (dakle, trans* osobe na samom početku procesa moraju da dobiju psihijatrijsku dijagnozu); pitanje dostupnosti terapije usklađivanja tela s rodnim identitetom (ne/pokrivenost ovih usluga redovnim zdravstvenim osiguranjem); pitanje šta sve terapija obuhvata (endokrinološki tretman, hirurško usklađivanje, ali i treniranje glasa, trajno otklanjanje malja i slične zahvate koji su za trans* osobe često neophodan deo procesa usklađivanja) i koji deo je pokriven zdravstvenim osiguranjem; problem ne/informisanosti, stavova i ophođenja profesionalaca u oblasti zdravstvene zaštite prema trans* osobama.

▲ **Pristup tržištu rada.** Pored obezbeđivanja finansijskih sredstava za život, pitanje pronalazjenja legalnog posla neposredno je povezano sa pristupom zdravstvenoj zaštiti, što je naročito važno za transpolne osobe. Visok stepen nezaposlenosti među trans* osobama širom Evrope²⁹⁷ predstavlja posledicu nemogućnosti (životnog i) pravnog priznavanja željenog rodnog identiteta, ali isto tako nezaposlenost i nedostatak finansijskih sredstava transpolne osobe onemogućava da započnu i/ili završe proces usklađivanja. Situacija nije jednostavna ni za osobe koje imaju zaposlenje, što je očigledno i iz podatka da četvrtina ispitanika oseća potrebu da promeni posao zbog diskriminacije na osnovu rodnog identiteta, a samo 30% oseća da ih kolege tretiraju s poštovanjem (Whittle, Turner & Al-Alami, 2007). Dodatno pitanje predstavlja ostvarivanje prava na penziju, delom zbog pitanja različitih

297 Istraživanja pokazuju da samo 31% ispitanih trans* osoba ima stalan posao s punim radnim vremenom, dok je u Španiji nezaposleno 54% ispitanih trans* osoba. Teškoća ili nemogućnost zasnivanja radnog odnosa predstavlja jedan od faktora koji dovode do toga da se trans* osobe bave seksualnim radom, čime postaju izloženi višestrukoj marginalizaciji, nasilju i diskriminaciji.

starsosnih granica za muškarce i žene (i pitanja da li će se uvažiti pol pripisan po rođenju ili rodni identitet), a delom zbog straha od razotkrivanja identiteta do koga u toj proceduri može doći.

- ▲ **Transfobija.** O rasprostranjenosti transfobije (kao jedne od osnova za zločin iz mržnje) i nasilja nad trans* osobama jasno govori podatak da je 72% trans* osoba doživelo neki oblik uznemiravanja u javnosti (Whittle, Turner & Al-Alami, 2007). Trans* osobe izložene su odbacivanju, diskriminaciji i različitim oblicima nasilja praktično svuda - u porodičnom okruženju, u školi, među vršnjacima, na fakultetu, radnom mestu, javnom prostoru, zdravstvenom sistemu, državnim institucijama... Pored toga, trans* osobe su pod većim rizikom da postanu žrtve zločina iz mržnje (Human rights and gender identity, 2007).

3. Položaj trans* osoba u Srbiji

3.1. Istraživanje problema transpolnih osoba u sferama školstva, rada i zapošljavanja, zdravstvene zaštite i državne administracije

Jedino danas aktuelno i relevantno istraživanje o položaju trans* osoba u Srbiji jeste *Istraživanje problema transeksualnih osoba u sferama školstva, rada i zapošljavanja, zdravstvene zaštite i državne administracije* koje je 2012. g. sprovedla psihološkinja Jelena Zulevic u saradnji s timom Gayten-LGBT. Autorka u samom uvodu ističe da nedovoljna informisanost o heterogenosti i karakteristikama ove grupe predstavlja jedan od uzroka izrazito marginalizovanog položaja trans* osoba, kao i da je za trans* osobe upravo pitanje promene ličnih dokumenata preduslov za ostvarivanje prava iz oblasti obrazovanja, rada i zapošljavanja (Zulević, 2012). Ovim se još jednom potvrđuje da se, kako u analizi pravne regulative, tako i u istraživanjima u kojima učestvuju same trans* osobe, pitanje dokumenata izdvaja kao najveći problem s kojim se susreću trans* osobe.

*Više ne znam šta treba da se dogodi da bi se konačno obavila operacija... Ovo čekanje me sve više ubija, a najteže mi pada to što ne mogu dokumenta da promenim.*²⁹⁸

298 Zabeleženi razgovori s članovima grupe (samo)podrške trans* osoba.

Transpolne osobe u Srbiji nalaze se u pravnom vakuumu od trenutka kad započnu život u skladu sa sopstvenim rodnim identitetom, pa sve do završetka hirurškog usklađivanja, što sve zajedno čini proces koji traje više godina. Tokom tog perioda ozbiljno su ugroženi pravo na rad i zapošljavanje, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, kao i različiti aspekti svakodnevnog života. Pre i tokom procesa usklađivanja, zapošljavanje otežava i vidljiva razlika između izraženog rodnog identiteta i oznake pola u dokumentima, a po završetku procesa ostaje strah od toga da će prošlost biti razotkrivena.

Kada sam direktoru konačno rekla (da želim da počnem s uzimanjem hormona), on mi je rekao (...) da se odmah mogu smatrati tehnološkim viškom... Bila sam prinuđena da dam otkaz (. . .) Želela sam da što pre pobegnem i ostala bez ikakvog izvora prihoda u trenutku kada je trebalo da krenem s užasno skupim operacijama... Morala sam da prodam stan koji sam dobila kao nasleđstvo od roditelja, napustim grad u kome sam živela i da potpuno bacim sve godine školovanja, karijeru, sve...²⁹⁹

O intenzitetu straha govori i podatak da polovina ispitanika kao svoje prebivalište navode Beograd, mada je samo polovina rođena u njemu, a svega tri osobe su po završetku usklađivanja ostale da žive u svom rodnom gradu (koji nije Beograd) (Zulević, 2012). Situacija je još nepovoljnija za trans* osobe koje ne žele da prođu kroz celokupan proces usklađivanja tela - za njih promena imena i oznake pola praktično nije moguća.

Pored očigledne diskrepance između obrazovnog statusa trans* osoba i podatka o vrsti poslova koje obavljaju³⁰⁰, ovo istraživanje potvrđuje da se određeni broj trans* osoba bavi seksualnim radom upravo zbog nemogućnosti pronalaženja drugog posla tokom (dugogodišnjeg) procesa usklađivanja, pri čemu je seksualni rad bio jedini izvor sredstava, kako za život, tako i za sam proces tranzicije – plaćanje lekarskih konsultacija, hormona i različitih hirurških i kozmetičkih intervencija koje je pre 2012. godine bilo moguće dobiti samo u privatnoj praksi.

Zulević potvrđuje da učesnici u istraživanju kao glavne probleme navode probleme sa administracijom i birokratijom prilikom pokušaja promene imena, oznake pola i jedinstvenog matičnog broja građana i dodaje da je, prema iskustvima trans* osoba, promenu dokumenata bilo jednostavnije izvršiti do 2000. godine, kada nije postojala nikakva pravna regulativa i

299 Đurić, 2013, str. 7

³⁰⁰ Mada 54% ispitanika ima završen fakultet, višu školu ili u trenutku ispitivanja studira, a 39% ima završenu srednju školu, 25% trans* osoba radi na crno ili obavlja jednokratne poslove, 11% su izdržavana lica, a 11% procenata se bavi seksualnim radom (Zulević, 2012).

kada je za to bila dovoljna potvrda hirurga o izvršenoj operativnoj promeni pola. Danas se procedure značajno razlikuju od situacije do situacije, mogu trajati i do godinu dana, a osobe u Vojvodini i Beogradu promenu podataka u dokumentima ostvaruju jednostavnije od transpolnih osoba u drugim delovima zemlje.

Nakon završetka procesa usklađivanja tela s rodnim identitetom, osoba I. javlja se matičnoj službi grada X u vezi s promenom imena i oznake pola i podnosi sledeću dokumentaciju: uverenje o plaćenom porezu, otpusnu listu iz bolnice, potvrdu da nije osuđivana i nalaz od psihijatra. Odgovor ne dobija naredna dva meseca. Predmet zatim dolazi do pomoćnice ministra i nakon pet nedelja I. telefonom dobija informaciju da ne postoji konkretan zakon koji reguliše pitanje promene imene i oznake pola u ličnim dokumentima osobe i da zbog nepostojanja zakona matičarska služba u mestu X odbija da izvrši promenu podataka.

Pored upućivanja na pokretanje vanparničnog postupka, trans* osobe se prilikom pokušaja promene podataka u dokumentima susreću i sa kršenjem poverljivosti od strane službenika, a nisu retki ni drugi pokušaji zloupotrebe.

Nakon završetka procesa usklađivanja, osoba A. je, uprkos potpunoj medicinskoj dokumentaciji, upućena na lekara sudske medicine kako bi se utvrdilo da li je "zaista promenila pol", odnosno da li je "dovoljno žena".

3.2. Trans* osobe i zdravstveni sistem u Srbiji

Kada govorimo o položaju trans* osoba u sistemu zdravstvene zaštite, zanimljiv je podatak da je u Beogradu još 1989. godine neformalno osnovan Beogradski tim za polni identitet. Osnivači ovog tima bili su Sava Perović, hirurg, Zoran Rakić, psihijatar i Dragoljub Slijepčević i Svetlana Vujović, endokrinolozi. Mada se sastav tima tokom godina menjao, on je sve vreme nastavljao da funkcioniše kao svetski centar za hirurško usklađivanje pola, a Vujović navodi da je Beogradski tim za polni identitet do 2010. godine pružio usluge usklađivanja pola za dve stotine pacijenata. Nažalost, više od dvadesetpet godina iskustva u radu sa transpolnim osobama nije dovelo do značajnog unapređenja njihovog položaja, kako sa pravnog aspekta, tako i unutar samog sistema zdravstvene zaštite.

Sistem zdravstvene zaštite u Srbiji od veoma heterogene grupe trans* identiteta prepoznaje samo transpolnost i to tako što na nju gleda kao na mentalni poremećaj. U ICD-10, sistemu za klasifikaciju mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja koji se koristi kod nas, pod šifrom F64 nalazi se grupa poremećaja polnog identiteta, a dijagnoza F64.0 odnosi se na transseksualizam, odnosno "želju osobe da živi i bude prihvaćena kao osoba suprotnog pola, što je obično praćeno doživljajem nelagodnosti i neadekvatnosti u vezi sa sopstvenim anatomski polom, sa željom da se ostvari hormonski tretman i hirurški zahvat, da bi se telo što više uskladilo s preferiranim polom" (ICD-10, str. 193). Mada različite zemlje u svetu teže deopatologizaciji trans* identiteta, u Srbiji je u ovom trenutku promena dokumenata omogućena samo transpolnim osobama i to tek nakon što završe sa tzv. trijadnom terapijom, koja započinje dobijanjem psihijatrijske dijagnoze. Situaciju dodatno otežava to što čak ni u tom slučaju praksa nije zakonski regulisana (Pavlović, 2013).

Celokupan proces usklađivanja pola s doživljajem rodnog identiteta (odnosno trijadna terapija), sastoji se iz: (1) psihijatrijske procene i praćenja (trajanje najmanje godinu dana), (2) endokrinološkog tretmana i (3) hirurškog usklađivanja (koje započinje najranije godinu dana od početka endokrinološkog tretmana), a prvi korak u ovom procesu predstavlja dobijanje odgovarajuće dijagnoze - F 64.0 - transseksualizam.

Ministarstvo zdravlja rešenjem od 13. marta 2012. godine formira Republičku stručnu komisiju za lečenje transrodnih poremećaja. Međutim, dokumentima ove Radne grupe regulisan je samo proces potpune promene pola (neophodno je ispunjavanje svih koraka), a patologizacija trans* identiteta očigledna je, kako u samom nazivu komisije, tako i u naglašavanju da je u pitanju *lečenje transrodnih poremećaja*, koje se finansira iz budžeta ukoliko su prisutne *medicinske indikacije*. Poslovnik o radu uređuje način rada i odlučivanja ove komisije i određuje sledeće nadležnosti: (1) utvrđuje stručno metodološke i doktrinarne stavove u oblasti transrodnih poremećaja, radi usklađivanja stručnih predloga relevantnih ustanova i udruženja u sprovođenju zdravstvene zaštite u oblasti transrodnih poremećaja; (2) prati i analizira rad zdravstvenih ustanova koje obavljaju zdravstvenu zaštitu u oblasti transrodnih poremećaja i predlaže mere za unapređivanje njihovog rada; (3) predlaže vodiče dobre prakse; (4) utvrđuje standarde za zdravstvenu zaštitu koja se obezbeđuje iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja; (5) odgovarajućim visokoškolskim ustanovama predlaže programe stručnog usavršavanja zdravstvenih radnika i saradnika u oblasti transrodnih poremećaja (član 5).

Pravilnik o izmenama i dopunama Pravilnika o načinu i postupku ostvarivanja prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja podrazumeva da Komisija daje stručno mišljenje o ispunjenosti uslova za uključivanje osobe u proces promene pola iz medicinskih razloga (član 42a), a na osnovu medicinske dokumentacije osiguranog lica. Ukoliko je odgovor Komisije pozitivan, član 42b predviđa da izabrani lekar upućuje osigurano lice u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu tercijarnog nivoa radi promene pola iz medicinskih razloga.

U standardima su propisane zdravstvene ustanove u kojima se mogu koristiti "usluge procesa promene pola iz medicinskih indikacija"³⁰¹, navedene operativne procedure, precizirani rezultati analiza i ispitivanja koje je potrebno da urade, kao i kriterijumi koje je potrebno ispuniti za uključivanje u program promene pola iz medicinskih indikacija. A kriterijumi su sledeći:

1. da je osoba starija od 18 godina;
2. da poseduje potvrdu o poremećaju polnog identiteta od najmanje dva psihijatra, a nakon praćenja koje traje najmanje godinu dana;
3. da je osoba na odgovarajućoj supresivno-supstitucionoj hormonskoj terapiji najmanje godinu dana pre podnošenja zahteva.

Komisija bi u dogovoru s pacijentima trebalo da donosi plan i program operativnih procedura, a predlog je da se godišnje odobri hirurško lečenje za osam do deset pacijenata, sa formirane liste čekanja.

Iste godine je izmenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju članom 45 propisano da se za „promenu pola iz medicinskih indikacija“ iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja obezbeđuje najmanje 65% od cene zdravstvene usluge, dok preostalih 35% finansira sam pacijent. Pitanje troškova doživotnog hormonalnog tretmana nije zakonski regulisano, a čest problem za trans osobe predstavljaju nestašice hormona na tržištu³⁰², kao i pojava falsifikovanih preparata, zbog čega se Gayten-LGBT nekoliko puta obraćao Galenici a.d.

301 Ginekološko akušerska klinika Narodni front, Klinički centar Srbije, Kliničko bolnički centar Zvezdara i Univerzitetna dečija klinika, sve sa sedištem u Beogradu

302 Neplanirani prestanak uzimanja hormona osobu može uvesti u menopauzu/andropauzu, uz brojne prateće teškoće.

4. Važnost promene dokumenata

Mogućnost promene dokumenata od izuzetne je važnosti za trans* osobe u svim situacijama u kojima se zahteva pokazivanje dokumenta u kome stoje ime i oznaka pola - lične karte, radne knjižice, zdravstvene knjižice, vozačke dozvole, putnih isprava, uverenja o školovanju itd. Nesklad između opaženog roda i podataka u dokumentima značajno otežava ili u potpunosti onemogućava zapošljavanje i ostvarivanje brojnih drugih prava. Stanje dodatno komplikuje ne/mogućnost dobijanja srednjoškolske ili fakultetske diplome sa novim podacima³⁰³ i osobu stavlja u nezavidan položaj na mnogim mestima, uključujući i sam sistem zdravstvene zaštite³⁰⁴, a neregulisane ostaju i oblasti bračnog i porodičnog života, osiguranja, nasleđivanja itd.

Važnost brze i efikasne promene dokumenata za normalno funkcionisanje u društvu navodi i Transgender Europe (TGEU), krovna trans* organizacija, kroz svoje zalaganje za ustanovljenje procedura za pravno priznavanje pola, a navode i podatak da 73% trans* osoba smatra da bi im jednostavnija procedura pravnog priznavanja rodnog identiteta omogućila prijatniji život (Kohler i sar, 2013). Mada preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope (CM/Rec 2010(5)) zahtevaju brzu, transparentnu i dostupnu promenu dokumenata, situacija se značajno razlikuje od zemlje do zemlje. Kako Keler navodi, u 33 evropske zemlje postoje zakonska rešenja kojima je moguće priznavanje rodnog identiteta trans* osoba, dok u 16 zemalja priznanje nije moguće. Međutim, i kad govorimo o pravnom priznanju, zabrinjavajuć je podatak da 24 zemlje (među kojima se nalazi i Srbija) zahtevaju sterilizaciju pre priznavanja, kao i da su za pravno priznavanje neophodni uslovi dobijanje dijagnoze mentalnog poremećaja, invanzivne operacije i nemogućnost ostanka u istoj bračnoj zajednici.

5. Zakonski okvir

303 Zulević (2012) u istraživanju ukazuje na nesklad koji postoji između nivoa obrazovanja ispitanika/ca i njihovog radnog statusa. Naime, iako je 54% ispitanika u istraživanju fakultetski obrazovano ili u procesu završavanja fakulteta, a 39% ima završenu srednju školu, čak četvrtina obavlja jednokratne poslove ili radi bez ugovora. Dodatan problem nalazi se u motivaciji za školovanje - u intervjuima se pokazalo da je osnovni motiv za visoko akademsko postignuće strah da će ih porodica odbaciti nakon što progovore o svom rodnom identitetu, tako da žele da povećaju šanse za samostalan život.

304 Iako održavaju redovan kontakt s endokrinologom i hirurinom, trans* osobe oklevaju da se jave lekaru opšte prakse ili nekom drugom specijalisti zbog straha od njihove negativne reakcije. S druge strane, podaci pokazuju da zdravstveni radnici smatraju da ne poznaju dovoljno ovu tematiku, ali i da najveću socijalnu distancu prikazuju upravo prema trans* osobama (Zulević, 2012).

5.1. Međunarodni i evropski dokumenti

Prava LGBT osoba zasnivaju se na međunarodnim i evropskim obavezama koje regulišu oblast ljudskih prava: *Opštoj deklaraciji o pravima čoveka*, *Konvenciji Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima* i *Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, odredbama Evropske unije za zaštitu ljudskih prava, Evropskoj povelji o osnovnim pravima, kao i članovima 6 i 7 Ugovora o Evropskoj uniji. Pored toga, pravo EU kao osnovne principe sadrži princip ravnopravnosti i nediskriminativnost, a slična situacija je i sa sudskom praksom: "Presudama Evropskog suda pravde u slučajevima diskriminacije transpolnih osoba utvrđeno je da diskriminacija osoba koje nameravaju da se podvrgnu prilagođavanju pola, ili su u procesu prilagođavanja, ili su prošle kroz taj proces, predstavlja diskriminaciju na osnovu pola" (Mršević i sar, 2013).

Od međunarodnih dokumenata koji se fokusiraju na rodni identitet i trans* osobe trebalo bi spomenuti Džogdžakarta principe, Deklaraciju Ujedinjenih nacija o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, preporuke Komesara za ljudska prava Saveta Evrope i preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope.

Džogdžakarta principe, skup međunarodnih principa zaštite ljudskih prava koji se odnose na seksualnu orijentaciju i rodni identitet, 2006. godine usvaja grupa stručnjaka za međunarodno pravo³⁰⁵, a naredne godine podržavaju i Ujedinjene nacije. Ovaj dokument podseća da se međunarodno pravo zasniva na ideji univerzalnosti ljudskih prava i apsolutnoj zabrani diskriminaciju u odnosu na puno uživanje svih ljudskih prava. Potpisnici/e Džogdžakarta principa konstatuju da „države moraju preduzeti mere u nastojanju da eliminišu predrasude i običaje zasnovane na ideji o inferiornosti ili superiornosti jednog pola, ili stereotipnim ulogama muškarca i žene“. U ovom dokumentu podvlači se da sve osobe imaju pravo da slobodno i odgovorno odlučuju o svim pitanjima koja se odnose na njihovu seksualnost, uključujući i seksualno i reproduktivno zdravlje, bez pritisaka, prinuda, diskriminacije i nasilja. Ova napomena posebno je važna za pitanje odnosa prema medicinskim procedurama (hormonalnom i hirurškom tretmanu), naročito kad imamo u vidu obaveznu sterilizaciju pri procesu hirurškog usklađivanja pola, kao i neophodnost završetka trijadne terapije kako bi se mogla izvršiti promena oznake pola i imena u ličnim dokumentima, kakva je trenutna praksa u Srbiji. Ovo pravo dodatno se naglašava i u trećem

305 Među kojima se nalaze stručnjaci za ljudska prava, sudije, akademici, bivši Visoki komesar Ujedinjenih nacija za ljudska prava i predstavnici nevladinih organizacija.

principu, koji kaže da „nijedna osoba neće biti prisiljena da se podvrgne medicinskim procedurama, uključujući i hiruršku promenu pola, sterilizaciju ili hormonalnu terapiju, kao uslov za zakonsko priznavanje svog rodnog identiteta.“ Pored toga, Džogdžakarta principi posebnu pažnju daju *pravu na priznavanje pred zakonom*, koje podseća da rodni identitet svake osobe predstavlja sastavni deo njene ličnosti, kao i da pripada jednom od osnovnih aspekata samoodređenja, dostojanstva i slobode.

Pored toga, treba podsetiti da je Srbija potpisala **Deklaraciju Ujedinjenih nacija o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu (2008)**, kojom se osuđuju nasilje, uznemiravanje, diskriminacija, isključivanje, stigmatizacija i predrasude zasnovane na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, a koje podrivaju lični identitet i dostojanstvo osobe i osuđuju ubistva i pogubljenja, arbitrarna hapšenja i uskraćivanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava po ovom osnovu. Takođe, Srbija je potpisnica i Zajedničke izjave o okončanju nasilja i kršenja ljudskih prava zasnovanih na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu (22. mart 2011, Ženeva).

Komesar za ljudska prava Saveta Evrope navodi da je pitanje ljudskih prava trans* osoba dugo bilo "ignorirano i zapostavljano (...). Transrodne osobe doživljavaju visok stepen diskriminacije, netolerancije i direktnog nasilja. Njihova ljudska prava se krše, uključujući i pravo na život, pravo na fizički integritet i pravo na zdravlje" (Komesar za ljudska prava Saveta Evrope, 2009, str. 5). U svojim preporukama on zahteva promenu međunarodnih standarda u oblasti ljudskih prava i eksplicitnu zabranu diskriminacije po osnovu rodnog identiteta u nacionalnim antidiskriminacionim pravnim aktima; razvijanje brzih i transparentnih procedura za promenu imena i oznake pola u svim dokumentima; zabranu sterilizacije i drugih prinudnih medicinskih tretmana kao uslov za pravno priznavanje rodnog identiteta osobe; dostupnost procedura za usklađivanje pola; uklanjanje zabrane ostanka u bračnoj zajednici; uključivanje trans* osoba u procese donošenja odluka koje se odnose na njih; edukaciju o trans* identitetima različitih profesionalaca i opšte javnosti itd.

Preporuke **Komiteta ministara Saveta Evrope CM/Rec2010/5** zasnivaju se na tumačenju Evropske konvencije o ljudskim pravima u presudama Evropskog suda za ljudska prava. U njima se, između ostalog, zahteva preduzimanje mera kojima će se omogućiti *brza, transparentna i pristupačna promena podataka u dokumentima* sa ciljem ostvarivanja punog pravnog priznanja identiteta osobe u svim oblastima života; preispitivanje postojećih

procedura i izbacivanje onih koje su nasilne prema trans* osobama, a posebno se naglašava pravo osobe da, nakon pravnog priznanja, može da sklopi brak sa osobom suprotnog pola³⁰⁶.

5.2. Primeri dobre prakse

Organizacija Transgender Europe, u svojoj publikaciji *Pravno priznavanje rodnog identiteta u Evropi*, kao primere dobre sudske prakse navodi ne samo odluke Evropskog suda za ljudska prava, već i odluke sudova u različitim evropskim zemljama: Nemačkoj, Austriji, Švajcarskoj, Francuskoj i Holandiji. Ove odluke odnose se na različite aspekte života trans* osoba, kao što je odluka da za pravno priznavanje rodnog identiteta nisu neophodne medicinske intervencije (Nemačka, Austrija, Švajcarska), omogućavanje osobi da ostane u braku sklopljenom pre započinjanja procesa (Švajcarska, Austrija, Francuska, Nemačka), kao i da dobije potvrde o radu i obrazovanju sa novim podacima (Nemačka, Holandija, ali i Srbija).³⁰⁷

Kada je reč o samim zakonima, neizbežno je pomenuti revolucionarni **argentinski Zakon o rodnom identitetu** (2012. g), koji pravnom priznavanju rodnog identiteta pristupa sa stanovišta ljudskih prava. On predviđa veoma jednostavnu proceduru kojom svako može da promeni ime i oznaku pola u dokumentima i time svakoj trans* osobi omogućava da sama odredi sopstveni rodni identitet. Pored toga, ovaj zakon obezbeđuje zdravstvenu zaštitu trans* osoba tako što predviđa da država finansira hormonalne i hirurške procedure, ali i različite vrste treninga i kozmetičkih intervencija koje su u nekim situacijama neophodne za puno usklađivanje tela s rodnim identitetom.

11. juna 2014. g. **Danski parlament** usvojio je zakon koji trans* osobama omogućava pravno priznavanje rodnog identiteta bez bilo kakve psihološke procene i/ili dobijanja psihijatrijske dijagnoze, kao i bez zahteva za izvođenjem različitih medicinskih i hirurških intervencija i prisilne sterilizacije. Ovo je prvi zakon u Evropi kojim pojedinac postaje jedini donosilac odluke o željenom rodu, bez ikakvih uslova nametnutih od strane države.

5.3. Zakonski okvir - Srbija

306 Ono što bi svakako predstavljalo naredni korak jeste mogućnost ostanka u braku, kao i sklapanja braka, bez obzira na pol druge osobe.

307 Detaljnije izlaganje ovih odluka nalazi se u publikaciji *Legal Gender Recognition in Europe* (TGEU, 2013).

5.3.1. Antidiskriminaciono zakonodavstvo

Kada govorimo o zaštiti od nasilja i diskriminacije po osnovu rodnog identiteta, najznačajniji pravi akti su Ustav Republike Srbije, Krivični zakonik Republike Srbije i Zakon o zabrani diskriminacije.

Ustav Republike Srbije iz 2006. godine u članu 21 propisuje da su pred Ustavom i Zakonom svi jednaki i da svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu bez diskriminacije. U skladu sa tim je i član 2 stava 1 **Zakona o zabrani diskriminacije**, kojim se kao diskriminacija određuje „neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (. . .) u odnosu na lica ili članove grupe (. . .), a koje se zasniva na ličnim svojstvima (. . .)“, među kojima se nalazi i rodni identitet. Eksplicitnu zabranu diskriminacije u odnosu na pol ili zbog promene pola zabranjuje član 20 ovog Zakona. Novinu u našem pravnom sistemu predstavljaju dopune **Krivičnog zakonika**, u kome se u delu Posebna okolnost za odmeravanje kazne za krivično delo učinjeno iz mržnje (član 54) navodi: „Ako je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, tu okolnost sud će ceniti kao otežavajuću okolnost, osim ako ona nije propisana kao obeležje krivičnog dela“ (Stjelja, 2013).

Međutim, u ostalim zakonskim aktima koji sadrže antidiskriminacione odredbe koje uključuju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet, zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta pojavljuje se znatno ređe od zabrane diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije³⁰⁸.

Važno je istaći i **Strategiju prevencije i zaštite od diskriminacije** Kancelarije za ljudska i manjinska prava Republike Srbije. Ova Strategija, koju je Vlada Republike Srbije donela 2013. godine, obuhvata devet najranjivijih društvenih grupa, među kojima se nalaze i LGBT osobe. Ona prepoznaje problem pravnog statusa transpolnih osoba, odnosno priznavanje novostečenog pola i novog imena radi obezbeđivanja pravnog kontinuiteta i eksplicitno navodi da "ne postoje zakonska rešenja koja bi štitila njihova prava i jasno omogućila brzu promenu ličnih dokumenata" (str. 44). U Strategiji se navodi da je dosadašnja neujednačena praksa dovela do toga da transpolnim osobama budu uskraćena

308 Zabrana na osnovu seksualne orijentacije pominje se u Zakonu o radu, Zakonu o visokom obrazovanju, Zakonu o radiodifuziji, Zakonu o javnom informisanju, Zakonu o mladima, Zakonu o zdravstvenom osiguranju, Zakonu o socijalnoj zaštiti, Zakonu o učeničkom i studentskom standardu; ali se zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta nalazi samo u članu 5 Zakona o mladima.

brojna druga prava, uključujući i pravo na rad, školovanje, bračne i porodične odnose itd. Strategija predlaže "izmene i dopune postojećeg pravnog okvira koji se odnosi ili primenjuje na ova lica", dok se u pratećem Akcionom planu zahteva usvajanje Zakona o rodnom identitetu kako bi se regulisao položaj trans* osoba.

Kada govorimo o zaštiti osnovnih ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji, primetna je diskrepanca između samog zakonskog okvira i njegove primene i praćenja. Već smo spominjali istraživanja stavova javnog mnjenja prema LGBT osobama koja ukazuju na visok stepen homofobije (i transfobije), a značajan podatak predstavlja činjenica da je parada ponosa do sad zabranjena čak četiri puta. Nedopustivo je da ne postoje državne statistike o slučajevima diskriminacije i nasilja po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta (slučajevi se zavode prema vrsti dela, a ne prema motivu), a alarmantan je i nedostatak sistematskog pristupa u ispitivanju efektivnosti postojećih antidiskriminacionih zakona i drugih pravnih akata (Stjelja, 2013; Todorović, 2013). Uz sve teškoće koje trans* osobe dele sa osobama seksualne orijentacije drugačije od heteroseksualne, postojeći zakonski okviri ne prepoznaju specifičnost njihove egzistencije i potrebu za njenim pravnim regulisanjem, čime su trans* osobe gurnute izvan sistema i onemogućene u ostvarivanju brojnih prava koja čak i za LGB osobe nisu pod znakom pitanja³⁰⁹.

5.3.2. Ne/mogućnost promene podataka u dokumentima

U "Analizi pozitivno pravnih propisa koji se tiču transpolnih osoba" (2013), Pavlović izlaže trenutne mogućnosti i ograničenja po pitanju promene podataka u dokumentima s kojima se susreću transpolne osobe u Srbiji³¹⁰.

Ukoliko analiziramo pravnu regulativu koja se odnosi na promenu imena u dokumentima (nezavisno od rodnog identiteta osobe), videćemo da Porodični zakon daje pravo na promenu ličnog imena osobi koja je navršila petnaest godina života i koja je sposobna za rasuđivanje, kao i detetu sa navršenih deset godina, uz saglasnost roditelja (odredba 346, stav 1). Zahtev za promenu imena podnosi se opštinskoj upravi na teritoriji na kojoj podnosilac zahteva ima prebivalište, a koja o tome obaveštava nadležnog matičara. Međutim, kada je reč o trans* osobama, opštinski i gradski organi uprava odbijali su da izvrše promenu imena u željeno (ime suprotnog pola) sve dok se ne izvrši promena oznake

309 Trans* osobe mogu biti heteroseksualne, biseksualne i homoseksualne orijentacije, što ih može staviti u situaciju višestruke marginalizacije i diskriminacije.

310 Kao što smo već više puta ponovili, u Srbiji u ovom trenutku ne postoji mogućnost promene podataka za transrodne osobe i osobe drugi trans* identiteta.

pola u dokumentima, odnosno do okončanja procesa hirurškog usklađivanja. To u praksi znači da osobe različitih trans* identiteta sve do završetka procesa usklađivanja i promene oznake pola u dokumentima mogu da uzimaju samo rodno neutralna imena (Pavlović, 2013).

Kada je reč o propisima koji regulišu promenu oznake pola, Pavlović u svojoj analizi različitih odredbi Zakona o matičnim knjigama zaključuje da "iz citiranih relevantnih odredbi (...) proizlazi da ne postoji jasna instrukcija o tome kako postupati u slučajevima kad transpolna osoba u fazi postoperativnih zahvata traži izmenu oznake pola u izvodu iz matične knjige rođenih" i navodi da je sama praksa veoma raznolika³¹¹ (Pavlović, 2013, str. 5).

S druge strane, za razliku od promene oznake pola, procedura za promenu jedinstvenog matičnog broja građana veoma je jasna i predviđena istoimenim zakonom.

Kao ilustraciju problema sa kojima se sreću transpolne osobe prilikom pokušaja promene dokumenata, ali i kao primere dve pozitivne odluke nadležnih organa možemo navesti odluku Ustavnog suda i preporuku Poverenika za zaštitu ravnopravnosti iz 2012. godine.

Žalba Ustavnom sudu podneta je zbog diskriminacije opštinske uprave na osnovu pola, a Ustavni sud je u odluci UŽ-3238/2011 od 8. marta 2012. godine zaključio da je uprava opštine X, donošenjem zaključka o stvarnoj nenadležnosti, propustila da odluči o zahtevima transpolne osobe za promenu podataka o polu i time povredila njegovo pravo na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, kao i pravo na poštovanje privatnog života. Za nas je u ovoj odluci važno to što ističe da je opštinska/gradska uprava, odnosno matičar kao ovlašćeno lice, jedini nadležan organ koji može izvršiti upis, a time i promenu podataka u matičnoj knjizi rođenih, venčanih i umrlih, kao i da se dokumentacija druge zdravstvene ustanove o tome da je u njoj nad određenom osobom izvršena hirurška intervencija promene pola ranije upisanog u matičnu knjigu, ne može smatrati nepotpunom.

Drugi važan slučaj je žalba podneta Poverenici za zaštitu ravnopravnosti zbog odbijanja Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu da se zbog promene imena, posle promene pola koja je nastupila nakon sticanja diplome, izvrši ispravka diplome i izda nova

311 Pavlović navodi da se postupanja mogu klasifikovati u tri grupe: (1) izmena oznake pola tretira se kao zahtev za ispravku greške u matičnim knjigama, a na osnovu medicinske dokumentacije; (2) opštinske i gradske uprave traže mišljenje nadležnog ministarstva za pitanja uprave, čije je mišljenje da je ovu izmenu moguće izvršiti samo na osnovu pravosnažnog rešenja nadležnog suda donetog u vanparničnom postupku; (3) opštinske/gradske uprave traže mišljenje nadležnog ministarstva za pitanja uprave, koje smatra da je izmenu moguće izvršiti samo na osnovu pravosnažnog rešenja nadležnog suda donetog u vanparničnom postupku, a pošto se sud oglasio apsolutno nenadležnim, i opštinske/gradske uprave čine isto i odbacuju zahtev.

diploma u kojoj će biti navedeno novo ime te osobe³¹². Poverenica za zaštitu ravnopravnosti u mišljenju navodi da je time izvršena posredna diskriminacija osobe na osnovu njenog ličnog svojstva - pola, zabranjena članom 7. Zakona o zabrani diskriminacije i preporučuje Pravnom fakultetu da bez odlaganja preduzme sve potrebne mere koje će omogućiti da se M. Đ. i drugim osobama koje su posle sticanja diploma promenile ime zbog promene pola, na njihov zahtev izdaju nove diplome i druge javne isprave čije je izdavanje u nadležnosti fakulteta, u kojima će biti navedeno njihovo novo ime, poštujući domaće i međunarodne standarde u domenu zaštite transpolnih osoba od svih oblika diskriminacije.

6. Predlog rešenja

Zajednička Radna grupa Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana Republike Srbije za analizu propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba³¹³ kao rezultat svog rada 2013. godine daje spisak od trinaest preporuka namenjenih izmeni i dopuni važećih propisa. Preporuke su dostupne na sajtovima Poverenika i Zaštitnika građana, a ovde ćemo prikazati samo neke od najvažnijih:

- ⤴ regulisanje promene oznake pola i imena u dokumentima, a u skladu s preporukom Poverenika i odlukom Ustavnog suda;
- ⤴ ukidanje prakse obavezne sterilizacije transpolnih osoba;
- ⤴ uključivanje i konsultaciju transrodnih/transpolnih osoba i njihovih organizacija u sve odluke koje se na njih odnose;
- ⤴ efikasno procesuiranje prijave nasilja nad trans* osobama i javno reagovanje nezavisnih institucija protiv svih javnih politika kojima se umanjuju postojeća prava trans* osoba i onemogućava njihovo usaglašavanje s međunarodnim standardima ljudskih prava;
- ⤴ podrška porodicama trans* osoba.

312 Mišljenje i preporuka Poverenika za zaštitu ravnopravnosti povodom pritužbe M.Đ. protiv Pravnog fakulteta zbog diskriminacije na osnovu pola u oblasti pružanja usluga, del. br. 202, datum 24.2.2012.

313 Zaštitnik građana i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti su u junu 2012. godine formirali zajedničku radnu grupu za izradu predloga za izmenu i dopunu propisa u vezi sa pravnim priznavanjem posledica usklađivanja pola. Članovi/ce radne grupe su: dr Zorica Mršević (Institut društvenih nauka), Milan Đurić (Gayten-LGBT), Predrag Šarčević, antropolog i Slavoljupka Pavlović (Gayten-LGBT).

Radna grupa ističe da je položaj transpolnih osoba moguće urediti izmenama i dopunama većeg broja zakona ili donošenjem jednog sistemskog zakona. Međutim, pošto se prva opcija odnosi na veliki broj zakona (Zakon o matičnim knjigama, Porodični zakon, Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o radu, Pravilnik o radnoj knjižici itd.), jasno je da bi ovakvo rešenje predstavljalo višegodišnji proces, tokom kojeg bi trans* osobe bile ostavljene bez ikakve pravne zaštite. Sa druge strane, donošenjem jednog zakona postiglo bi se sistemsko rešenje problema na kraći, efikasniji i jeftiniji način.

Radna grupa iznosi smernice za izradu samog zakona:

- ▲ neophodno je rukovoditi se principom pravnog kontinuiteta identiteta, prava i dužnosti transpolnih osoba;
- ▲ neophodno je propisati brze i transparentne procedure u vezi sa promenom imena, JMBG-a i oznake pola trans* osoba u svim dokumentima (i matičnim knjigama);
- ▲ neophodno je jasno propisati zabranu diskriminacije,
- ▲ neophodno je jamčiti pravo na privatnost (pri čemu podatke o promeni pola u službenim evidencijama treba tretirati kao naročito osetljive podatke);
- ▲ neophodno je garantovati trans* osobama koje su u braku i/ili imaju decu pravo na poštovanje njihovog bračnog i porodičnog života na način da zadržavaju prava i obaveze pre započinjanja procesa usklađivanja pola

6.1. Model zakona o rodnom identitetu

Kao neformalni nastavak aktivnosti Radne grupe, Gayten-LGBT 2013. godine kreira **Model zakona o rodnom identitetu**, koji uređuje i štiti prava trans* osoba. Autorke zakona su pravnice Slavoljupka Pavlović, doc. dr Jelena Simić i prof. dr Zorica Mršević, u saradnji sa timom organizacije i trans* osobama - saradnicima/ama i korisnicima/ama usluga ove organizacije. Zakon je u skladu s Ustavom i zakonima Republike Srbije, preporukama Radne grupe, kao i preporukama vodećih međunarodnih institucija i organizacija - preporukama Komiteta ministara Saveta Evrope, Komesara za ljudska prava Saveta Evrope, Džogdžakarta

principima Ujedinjenih nacija i drugim relevantnim dokumentima na čiju primenu se Republika Srbija obavezala, kao i odlukama Suda za ljudska prava.

Cilj zakona je da ubrza i olakša administrativne procese promene dokumenata, odnosno da obezbedi **pravno priznavanje rodnog identiteta**, štiti od diskriminacije i garantuje trans* osobama prava u pogledu rada, zaposlenja, osiguranja, porodičnog i bračnog života. Zakonom se državi predlažu jasne procedure koje će trans* osobama omogućiti pravnu sigurnost i smanjiti zloupotrebe. Ovde posebno treba istaći **pravo na promenu imena, oznake pola i JMBG-a u dokumentima odmah po ustanovljenju trans* identiteta**, odnosno odmah nakon dobijanju dijagnoze transseksualizma. Ovim bi se svim trans* osobama omogućio izlazak iz pravnog vakuuma i to u relativno kratkom periodu (a ne nakon višegodišnjeg procesa usklađivanja tela s rodnim identitetom), što je u skladu sa preporukama međunarodnih organizacija i institucija da pravno priznanje treba da bude brzo, transparentno i dostupno³¹⁴. S druge strane, zakon uzima u obzir i procenu trenutnog društvenog konteksta u Srbiji, kako bi predloženo rešenje bilo prihvatljivo za sve zainteresovane strane i donosio odluku. Naime, zadržavanje dobijanja psihijatrijske dijagnoze kao preduslova za pravno priznanje roda, iako u neskladu sa stavovima vodećih međunarodnih trans* organizacija i argentinskim i danskim zakonima, predstavlja nužan kompromis s postojećim sistemom zdravstvene zaštite Republike Srbije, kao i bazu za dalje unapređenje prava trans* osoba, uključujući i potpunu depatologizaciju trans* identiteta.

7. Zaključak

Trans* osobe u Srbiji susreću se sa brojnim teškoćama u različitim oblastima života - prilikom pokušaja promene dokumenata, zapošljavanja, ostvarivanja zdravstvene zaštite, tokom obrazovanja, u bračnom i porodičnom životu itd. Pored toga, trans* osobe su od detinjstva često izložene odbacivanju, diskriminaciji i različitim oblicima nasilja, što može ostaviti ozbiljne posledice po fizičko i mentalno zdravlje.

Svi podaci ukazuju na to da se kao najveći problem za trans* osobe izdvaja **nepostojanje procedura za pravno priznavanje roda/rodnog identiteta**, koje bi regulisale promenu imena, oznake pola i JMBG-a u dokumentima. Nepostojanje jasnih procedura u ovoj oblasti trans* osobe stavlja u pravni i životni vakuum i direktno ugrožava njihovu **socio-**

314 Preporuke CM/Rec(2010)5, Džogdžakarta principi, preporuke organizacije TGEU itd.

ekonomsku stabilnost. Zbog nesklada između opaženog pola i podataka u dokumentima, mogućnost ostvarivanja prava u oblasti rada i zapošljavanja, obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, kao i različite uobičajene aktivnosti - boravak u javnom prostoru, socijalizacija, putovanje - značajno su otežane ili u potpunosti onemogućene sve do završetka dugotrajnog, komplikovanog i suštinski pravno neregulisanog procesa promene tih podataka. Na primer, o teškoćama pri zapošljavanju jasno govori i visok stepen nezaposlenosti, kao i angažovanja na privremenim i povremenim poslovima čak i kod fakultetski obrazovanih trans* osoba.

Kada je reč o **zdravstvenoj zaštiti**, danas je situacija značajno bolja u odnosu na period pre 2012. g, ali i dalje postoji značajan prostor za njeno unapređenje. Izmenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju predviđeno je da 65% troškova procesa usklađivanja pola finansira obavezno zdravstveno osiguranje; međutim, iskustvo pokazuje da je potrebna veća transparentnost i bolja komunikacija između lekara i samih trans* osoba. Takođe, ovim nije rešeno pitanje finansiranja hormonalne terapije koja se uzima doživotno, kao i česte nestašice hormona na tržištu. Pored toga, mada nije zakonski uređena, postojeća praksa omogućava promenu podataka u dokumentima tek nakon završetka (višegodišnjeg) procesa usklađivanja pola, čime se pravni i životni vakuum u kome se trans* osobe nalaze dodatno produžava.

Relevantni međunarodni dokumenti, kao i preporuke vodećih trans* organizacija, zahtevaju uspostavljanje **brzih, transparentnih i jasnih procedura za pravno priznavanje rodnog identiteta**. Najefikasniji način za primenu ovih preporuka jeste usvajanje jednog sistemskog zakona kojim bi se uredila i zaštitila prava trans* osoba. Ovaj zakon trebalo bi da trans* osobama garantuje zaštitu od diskriminacije, brzu, transparentnu i jasnu proceduru za promenu podataka u dokumentima i ostvarivanje prava iz oblasti zdravstvene zaštite, rada i zapošljavanja, osiguranja i bračnog i porodičnog života. Takođe, ovim zakonom bi se podaci u vezi sa pravnim priznajem rodnog identiteta tretirali kao posebno osetljivi podaci. Usvajanje Zakona o rodnom identitetu predstavljalo bi prvi korak ka rešavanju izuzetno teškog položaja trans* osoba u Srbiji, koje je neophodno što pre započeti.

8. Preporuke

- Usvajanje sistemskog zakona kojim bi se uredila i zaštitila prava trans* osoba i koji bi propisivao brzu, jasnu i transparentnu proceduru za pravno priznanje rodnog identiteta i regulisao prava trans* osoba u oblasti rada i zapošljavanja, obrazovanja, zdravstvene zaštite, bračnog i porodičnog života itd.
- Uključivanje troškova hormonalne terapije za trans* osobe na teret obaveznog zdravstvenog osiguranja.
- Regulisanje pitanja kontinuirane dostupnosti hormonalne terapije za trans* osobe putem državnog subvencionisanja proizvodnje hormonskih preparata ili izdavanja dozvola za njihov uvoz iz inostranstva.

Reference:

1. AMNESTY INTERNATIONAL (2012) The state decides who I am. Lack of legal gender recognition for transgender people in Europe. London: Amnesty international Ltd.
2. CeSID (2012) Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja "Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.
3. CeSID, 2013, Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja "Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.
4. COLEMAN, E. et al. (2012) Standards of Care for the health of Transexual, Transgender and Gender-Nonconforming People (7th version). The World Professional Association for Transgender Health.
5. Commissioner for Human Rights (2009) Human rights and gender identity. Strasbourg: Office of Commissioner for Human Rights Council of Europe.
6. COUNCIL OF EUROPE (2010) Recommendation CM/Rec (2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity.
7. ĐURIĆ, M. (2013) Analiza položaja transpolnih osoba u Srbiji u vezi sa ostvarivanjem ličnih i drugih prava. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnik građana Republike Srbije.
8. Džogdzakarta principi: principi primene Zakona o međunarodnim ljudskim pravima vezanim za seksualnu orijentaciju i rodni identitet (2012) Smederevo: Regionalni info centar.

9. ILGA EUROPE (2014) Denmark Becomes the First European Country to Allow Legal Change of Gender Without Clinical Diagnosis. (Online) Dostupno na http://www.ilga-europe.org/home/news/for_media/media_releases/denmark_becomes_the_first_european_country_to_allow_legal_change_of_gender_without_clinical_diagnosis (Pristupljeno: 12. jun 2014).
10. KOHLER, R., RECHER, A. and EHRT, J. (2013) Legal Gender Recognition in Europe. Transgender Europe.
11. Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013.
12. Ministarstvo zdravlja (2012) Rešenje o obrazovanju Republičke stručne komisije za lečenje transrodnih poremećaja br: 119-01-133/2012-20. Beograd.
13. Mišljenje i preporuke Poverenika za zaštitu ravnopravnosti 297/2011, del. br. 202 od 24.2.2012. na pritužbu M. Đ. protiv Pravnog fakulteta zbog diskriminacije na osnovu pola u oblasti pružanja usluga.
14. MRŠEVIĆ, Z., PAVLOVIĆ, S., ĐURIĆ, M. i ŠARČEVIĆ, P. (2013) Preporuke zajedničke radne grupe Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana za analizu propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnik građana Republike Srbije.
15. National Center for Transgender Equality (2014) Transgender Terminology.
16. PAVLOVIĆ, S. (2013) Analiza pozitivno pravnih propisa koji se tiču transpolnih osoba, Beograd, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnik građana Republike Srbije.
17. Porodični zakon, *Sl. glasnik RS*, 18/05 i 72/11.
18. Poslovnik o radu Republičke stručne komisije za lečenje transrodnih poremećaja (2012). Beograd: *Službeni glasnik*.
19. PROTIĆ, Đ. (ur.), (1992) ICD-10 Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja. Klinički opisi i dijagnostička iskustva. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
20. RFZO (2012) Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o načinu i postupku ostvarivanja prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja.
21. SLATE (2014). Trans what does it mean and where did it come from. (Online) Dostupno na http://www.slate.com/blogs/outward/2014/01/10/trans_what_does_it_mean_and_where_did_it_come_from.html (Pristupljeno 1.6.2014).
22. Standardi za zdravstvenu zaštitu koja se obezbeđuje iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja u postupku promene pola iz medicinskih razloga, usvojeni na drugoj sednici

Republičke stručne komisije za lečenje transrodnih poremećaja (5. jun 2012) (dobijeni kao odgovor Ministarstvu zdravlja Republike Srbije broj 500-01-1532/2012-14 od 19.10.2012. godine na upit organizaciji Gayten-LBGT).

23. STJELJA, I., VUJIĆ, K. i dr. (2013) Ravnopravnost - regulativa i realnost. Beograd: Komitet pravnika za ljudska prava.
24. TGEU (2013) Argentina Gender Identity Law. (Online) Dostupno na http://www.tgeu.org/Argentina_Gender_Identity_Law (Pristupljeno: 8. jun 2014).
25. TODORVIĆ, D. (ur.) (2013) Izveštaj o implementaciji Preporuke CM/Rec (2010)5 Komiteta ministara zemljama članicama o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta u Srbiji. Beograd: Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava.
26. Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 83/06.
27. Ustavna žalba zbog propuštanja državnog organa da odluči o zahtevu podnosioca ustavne žalbe za promenu podataka o polu, Ustavni sud, predmet UŽ-3238/2011, od 8.3.2012.
28. VUJOVIĆ, S. (2010) Molba za izmenu člana 61.12 Zakona o zdravstvenom osiguranju - Medicinsko obrazloženje. Beograd.
29. WHITTLE, S., TURNER, L. and AL-ALAMI, M. (2007) Engendered penalties: Transgender and Transsexual People's Experiences of Inequality and Discrimination. London: Press For Change.
30. WIKISOURCE (2011). UN declaration on sexual orientation and gender identity. /Online) Dostupno na http://en.wikisource.org/wiki/UN_declaration_on_sexual_orientation_and_gender_identity (Pristupljeno 6.6.2014).
31. Zakon o mladima, *Sl. glasnik RS*, br. 50/2011.
32. Zakon o radiodifuziji. *Sl. glasnik RS*, 42/2002, 97/2004, 76/2005, 79/2005 - dr. zakon, 62/2006, 85/2006, 86/2006 - ispr. i 41/2009).
33. Zakon o radu, *Sl. glasnik RS*, 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014
34. Zakon o socijalnoj zaštiti, *Sl. glasnik RS*, 24/2011.
35. Zakon o učeničkom i studentskom standardu, *Sl. glasnik RS*, 18/2010 i 55/2013.
36. Zakon o visokom obrazovanju, *Sl. glasnik RS*, 76/2005, 100/2007, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013.
37. Zakon o zabrani diskriminacije, *Sl. glasnik RS*, br. 22/2009.
38. Zakon o zdravstvenom osiguranju, *Sl. glasnik RS*, 107/2005, 109/2005 - ispr., 57/2011, 110/2012 - odluka US i 119/2012.

39. ZULEVIĆ J. (2012) Istraživanje problema transeksualnih osoba u sferama školstva, rada i zapošljavanja, zdravstvene zaštite i državne administracije. Beograd: Gayten-LGBT.